

9 май — Хотира ва қадрлаш куни

Хотира — азиз, юксак инсоний туйғу. Ватан озодлиги, миллий тараққиётимиз йўлида жонини фидо қилган инсонларни ёдга олиш, улар хотирасига ҳурмат бажо келтириш ҳамда бугун биз ила ёнма-ён яшаб туриб панд-насиҳатлари, ўғитлари билан қўллаб-қувватлаётган Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларини, меҳнат фахрийларини қадрлаш, уларга ҳар томонлама иззат-икром кўрсатиш — ҳаммамизнинг бурчимиз. Аслида, хотира, қадрлашдек эзгу амаллар халқимизга хос фазилат. Фарзандларини ҳам ана шундай амалларга одатлантирган элдан ҳеч қачон меҳр-оқибат кўтарилмайди.

Зеро, катта ҳаёт тажрибасига эга, ҳаётнинг не-не синовларини сабр-бардош билан енга олган кексалар ҳаммамиз учун қадрдон. Ҳаёт шу нурунийлар билан гўзал. Уларнинг тажрибаси, пурҳикмат сўзлари эса ёш авлодга маънавий комилликка етиш йўлини кўрсатади.

9 май. Мамлакатимиз юрагидаги хотира майдони ҳар қачонгидан гавжум. Майдонга уруш ва меҳнат фахрийлари, ҳукумат аъзолари, депутатлар ва сенаторлар, ҳарбийлар, жамоатчилик вакиллари ташриф буюрди.

Майдон узра ҳазин мусиқа таралади. Жангларда қурбон бўлган ватандошларимизнинг номлари абадий муҳрланган “Хотира китоби”нинг зарҳал варақлари қарийб 435 минг нафар ўзбек фарзандларининг жасоратидан сўзлайди.

Соат 8.30. Майдонга Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов кириб келди. Давлатимиз раҳбари ҳарбий оркестр садолари остида Мотамсаро она ҳайкали пойига гулчамбар қўйди.

Президентимиз Иккинчи жаҳон урушида жон фидо қилган минглаб юртдошларимиз хотирасига ҳурмат бажо келтирди.

— Бугун мамлакатимизнинг барча шаҳар ва қишлоқларида Хотира ва қадрлаш куни кенг нишонланмоқда, — деди Ислоҳ Каримов. — Биз Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларининг номлари ва хотирасини ёд этар эканмиз, табиийки, уларнинг ўчмас жасорати олдида бош эгамиз. Бугунги эркин ва озод ҳаётимиз, мусаффо осмонимиз учун жон берган, ҳалок бўлган ватандошларимизни эслаш, орамизда яшаб келаётган уруш қатнашчиларини қадрлаш ҳар бир инсон учун ҳам қарз, ҳам фарздор.

Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Ўтмишни хотирламайдиган халқнинг эртаси ёруғ бўлмайди. Ҳар бир халқ ва миллат кечаги ҳаётдан, ўзи босиб ўтган яхши-ёмон кунлардан, тарих синовларидан зарур хулоса ва сабоқлар чиқармоғи лозим.

Биз учун, юртимиз учун тинчлик ва осойишталик ҳамма нарсадан қадрлидир. Биз яқин ва узоқ кўшнилари билан тенг ва ўзаро ҳурматга асосланган сиёсатни, ўзаро манфаатли, дўстона алоқаларни давом эттиришни, нафақат бугунги авлод, балки келажак авлодимиз ҳам уруш балосини кўрмаслигини истаймиз, — деди Юртбошимиз.

— Биз кимнинг, қандай буюк зотларнинг авлоди эканимизни ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим. Ўтмиш тарихимизни чуқур ўрганиб, бир сўз билан айтганда, ўзлимизни англаб, ота-боболаримизнинг мардлиги ва жасоратидан доимо фахрланиб-гурурланиб яшамогимиз зарур, — деб таъкидлади Давлатимиз раҳбари.

Шу куни Мотамсаро она ҳайкали пойи баҳор чечакларига бурканди. Юрт озодлиги ва равнақи учун жон фидо қилган ватандошларимиз хотирасига ҳурмат бажо этиш учун келган минглаб зиёратчиларнинг қадами кеча қадар узилмади.

Журнал 1925 йилдан чиқа бошлаган

**Ўзбекистон Республикаси
Маданият ва спорт
ишлари вазирлиги**

Таҳририят:

бош муҳаррир

Азим СУЮН

бош муҳаррир ўринбосари

Жалолбек ЙЎЛДОШБЕКОВ

масъул котиб

Комил ЖОНТОЕВ

сахифалаш ва дизайн

Нигина ҚОДИРОВА

Иномжон ЎСАРОВ

наvbатчи муҳаррир

Шермурод СУБХОН

Намоатчилик

Кенгаши:

Ўткир ЖЎРАЕВ

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги бош директорининг биринчи ўринбосари

Хуршид ДАВРОН

«O'zbekiston» телерадио канали ДУК директори

Сувон НАЖБИДИНОВ

«Матбуот тарқатувчи» АК бош директори

Абдуваҳоб НУРМАТОВ

Андижон вилояти ҳоқимлиги масъул ходими

Ҳайдар НУРМУРОТОВ

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки банк тизимида методология ишларини мувофиқлаштириш департаменти директори

Бахтиёр САЙФУЛЛАЕВ

Ўзбекистон Маданият ва спорт ишлари вазирининг биринчи ўринбосари

Азиз ТЎРАЕВ

Тошкент Давлат Маданият институти ректори

Абдусалом УМАРОВ

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси директори

Азамат ҲАЙДАРОВ

«Ўзбекнаво» эстрада бирлашмаси бош директори

Муқоваларимизда:

1-бет: Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби, бастакор Баҳрулло Лутфуллаев.
4-бет: Тошкент 1-педагогика коллежи спортчилари.

Босишга 2009 йил 2 июнда топширилди. Офсет қоғози. Бичими: 60x84 1/8.
Ҳажми 6,0. Буюртма № 174

Таҳририят манзили: Тошкент — 100000, Буюк Турон кўчаси, 41 уй. Тел: 233-25-66
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 0517 — рақамли гувоҳнома билан рўйхатга олинган.
Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси bosmaxonasida чоп этилди.

Ушбу сонга:

Эл

**ардоғидаги
бастакор**

Болтабой ИБРАГИМОВ

**Дунё
театрлари
ибтидоси**

Абдурауф РАҲИМКҮЛОВ

**Базмдан
Кўнглинигиз
тўлдими**

Бурҳон ШАРАФ

**Бухоро
мақтублари**

Мансур ТЕНГЛАШЕВ

**Воънагул
аёл
мақтуби**

Комил ЖОНТОЕВ

**Қароқчилар
хазинаси
сирлари**

Тошкент шаҳри асрлар силсиласида

ЮНЕСКО бош ассамблеяси томонидан Тошкент шаҳрининг 2200 йиллигини 2009 йилда Республика миқёсида кенг нишонлаш тўғрисидаги қарорнинг эълон қилиниши Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузи янада ортиб бораётганлигидан далолат беради. Тошкент шаҳри ўзининг 2200 йиллик даври мобайнида манзилгоҳдан жаҳондаги йирик шаҳарлардан бири, Ўзбекистон Республикасининг пойтахти деган номга эришди. Асрлар давомида у ўзининг юксалиш ва инқироз ҳамда жангу-жадалли, суронли воқеаларга бой даврларини бошидан кечирди. Қадимги Чоч ҳақидаги илк маълумотлар милoddан аввалги II аср ва милoddнинг V асрларига оид Хитой манбаларида учрайди. Уларда Тошкент вилояти Лююени, Юни, сўнгра Чжеше ва Ши деб номланган. Бу атамалар “Чоч” сўзининг хитойча талаффуз этилиши натижасида ҳосил бўлиб, охириги “Ши” топоними “Тош” маъносини билдирган. Бизгача келган ёзма манбаларда Тошкентнинг номи “Чоч” деб аталган. Араблар босқинидан кейин у “Шош”, “Шошкент”, “Бинкат” ва “Таркан” номлари билан аталиб келинган. IX асрда Чоч вилоятининг бош шаҳри олдинги ўрни (Мадинат аш-Шош)дан шимоли-шарқий томонда, Бўзсувдан ажралиб чикувчи Кайковус ариғи соҳилида барпо этилган.

Шаҳар кулай жуғрофий ўринда – Европа мамлакатларини Хитой билан боғлаб турувчи Буюк ипак йўлида жойлашганлиги сабабли тез ривожланган. Ёзма манбалардан ва археологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, Бинкатнинг ўрни Тошкентнинг тўрт даҳасидан асосан учтаси: Себзор, Кўкча ва Бешёғоч худудидида жойлашган. Бинкат харобаси Тошкентнинг эски шаҳар қисмида, кейинроқ қурилган бинолар остида қолган. X аср манбаларида келтирилишича, Бинкат арк, шаҳристон (ички шаҳар) ҳамда работ қисмларидан иборат бўлган. Арк алоҳида девор билан ўралган бўлиб, икки дарвозаси бўлган. Биридан рабботга, иккинчисидан эса шаҳристонга чиқилган. Арк ичида ҳоким саройи, зарбхона ва қамоқхона жойлашган. Арк деворига ташқаридан Жомеъ масжиди туташган бўлган. Шаҳристон ва работларда хуна-

мандларнинг маҳаллалари, амирликнинг қароргоҳлари, ерлари кўп амалдорларнинг кўшк ва кўрғонлари, савдо дўконлари жойлашган бўлиб, бозор расталарининг аксарият қисми работдан ўрин олган. Араб манбаларида келтирилишича, Шошдан четга чиқарилган савдо буюмлари ичида чорвачилик маҳсулотлари (тери, намат ва чарм), айниқса, Шошнинг сирли шиша ва сопол идишларининг тенги йўқ эканлиги қайд этилган. Бинкат шаҳри атрофида кўплаб қишлоқлар мавжуд бўлиб, улар асосан савдо йўлларида барпо этилган. Тошкент шаҳрининг қадимги ёдгорликлари тарихи билан шуғулланган археолог олимлар “Чоч” шаҳри йирик маданий ва илмий марказ сифатида шухрат қозонганлигини эътироф этадилар.

Шошкент илк маротаба “Тошкент” номи билан XI асрда Абу Райҳон Беруний ва Маҳмуд Кошғарийнинг асарларида тилга олинган. XII аср охири XIII асрлардаги инқироздан кейин шаҳар яна тараққий эта бошлаган. XIV ва XVIII асрларда Тошкентнинг Россия билан алоқалари бирмунча кенгайган. Тошкент савдогарлари Россиянинг Сибир, Оренбург, Уфа каби шаҳарларида савдогарлик ишлари билан шуғулланганлар. XVIII аср ўрталарида Тошкент шаҳри Шайхонтоҳур ва Бешёғоч даҳаларига бўлиниб, ҳар бирини мустақил ҳоким бошқарган. Тошкент тарихида бу давр чор (тўрт) ҳокимлик даври деб аталган. 1784 йил Шайхонтоҳур даҳаси ҳокими Юнусхўжа қолган уч даҳа ҳокимлигини ҳам ўз тасарруфига олиб, мустақил Тошкент давлатини ташкил этган. Юнусхўжа ўз давлатини сиёсий ва иқтисодий мавқеёини мустаҳкамлаш учун Рус ҳукумати билан ҳамкорлик қилган. XIX аср бошларида Тошкент шаҳри хунарамандчиликнинг барча турлари, жумладан, тўқимачилик, ёғоч ўймакорлиги, кўнчилик, темирчилик, косибчилик, кулолчилик ва бошқалар ривожланган марказга айланган. Мазкур даврда шаҳар территорияси 16 километр квадратни ташкил этган. Тошкент вилояти ва шаҳрида яшаган туб аҳоли ҳақида маълумотлар деярли сақланиб қолмаган. Шаҳар ижтимоий-иқтисодий ва мураккаб демографик жараёнларни бошидан кечирган. Турли босқин-

лар натижасида аҳоли билан бошқа халқларнинг ассимиляция жараёнлари содир бўлган. Буларнинг барчаси шаҳар тарихида ўз изини қолдирган.

Россия империяси Туркистонни босиб олгандан кейин Тошкент шаҳри аҳолиси рўйхатга олинган XIX асрнинг 50 йиллари Тошкент шаҳрида 11 минг хонадон мавжуд бўлиб, унда 50 минг киши яшаган. Аҳоли қишда бирор хунара билан шуғулланиб, ёзда эса шаҳар ташқарисидидаги ерларда деҳқончилик ишлари билан машғул бўлган. Тошкент шаҳрида 1897 йили 156 минг киши истиқомат қилиб, аҳолининг миллий таркиби қуйидагилардан иборат бўлган: ўзбеклар 128,4 минг кишини, руслар 17,6 минг кишини, татарлар 2,3 минг кишини ва бошқа миллат вакиллари 5,9 минг кишини ташкил этган. Россия империясининг олиб борган кўчирувчилик сиёсати натижасида ҳам Тошкент аҳолиси кўпайиб борган. Хусусан, 1897 йили Тошкентда бошқа ерлардан кўчиб келганлар аҳолининг 16,8 % ташкил этган. 1920 йили аҳоли рўйхати маълумотларига кўра, Тошкентда 232,6 минг киши бўлиб, уларнинг 120 минги эркаклар, 112,6 минги хотин-қизлар эди. 1926 йилги Бутуниттифоқ рўйхатига кўра, Тошкент аҳолиси 314 минг кишига етган. 1950 йиллардан бошлаб Тошкентда халқ ҳўжалигининг барча тармоқлари ривожланиши билан бирга аҳоли сони ҳам ўсиб борган. 1951-60 йилларнинг ўзида аҳоли 57,4% кўпайган. 60-70 йиллар давомида шаҳар территорияси ҳам 2,5 марта кенгайган. Мазкур даврда Чилонзор, Собир Раҳимов, Сергели, Акмал Икромов туманлари ташкил этилган. Ҳозирда Тошкентнинг худуди 327,9 км² ни ташкил этиб, Бектемир, Мирзо Улуғбек, Миробод, Шайхонтоҳур, Юнусобод, Яккасарой, Ҳамза каби туманлар мавжуд. Тошкентнинг кўрки ҳисобланмиш замонавий иншоотлар билан бирга унга салобат бағишлаб турган қатор қадимий обидалар ҳам мавжуд бўлиб, улар ўзига хос тарихга эга. Мазкур обидалардан бири “Сузукота” (Мустафоқул) (1140-1217) мақбараси бўлиб, у “Чорсу” бозори ёнидаги “Сузукота” маҳалласида жойлашган. Мазкур маҳаллада “Шоҳ Азиз авлиё” масжиди ҳамда “Сузукота” жомеъ масжи-

ди ва мақбара жойлашган. “Сузукота” (Мустафоқул) Хожа Аҳмад Яссавийнинг қизи Гавҳари Хуштож ва Аҳмад ал Қорачўғий шайх (Алихўжа ҳазрат)нинг фарзандлари ҳисобланган. Аҳмад Яссавий Мустафоқулни севиб “Сузугим, менинг сузугим” — деб эркалагани сабабли кейинчалик халқ орасида “Сузукота” номи билан танилган. У бобосининг Яссавия тариқатини давом эттирган ҳамда хунармандларнинг пири-муршиди бўлган. “Сузукота”нинг муридлари Садрота ва Бадроталар Бухородаги мадрасага ўқишга боришдан аввал дастлабки сабоқни устозларидан олганлар. Мақбара 1947 йилги зилзила натижасида ярим вайрона ҳолатига тушгандан кейин 1958 йилда бузиб юборилган ва ўрнига кичик ҳужрача қурилган. Мустақиллик шарофати билан юртбошимиз раҳбарлигида муқаддас қадамжоларни обод этиш ишлари олиб борилаётган бир пайтда маҳалла аҳли 1996 йилда хайрия ҳашари асосида мақбарани янгидан тиклаш ишларини бошлаб юборган эди. Лекин қурилиш ишлари тугалланмай қолган. 2009 йилда поёнига етмай қолган мақбара қурилиши Тошкентнинг 2200 йиллик тўйи муносабати билан янада жонланди ва мазкур тарихий иншоот тўла таъмирдан чиқарилди.

Шундай тарихий обидалардан яна бири Бароқхон мадрасаси бўлиб, у бир неча даврда қурилган иморатлардан таркиб топган. Дастлаб бинонинг шарқий бурчагидаги мўъжаз мақбара (кимга мансублиги номаълум) қурилган. Кейин 1530 йилда шайбонийлар сулоласининг Тошкентдаги ҳокими Суюнхўжахон мақбараси қад кўтарган. Мазкур мақбара ҳовли тўридаги пештоқли хонақоҳдан иборат. Қўшқават гумбази бўлган. Ташқи кўк гумбаз – Бароқхон мемориал комплексининг 3-босқичини XVI аср ўрталарида Бароқхон қурдирган. У илгари қурилган 2-мақбарани ҳам ўз ичига олган мадраса бино эттирган. Мадрасанинг тўрт бурчагида чўзиқ хона (қорихона)лар бўлган. Деворлари, тоқлари ва пештоқига ранг-баранг кошинкор нақшлар ишланган бўлиб, хонақоҳ ичкараси кундал усулида безатилган ҳамда устидан зарҳал югуртирилган. Ҳужралар деразаларига турли гириҳ нақшлар ўйилган ганч панжаралар ўрнатилган. 1868 йилги зилзиладан кейин бу гумбаз бузилиб кетган. 1955-63 йилларда Бароқхон мадрасасида Уста Ширин Муродов иштирокида таъмирлаш ишлари олиб борилган. Бундай тарихий обидалар қаторига Қафқол Шоший мақбарасини ҳам киритишимиз мумкин. Мазкур мақбара Ҳазрати Имом номи билан машҳур бўлган имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Али Исмоил ал-Қафқол аш-Шошийга атаб қурилган.

Қафқол Шоший (904-976) шофиъия

мазҳабининг етакчи олимларидан бири ҳисобланган. У Мовароуннаҳрда, хусусан, Шош вилоятида шофиъия мазҳабини тарғиб этган. Қафқол Шоший Куръон, ҳадис ва шарият илмининг билимдони ҳисобланган. Бизгача унинг “Қози одоби” номи асари етиб келган бўлиб, мазкур асар ислом оламида кенг шухрат қозонган. Қафқол Шоший оғирлиги ярим килограм келадиган ажойиб қулф-калит ясаганлиги учун “Қафқол” (“Қулфчи”) лақабини олган. Қафқол Шоший халқ орасида Ҳассти Имом номи билан ҳам катта шухрат қозонган. Мазкур мақбара 1541-42 йилларда меъмор Фулом Хусайн томонидан қурилган. Эшик тепасидаги китоба ва гумбазнинг пастки қисмидаги ёзувлар сақланган. Мақбара бурчакларида икки ва уч қаватли саккиз ёқли тўртбурчак ҳужралар мавжуд. Мақбаранинг жанубий томонидан қадимги қабри ҳовлига чиқилган. Мақбаранинг ташқи томонлари эса безаксиз ҳолда қолган.

Тошкентнинг қадимий тарихий обидаларидан яна бири Шайхонтоҳур даҳасида жойлашган Қалдирғочбий мақбараси ҳисобланади. Мазкур ёдгорлик XV асрнинг биринчи ярмига тегишли бўлиб, у Шайхонтоҳур қабриstonи худудида, Шайх Хованди Тоҳур мақбарасидан шимолроқда жойлашган. Мақбарага ким дафн этилганлиги ва унинг ким томонидан қурилганлиги номаълум. Ривоятларга кўра, мақбарага Қалдирғочбий исми аъён, бошқа бирида эса Қалдирғочбиби исми қипчоқ маликаси дафн этилганлиги қайд этилади. Мақбара ёлғизхонадан иборат бўлиб, томи гумбаз шаклида қурилган. Унга жанубий томондаги пештоқсиз тахмонсимон равоқдан кирилади. Хона чортоқ бўлиб, тўрт томонидаги тахмонлар орасида кичик ҳужралар ва гиштдан ишланган айланма зина жойлашган. Бинонинг безаклари сақланмаган.

Тошкентнинг 2200 йиллигини нишонлаш арафасида турган ушбу кунларда Республикамызда яшаётган ҳар бир фуқаро Тошкент шаҳрининг шаклланиш жараёни ва ундаги маданий-маърифий ҳамда иқтисодий-ижтимоий тараққиёт тарихини билиши зарур деб ўйлаймиз.

Ўйдош ХОЖИБОЕВ,
Ўзбекистон Республикаси
Марказий Давлат архиви директори

ҚАЛБ ПОКЛИГИ ЙЎЛИ

Биз ҳур мамлакатнинг озод, эркин фуқароларимиз. Омма онгини оширишда, ёш авлод тарбиясида, фуқаролар қалбида улуг ва эзгу ишларга улкан рағбат туйғусини кучайтиришда зиёлилар, маданият ва санъат намояндалари зиммасига бугунги кунда ҳар қачонгидан кўра кўпроқ вазифалар қўйилмоқда.

Эндиликда ҳаётга, воқеликка, муқаддас миллий қадриятларимизга, энг муҳими, Инсонга муносабат тубдан ўзгарди. Инсонга муносабат ўзгарган шароитда унинг онгида, руҳий оламида ҳам муайян ўзгаришлар ҳосил бўлади. Одамнинг ўз-ўзини англашида, янги давр, янги замон руҳини идрок этишида, умуман илгор дунёқараш ривожига маънавиятга, миллий қадриятларга янада эътиборли бўлиш муҳим аҳамият касб этади.

“Ўйлайманки, — деб ёзади Президентимиз Ислоҳ Каримов “Юксак маънавият — енгилмас куч” китобида, — ер юзида қанча инсон, қанча тақдир бўлса, ҳар бирининг ўз маънавий олами бор. Маънавиятни тушуниш, англаш учун аввало инсонни тушуниш, англаш керак”.

“Маънавият” сўзи биз мустақилликни қўлга киритган дастлабки кунданок бутунлай бошқача маъно касб этди. Бу сўзнинг қўлами, аҳамияти бугунги кунда тобора ортиб бормоқда. Собиқ коммунистик мафкура фалсафасининг “ижтимоий борлиқ ижтимоий онгни белгилайди” деган қоидаси унутилди. Чунки у мингйилликлар синовидан ўтган ўзбекона мантиққа дош бера олмади. Оқибатда — оёғи осмонга кўтариб қўйилган асл мантиқ тикланди.

Эътибор беринг, ўзбек ўз фарзандини нима деб дуо қилади? Нима деб “Омин” қилади давра бошида, сўнгида? “Тинчлик, хотиржамлик, кенг феъл, кетмас давлат берсин, кўпдан айирмасин”, дейди. Оллоҳдан аввал давлат, мол-мулк сўрамайди. Энг аввал сўрайдиган нарсаларини жамлаб идрокласангиз: “Э, бу маънавият-ку!” деб юборасиз. Шу боис, Давлатимиз раҳбарининг маънавият устуворлиги тўғрисидаги ғоялари ғоят халқчил. Халқчиллик эса — қудратли куч, омил. Шу сабабли халқчил сиёсат омманинг онгига сингиб, миллатни ислоҳ қилмоқда. Ўзбек маънавияти — миллатнинг қарийб уч минг йиллик тарихида ва ҳозирда тўплаган, ўрганган, яратган миллий тафаккури, тушунчаси, тасаввур ва рамзлар олами-дир. Бу Одам ва Оламни ўзбекча тушуниш ва тушунтириш демакдир.

Маънавият сўзини тушуниш ва тушунтириш йўлидаги қуюқ туманни Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг “Юксак маънавият — енгилмас куч” китобидаги доно, пурмаъно фикрлари тарқатиб юборди. “Миллий маънавият” ибораси масала ечимини янада ойдинлаштирди.

Ҳозирги тараққиётимизнинг миллий ва умуминсоний омилларидан мустақилликни мустаҳкамлашда кенг фойдаланилмоқда. Бироқ дунёвий тараққиёт йўлини танлаган биз учун ҳам дунёвий, ҳам умуминсоний омиллар муштарак, яқин ва қадрдон. Шу боис Президентимизнинг маънавият, миллий ғоя ва миллий тарбия тўғрисидаги ўғитлари халқимиз томонидан чанқоқлик билан кутиб олин-

моқда. Бугун бу фикрларнинг юксак тарихий аҳамиятини ёш авлодга кўрсатиш, мантиқан далиллаб бериш биз ўқитувчилар олдимизда турган муҳим вазифалардан биридир. Чунки кўрмаган, эшитмаган нарсасига одам на яхши ва на ёмон муносабат билдира олади. Уйғониш даврининг буюк рассоми Леонардо да Винчининг: “Кўрмаган нарсани қаттиқ севиб бўлмайди”, деган машҳур сўзлари бор. Собиқ шўролар даврида ана шу қоидадан усталик билан фойдаланишди. Ўзимизга ўзимизнинг бой ва қадимий тарихимизни, улуг аллома ажодларимизни, миллий туйғуга йўғрилган қадриятларимизни нотўғри кўрсатишди. Миллий ғоя ва маънавиятнинг том маънодаги аҳамиятини яширишди. Халқимизнинг тўрт авлоди бунга зўрлаб ишонтирилди.

Миллатимизнинг буюк келажагини ўйлаган Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон ва Авлоний каби маърифатпарвар адиблар эл дардида ёниб яшадилар. Улар миллатнинг бошини бошига қовуштирувчи бир раҳбарни кутиб армон билан оламдан ўтдилар. Улар орзиқиб кутган раҳбар ХХ асрнинг сўнги ўн йиллигида тарих саҳнасида чиқди. Президент Ислоҳ Каримов шўролар жадидлар қўлидан тортиб олган миллий истиқлол байрогини мардонавор қайтариб олди. Ўша даврдаги маърифатпарварлар ўзбек миллий тафаккурини рационаллаштиришни, яъни Оврўпача билимларга эга, шу билан бирга, миллий анъана ва қадриятлар руҳида тарбияланган авлодларни орзулаб ўтиб кетишди. Ҳозир замонавий технологияларни уч минг йиллик донишмандлик билан, боз устига, юз йил олдинни кўриб ишлатиш фурсати етди. Илмларни фақат йиғиб, шунчаки китоб ўқиб кун ўтказган миллат ҳеч қачон ютмайди. Билимни ҳаётга амалий жиҳатдан тезкорлик билан қўллаган миллатнинг келажаги порлоқ бўлади.

Ёруғ орзу билан оламдан ўтган боболаримизнинг бу армонини ҳам Юртбошимиз Ислоҳ Каримов рўёбга чиқарди. Булар барчаси бизни, айниқса, ёш авлодни бугуннинг қадрига етишга, мустақиллик аталмиш буюк неъматни кўз қорачиғидай асрашга ундайди, албатта!

Минг йилларки, ҳеч бир замонда ўзбек бир бутун миллат, халқ сифатида ўзлигини, ўзига хослигини йўқотган эмас. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, “Биз жаҳон майдолида куни кеча пайдо бўлган халқ эмасмиз”. Ўзбек халқи қадим “Авесто” пайдо бўлган замонлардан буён ўзига хос ҳаёти, ўзига хос маданияти, бетақрор тарихи билан яшаб келади. Қадим тарихий илдизларимиз, динимиз, тилимиз, урф-одат ва қадриятларимиз, ўзига хос маданиятимиз шундан далолат беради.

Дунё тамаддунига бармоқ билан санарли миллатларгина муносиб ҳисса қўшгани билан фахрланиши мумкин. Биз ўзимизни ҳамиша илиги тўқ мустақил миллат сифатида ҳис этиб келганмиз. Бунга тарихий, илмий ва маданий асосларимиз бор. Шу ўринда муҳим бўлган уч жиҳатни таъкидлаш даркор:

Биринчидан, буюк Шарқ мутафаккирлари дейилса-да, аслида шарқу гарбнинг, бани-башар тараққиётига улкан ҳисса қўшган улуг алломаларнинг гурурли ворисларимиз.

Иккинчидан, Ўзбекистон халқи минглаб йиллар давомида барпо этилган улкан маънавий мероси билан ҳамisha фахрланади. Самарқанд, Бухоро, Хива, Тошкент, Шаҳрисабз, Термиз шаҳрининг ноёб ёдгорликлари, кўплаб осори атиқаларимиз бутун башариятнинг бебаҳо мулкидир.

Учинчидан, Оллоҳ назари тушган, жаннатмакон, мафтункор табиатга эга юртнинг фарзандларимиз, азалий буюклик ва

саодат маскани бу — Ўзбекистон!

Дунёдаги ҳар бир давлатда ўз миллий манфаатларини мустаҳкамлаш эрки бор. Бу, табиийки, соғлом, дўстона, ўзаро манфаатли рақобатни пайдо қилади. Бунинг миллий манфаатга қандай алоқаси бор, дейиш мумкин. Гап шундаки, миллий тараққиёт халқнинг яратувчанлик салоҳиятига, уюшқоқлигига боғлиқ. Ким тез, кучли ва ташаббускор бўлса — марра ўшаники. “Тараққиёт чўққисига биринчилик байроғини эътиқоди мустаҳкам, кучли характерли миллат тикади”. Ҳозир Марказий Осиё минтақасида жонажон Ўзбекистонимиз бу борада биринчилардан, десак муболага бўлмайди. Чунки ҳаётимиз тинч, осуда. Буюк келажак ниҳоли экилди. Унинг мўл ҳосил беришига жуда оз фурсат қолди. Ана шу ташаббусни — ниҳолни сақлаб, ёмон кўзлардан ҳимоя қилишимиз лозим. Миллий маънавият, миллий мафкура ана шу ташаббусни таъминлайди. Инсон омили — одамларни шунга тайёрлайди, келажакнинг ёрқин йўлига чорлайди. Муҳтарам Президентимизнинг “Маънавият давлатнинг, жамиятнинг, халқнинг куч-қудратидир” деган фикрлари кўлами, салмоғи ҳам ана шунда. Фуқароларни бир жону бир тан қилиб, буюк келажакка сафарбар этиш, бошини қовуштириш керак. Ўзбекка “Ҳеч кимдан кам эмасан, ҳеч ким сандан ортиқ эмас-ку?!” деб унинг бунёдкорлик ориятини кўзгатиш лозим. Токи Ватани ҳамма бир хил — амалда ва юракдан севсин. Яъни Ўзбекистонни худди ўз уйидек, миллатни ўз оиласидек асрасин, ҳимоя қилсин. Чунки миллат битта, Ватан ягона.

Биз Ўзбекистон учун шахсий ҳузур-ҳаловатимиздан онгли равишда кеча оламиз ва кечилишимиз лозим. Чунки томирларимизда Жалолиддин Мангуберди, Алпомиш, Нажмиддин Кубродек боболаримизнинг қони бор. “Бугун ҳар бир маърифатли, виждонли инсон... Халқнинг кўзини очиб, уларга бор ҳақиқатни тушунтириб бериши, одамларнинг руҳини, онгу тафаккурини ҳимоя қилиши зарур...” — деб таъкидлаган эди муҳтарам Президентимиз. Токи улар ўзи, давлати, Ватани истиқболи ҳақида зарур хулосалар чиқаришда заррача иккиланмасинлар. Иккиланувчи киши ватанпарвар ҳам, фидойи инсон ҳам бўла олмайди. Инсон катта ишонч ва эътиқод билан иш юритса, ҳаракат қилса, демак, бу ишонч ва эътиқод аввало унинг тафаккурида, қалбида шаклланади.

Маънавият ана шундай фидойилик, ишонч ва эътиқоднинг ҳаракатлантирувчи кучи, қувват манбаидир.

Зувайдулла ҲАМДАМОВ,
Каттақўрғон тумани,
32-мактаб директори

Камалакнинг етти ранги

Жиззах шаҳридаги “Заргарлик” маҳалласи хотин-қизларининг кўпчилиги кўлигул чевар тикувчилар ҳисобланади. Улар уй-рўзгор юмушларидан бўшаган вақтларида гилам тўқиш, мунчоқли тақинчоқлар, ёстик жилдлари, бадий каштачилик каби халқ ҳунармандчилиги билан машғул бўладилар. Улар тиккан буюмлардаги кўзни қамаштирувчи ипақлар жилоси ва рангларнинг уйғунлашуви кишини ўзига мафтун этади.

Садоқат Йўлдошева кўли гул ҳунармандлардан биридир. Болалиқда тикиш-бичиш билан машғул бўлган қизалоқнинг мурғак қалбида ушбу касбга бўлган қизиқиш тобора ортиб борди. Айниқса, у бадий каштачиликка иштиёқи баланд бўлгани учун бу ҳунарнинг сир-асрорларини қунт билан ўрганди.

У тиккан сўзанада товланиб турган зангори осмон ва камалакнинг етти ранги ўз аксини топади. Унинг чаққон ва эпчил ҳаракатланувчи нозик бармоқлари сўзанага гўё эрганги кун орзу ва ўйларини ҳам қўшиб нақшлаётгандек, кишини ўзига ром этади. Шунинг учун ҳам “Садоқатга битта сўзана тиктириб олсам, унинг ҳунарини эгалласам”, деганларнинг сон-саногии йўқ.

Тиниб-тинчимас Садоқат Йўлдошева Жиззах Давлат педагогика институтининг рассомчилик ва тасвирий санъат факультетига ўқишга киргач, кўп вақт ўтмай институт қошида ҳунармандчилик мактаби очиш ташаббуси билан чиқди. Ижтимоий жиҳатдан кам таъминланган оила фарзандларидан иборат талабаларга бепул ҳунар ўргатишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Шундан сўнг бу ерда ўзбек миллий буюмларини тикиш йўлга қўйилди.

Институт қошидаги “Уста-шоғирд” мактабини кенгайтириш осон бўлмади. Турли тикув машиналари, дастгоҳлар ҳамда хомашёларни келтиришда бирмунча қийинчиликлар юзага келди. Онаси Мавлуда опа Жабборова Садоқатнинг ташвишларига шерик бўлиб, оғирини енгил қилди. Цех саҳни сўзана, дар-

парда, бешик ёпғичлари, келин-куёв либослари каби миллий ҳунармандчилик буюмлари билан тўлиб, чевар-тикувчилар сони ҳам кўпайиб борди.

Очиққўнғил ва сергайрат тadbиркор ҳамон янгилик яратиш йўлида тинмай изланишда. Буюк Ипак йўли, пойтахтимиздаги “Хогира майдони” ва “Бахтиёр она” ҳайкали тасвирларини юксак маҳорат билан матога нақшлаб, мухлислар эътиборига ҳавола этди. Сўнгги икки йил ичида “Устоз-шоғирд” мактаби вилоятнинг Пахтакор, Дўстлик, Ғаллаорол ва Бахмал туманларидаги билим даргоҳларида ҳам бадийи каштачилик, зардўзлик, замонавий бисер усулида тўқиш-тикиш ишлари билан шуғулланиб, маҳсулотлар турини 80 тага, ишчи ўринларини 45 тага етказишга муваффақ бўлди. Ҳозирда Дилшода Набиева, Гулноза Нарзиқулова, Юлдуз Аҳмедова, Яхшигул Усмонова каби чевар-тикувчилар нафис, бежирим, бири-бирини тақрорламайдиган кашталар, сержило гилам, эркак ва аёллар кийимларини тайёрлашмоқда. Ёш тadbиркор Садоқат Йўлдошева вилоят “Ўлкашунослик” музейига ўз маблағи ҳисобидан 100 дан зиёд экспонатлар тақдим этди.

— Чиройли буюм қалб-қўри билан вужудга келган санъат асари, — дейди ҳунарманд С.Йўлдошева. Бу истеъдод, меҳнат, маҳорат, билим ва тажрибалирнинг уйғунлашуви ҳамдир.

Тadbиркор Садоқат Йўлдошева ўзининг ҳунармандчилик ишлари билан 2001 йилдан буён турли кўрик-танловларда қатнашиб келади. У Президент

соврини учун ўтказилган “Ташаббус — 2006” кўриктанлови лауреати бўлди. “Ташаббус — 2007” кўриктанловининг Республика босқичида ҳам иштирок этиб, ўз истеъдодини яна бир бор намойиш этди ва “Энг ёш тadbиркор” номинацияси бўйича ғолиб бўлди. Шунингдек, “Ўзбекистон маданияти ва санъати форуми” жамғармаси ҳамда “Камолот” ЁИХ Марказий кенгаши ҳамкорлигида ўтказилган “Келажак овози” мега-танловининг Республика саралаш босқичида ҳам қатнашишга муваффақ бўлди.

Яқинда Садоқат Йўлдошева Япониянинг Токио ва Нагасаки шаҳарларида бир ҳафталик сафарда бўлиб, кунчиқар мамлакат тadbиркорлари иш тажрибалари билан танишиб қайтди. У ердаги атлас, адрас ва шойидан тикилган либосларни кўздан кечираркан, японияликларнинг ўз миллий ҳунармандчилиги, гўзал анъаналари ва урф-одатларини асраб-авайлаши, эъзозлаши ва қадрлашлари уни лол қолдирди. Бундан ташқари таниқли расом ва ҳайкалтарошларнинг санъат асарлари намуналари билан танишуви унда катта таассурот қолдирди. Ушбу сафар Садоқат Йўлдошева истеъдодининг янгидан-янги қирралари намён бўлишида ҳамда келажакдаги режаларининг бой ва ранг-баранглигини таъминлашда илҳом бахш этган бўлса, ажаб эмас.

Абдулла САИДОВ

Суратда: тadbиркор Садоқат Йўлдошева (ўртада) шоғирдлари билан.

Ҳаётда шундай инсонлар борки, ўзининг бутун меҳнати, ҳузур ҳаловати, қобилияти-ю истеъдодини халқига, унинг маданияти ва маънавияти ривожига бахш этади. Ана шундай фидойи инсонлардан бири Ўзбекистон Республикаси Давлат Мадҳияси мусикасининг муаллифи, Ўзбекистон халқ артисти, Ҳамза ва Бердақ номидаги Давлат мукофотлари совриндори Мутал (Мутаваккил) Бурҳоновдир. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти замонавий профессионал санъатнинг ривожланиш тарихи билан бевосита боғлиқдир. Бу нодир истеъдод соҳиби баркамол, ширадор ва жозибали асарлари билан юртимизни дунёга танитди. У яратган барча мусикий асарлар ўзининг оригиналлиги, миллилиги билан ажралиб туради.

Мутал Бурҳонов 1916 йил 5 майда Бухоро шаҳрида Бозори нав маҳалласида (ҳозирги Меҳтар Анбар кўчаси, 24-уй) мадраса мударриси Музайниддин Бурҳонов оиласида туғилди. Болалик ва ўспиринлик даврида аввал эски диний, сўнгра янги мактабларда ўқиди. Болалигидан мусикага қизиқиб, танбур чалишни дастлаб амакиси Мукамил Бурҳоновдан, кейин машҳур танбурчи Ота Гиёс Абдуғанидан ўрганди. 1928-1932 йилларда Самарқандда Ўзбекистон мусика ва хореография институтида таълим олди. Бурҳоновлар хонадонидан Ота Жалол Носиров, Ота Гиёс Абдуғани, Домла Ҳалим Ибодов, Ҳожи Абдулазиз Расулов, Абдуқодир Исмоилов, Аҳмаджон Умрзоқов, Матёқуб Харратов, Абдураҳмон Умаров каби устозлар сабоғи, шунингдек, Абдурауф Фитрат, С.Айний, А.Чўлпон, Боту, Элбек каби илм-маърифат, адабиёт ва санъат дарғалари иштирок этган ижодий кечалар Мутал Бурҳонов учун унутилмас ҳаёт ва ижод мактаби бўлди.

У ўқишни битиргач, 1932-35 йилларда Тошкентда Ҳамза ва Душанбедаги Лоҳутий номли драма театрларида созанда ва мусика раҳбари лавозимларида ишлади, мусика басталай

Эл ардоғидаги Бастакор

бошлади. Композиторлик илмини ўзлаштириш орзусида 1935 йили Москва консерваторияси қошида очилган “Ўзбек опера студия”сида таҳсил олди. 1939 йилда Москва консерваториясининг асосий курсида профессор С.Н.Василенко синфида ўқишни давом эттирди. Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан кўнгилчилар сафида Москва шаҳрининг ҳимоясига отланди. 1942 йили қаттиқ бетоб бўлиб, Тошкентга қайтиб даволанди, сўнгра шу ерда қолиб, ижод билан шуғулланди. 1946 йилдан яна ўқишини давом эттириб, 1949 йили Москва консерваторияси композииторлик факультетини муваффақиятли тугаллади.

Композитор Мутал Бурҳонов ижодининг асосий қисмини вокал мусикаси ташкил этади. У талабалик давридаёқ илк ижодини атоқли шоир А.Лоҳутий шеърларига басталаган “Эй булбул” романи ва “Бути нозанинам” (“Менинг гўзалим”), Машраб шеърига “Ишқ ўти” кўшиқлари, яккахон ва симфоник оркестр учун яратган баллада каби асарлардан бошлади. Уруш йиллари эса “Жангчилар кўшиғи” (Уйғун сўзи), “Самолёт” (Ҳ.Олимжон сўзи), “Учиб кетасан” (З.Диёр сўзи), “Пахта очилса” (Камтар сўзи) кўшиқлари, “Ишқида” (Уйғун сўзи), “Дилбари мо” (Лоҳутий сўзи) романслар пайдо бўлди. “Мафтунингман” кинофильмидаги Ботир Зокиров ижро этган “Мафтунингман”, Клара Жа-

лилова ижросидаги “Юлдуз кўшиғи” ва “Дўппи тикдим ипаклари тиллодан” (Т.Тўла сўзи), Лайло Шарипова ижро этган “Баҳор кўшиғи” (Т.Тўла сўзи) ва “Самолётлар қўнолмади” кинофильмида араб аёли кўшиғи, Юнус Тўраев ижросидаги “Гул диёрим” (Э.Воҳидов сўзи) ва “Гўзал Нукус шаҳрим” (И.Юсупов сўзи), Тамарахоним ижро этган “Гўзал Фарғона” (А.Бобожон сўзи), “Уйғур қизига” (Маматохунова сўзи) “Ватан кўшиғи” (Ф.Фулом сўзи), “Ёрим бор” (Миртемир сўзи), “Гўзал Ўзбекистон” (Шуҳрат сўзи), “Бой ила хизматчи” кинофильмидаги Гулбаҳор алласи каби ажойиб кўшиқлар кенг қанот ёзди. Дарҳақиқат, М.Бурҳонов биринчилардан бўлиб романс жанрини республикамиз мусикий ҳаётига жорий этиб бу йўналишда йўл очиб берди десак муболағга бўлмайдди. Бастакорнинг бу жанрдаги асарлари орасида улғу шоир Навоий ғазалига басталаган “Табассум қилмадинг” ва Ҳофиз ғазали билан яккахон ва симфоник оркестр учун “Намедонам чином дорад” (“Исмингни билмайман”) романс-поэмаси алоҳида ўрин тутди.

Мутал Бурҳонов вокал-симфоник жанрида ҳам баракали ижод қилди. 1949 йилда яккахон, хор ва симфоник оркестр учун “Гуллагай, Ўзбекистон” кантатаси, “Баҳор қушлари” (С.Умарий сўзи) вокал-симфоник поэмаси, “Оқ олтин” (И.Юсупов сўзи) вальс-кўшиқ

Мутал Бурхонов

поэмаси, шунингдек, Алишер Навоийнинг 525 йиллик юбилейга бағишлаб, А.Орипов билан ҳамкорликда “Алишер Навоийга қасида” (1968 й.) вокал-симфоник поэмаси, шу шоир сўзи билан 1975 йили урушда ҳалок бўлганлар хотирасига бағишлаб хор ва симфоник оркестр учун “Эпитафия” марсиясини яратди.

Бастакор Мутал Бурҳонов биринчилардан бўлиб 50-йилларнинг бошларида ўзбек халқ кўшиқлари “Гўзал қизга”, “Ёрларим”, тожик халқ кўшиқлари “Сари кўхи баланд” ва “Заррагул”, қорақалпоқ халқ кўшиқлари “Бибигул”, “Айрилик”, уйғур халқ кўшиғи “Сайра”, қозоқ халқ кўшиғи “Дударай”, афғон халқ кўшиғи “Чашми сиёҳ”, эрон халқ кўшиқлари “Гули гандум” ва “Дамкул — дамкул” кабиларни акапелла хори учун мослаштириб, мураккаб ижодий муаммони муваффақият билан еча олди.

Шунингдек, Мутал Бурҳонов ижодий фаолиятида кино мусиқаси ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Унинг 50-70 йилларда “Бой ила хизматчи” (режиссёр Л.Файзиев), “Абу Али ибн Сино” (реж. К.Ёрматов), “Самолётлар кўнолмади” (реж. З.Собитов), “Сурайё” (реж. У.Назаров), “Тарк этилган келин” (реж. Й.Аъзамов) бадиий фильмларига ёзган мусиқаси маданиятимиз тарихида чуқур из қолдирди. Унинг “Мафтунингман” ва “Орол балиқчилари” кинофильмларига М.Левиёв ва И.Акбаровлар билан ҳамкорликда яратган дилбар кўшиқлари ҳамон эфир орқали янграб келмоқда.

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик ва драма театрида сахналаштирилган: “Алишер Навоий” (Уйғун ва И.Султон пьесаси, 1943 й.), “Хикмат” (Ш.Туйғун пьесаси, 1950 й.), “Бой ила хизматчи” (Ҳамза пьесаси, 1953 й.) спектаклларида Мутал Бурҳонов мусиқа басталаган.

Композитор “Ўзбек халқ чолғулари оркестри” учун “Мавриги” туркум куйлари ва ҳар хил пьесалар, сюиталар, симфоник оркестр учун сюиталар, скрипка ва виолончел учун вальс ва пьесалар яратди. Болалар хори учун қатор кўшиқлар басталади.

Мутал Бурҳонов Ўзбекистон Республикаси Давлат Мадҳияси мусиқасининг муаллифидир. Давлат рамзи ҳисобланган мазкур асар шеърӣ — мусиқӣ тантанавор руҳда ёзилиб, у асосан тантанали йиғилишлар, давлат даражасидаги турли маросимлар, шунингдек, халқаро спорт мусобақалари жараёнларида ижро этилади. Композитор мадҳияни ёзишда ўзбек мусиқӣ мероси ҳисобланмиш Шашмақомнинг мушкилотларидан жуда усталик билан фойдаланган. Унинг оҳанг ва ритмик тузилиши жуда мукамал. Мадҳия бастакор Мутал Бурҳонов номини бутун дунёга танитишда катта асос бўлди.

Мутал Бурҳонов табаррук 80 ёшлик тўйини янги мусиқӣ асарлар билан кутиб олди. Абдурахмон Жомийнинг “Ширу шакар” шеърига кўшиқ, болалар хори учун “Ватан бизга меҳрибон” (М.Мирзо сўзи) кўшиғи, акапелда хори учун “Бухорои Шариф” (Рудакий шеърӣ) кўшиқларини, биринчи бўлиб яккагонлар, хор ва симфоник оркестр учун беш қисмли “Абадий хотира” номли РЕКВИЕМ яратди. Бу асар қатагон йиллари қурбонлари бўлган ўзбек халқининг улуғ фарзандлари Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулхамид Чўлпон, Усмон Носир, Файзулла Хўжаев, композиторнинг катта акаси Мисҳобиддин ҳамда амакилари Мазҳариддин, Мукамил ва Муаммир Бурҳоновлар хотирасига бағишланган эди. Асар 1996 йил 14 майда “Туркистон” саройида композиторнинг юбилей кечасига бағишланган концерт дастурида илк бор ижро этилди. Унда С.Қобулова,

Ф.Зокиров, А.Абдуқодиров каби машҳур хонандалар, бадиий сўз устаси Т.Мўминов, З.Ҳақназаров раҳбарлигидаги миллий симфоник оркестри, хормейстерлар А.Ҳамидов ва Ж.Шукуровлар раҳбарликларидаги кўшма хор жамоалари қатнашган эди.

Композитор Мутал Бурҳонов Ўзбекистон мусиқаси маданиятини ривожлантиришдаги буюк хизматлари учун “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби”, “Ўзбекистон халқ артисти” фахрий унвонлари билан тақдирланган, “Меҳнат шўхрати” медалли, Ўзбекистон, Тожикистон ва Беларусия ҳукуматлари фахрий ёрлиқлари билан мукофотланган. 1999 йили Мутал Бурҳонов Ўзбекистон Президенти Ислам Каримовнинг қўлидан “Буюк хизматлари учун” орденини қабул қилди.

2001 йил, 17 майда Алишер Навоий номидаги опера ва балет театрида композитор таваллудининг 85 йиллигига бағишланган юбилей концерти бўлиб ўтди. Шу муносабат билан у “Эл-юрт хизмати” ордени билан тақдирланди. 2002 йил 24 майда эса, Ўзбекистон давлат консерваториясининг катта залида Мутал Бурҳонов таваллудининг 86 йиллиги катта концерт дастури билан нишонланди. Концерт дастурида композиторнинг илгари басталаган мусиқӣ асарлари билан бир қаторда 2002 йилда яратган иккита янги асари: скрипка ва камер оркестри учун “Лирик поэма” Яйра Матёқубова ижросида ва Бухоро универсиадасига бағишланган дамли чолғу оркестри учун “Марш”ни Ўзбекистон ички ишлар вазирлигининг “Намунали” дамли чолғулар оркестри ижро этди. Мутаваккил Бурҳонов 2002 йилда Бухоро шаҳрида ҳаёт билан видолашди.

Мардон ДЎСТОВ,
Бухоро Давлат университети
ўқитувчиси

Хозирги кўринишдаги барча театр бинолари ва саҳна техникаси тарихи Қадимги Юнонистонга бориб тақалади. Жумладан, XX аср бошларидан вужудга келган ва ҳозирги пайтларда ажойиб кошоналар сифатида намойён бўлаётган театр бинолари ана шу қадимги анъаналарнинг бевосита давоми дейиш мумкин. Кўринадики, Қадимги Юнон театрлари тарихини ўрганиш маданиятимиз учун катта аҳамиятга эгадир.

Халқ кўпинча турли байрамлар, Дионис шарафига уюштирилган кўча намойишлари, спорт беллашувларига тўлганган. Шунинг учун бундай томошалар ҳаммага кўринарли бўлиши учун кўпроқ тепаликлар ёки тоғлар этагида ташкил этилган. Шунда томошабинлар ўзига қулай бўлган табиий ёндовларга жойлашиб бемалол тадбирлар гувоҳи бўлганлар. Сўнгра томошабинлар учун ёғочдан махсус ўриндиқлар ташкил этилган. Эрамизгача бўлган IV асрда эса вақтинчалик томоша иншоотлари улғувор тош амфитеатрларига айланди.

Оммавий ижро учун мўлжалланган дастлабки драматик асарлар, назаримизда, эрадан аввалги V асрларда вужудга келди. Шаҳар-давлатларнинг ташкил этилиши фан ва санъат ривожланишида муҳим ўрин тутди. Демократик Афина шаҳри маданий ҳаёт маркази бўлиб қолди. Демократик минтақа фуқаролари ижтимоий-сиёсий масалалар муҳокама-лариди фаол иштирок эта бошладилар. Бу масалалар фақат халқ мажлисларидагина эмас, балки театр саҳналарида ҳам муҳокама қилинди.

Афинадаги Дионис театри Қадимги Юнонистонда қурилган дастлабки театр биноларидан бири бўлиб қолди. Бу театр унинг қарши-сидаги ибодатхона шарафига Дионис номи билан аталди. Театр эрадан аввалги IV асрда қурилди. Кейинчалик театр бир неча бор қайта қурилди. Амфитеатр тузилиши ўзгартирилди, саҳна майдони ҳажми ва ўрни ҳам бошқача бўлди. Саҳна кенгайиши Шимолдаги Адриан ва Септимияда рўй берди. Даврлар оша театрнинг бунчалик ўзгариб кетишига қарамай, таъкидлаш жоизки, Дионис театри Қадимги Юнонистон учун кўпроқ хос бўлиб қолди.

Доира шаклидаги орхестр 13 секторга бўлинган 17 қаторли амфите-

атрнинг биринчи ярусини ўз ичига олади. Кенг ўтиш жойи билан ажра-тиб қўйилган иккинчи ярус 16 қатордан иборат. Унинг шакли учинчи ярус шакли (8 қаторли) каби тепалик юзасига боғлиқ равишда ногўри, мураккаб шаклга эга эди. Ҳар учала ярусга 14-17 минг ва ҳатто 30 минггача томошабин сиғар эди.

Амфитеатр қаршисида думалоқ саҳна майдони – орхестри орқасида скенэ деб аталган тош қурилма қад кўтариб туради. Дастлаб скенэ актёрлар кийим алмаштирадиган ва турли ашёлар сақланадиган ёрдамчи хона бўлган. Сўнгра скенэ янада кенгайди ва актёрлар роль ўйнайдиган майдонга айланади. Амфитеатр ва скенэ қурилмаси орасида орхестрга олиб ўтадиган иккита ён йўлак мавжуд бўлган. Бу йўлақлар парод деб аталди.

Ўша даврларда Қадимги Юнонистонда театр қурилишига катта эътибор берилди. Шу сабабли ҳам Афина, Оропос, Аргос сингари кўплаб шаҳарларда ўша даврларда қурилган театрларнинг қолдиқлари сақланиб қолган. Ҳаммаси бўлиб 55 дан ортиқ театр иншоотлари бўлганлиги маъ-

лум. Аммо Эллин даври юнон театрларининг ёрқин намунаси бўлган эпидаврдаги театр ҳар томонлама такомиллашган театрлардан бири ҳисобланади.

Поликлет томонидан милоддан аввалги 40 йилларда қурилган ва 1881 йили қазиб очилган театр ҳозирги кунларгача ҳам жуда яхши сақланиб қолган.

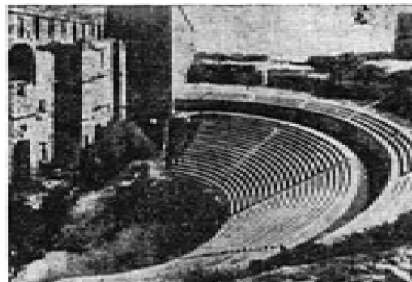
Рангли тошдан ниҳоятда ажойиб қилиб қурилган катта коса шаклидаги амфитеатр худди Кинтортион тепаликлари чўққисидан юпқа тош тўсиқли доира шаклидаги орхестрга қараб оқиб тушаётганга ўхшайди. Амфитеатрнинг юқори погоналаридан қараганда ажойиб қизғиш тошлар ва тепаликлар билан ўралган зайтунзор водий кўзга ташланади.

Амфитеатрнинг асосий қисми тепалик бағрида жойлашган. Энг юқоридаги қаторлар барча театрларда бўлгани каби тош қурилмалари устида жойлашган. Амфитеатр ҳаммаси бўлиб 52 қатордан иборат.

Театр қуришга киришаётган юнонларнинг бошқа халқлардан тажриба ўрганиш имконияти бўлма-

Дунё

ТЕАТРАРИНИНГ МЕТОДОСИ

Оранждаги театрнинг умумий кўриниши (Франция).

Басрадаги театрнинг умумий кўриниши (Сурия).

ган. Театр қурилишига тегишли бўлган барча муаммоларни ҳал қилиш уларнинг ўз зиммасига тушган. Театр қуриш ишларидаги дастлабки қадамлардан ажойиб натижаларга эришилди ва бу тажриба яна бир қанча юзлаб йиллар давомида намуна вазифасини ўтади.

Юнонлар кашф қилган амфитеатр бугунги кунда томоша залининг кенг тарқалган шакли бўлиб қолди, антик орхестрдан кенг саҳна сифатида фойдаланилаёпти. Саҳнанинг томошабинларга нисбатан марказда жойланиши оммавий театрга жуда кўп одам сиғдириш имкониятини берди. Ўринларнинг амфитеатр ҳолатида жойлашуви театрнинг ижтимоий-давлат муассасаси сифатидаги хусусиятидан келиб чиқади. Бир спектакл ҳозирги театрда ўнлаб ва юзлаб марта ўйналишидан фарқли антик театрда спектакл бутун шаҳар фуқаролари учун бир маротаба ўйналган. Ўша даврларда театрда томоша тайёрлаш барча фуқаролар учун катта воқеа ҳисобланган, шунинг учун қадимги меъморлар кўп минг кишилик томошабин учун ҳам кўриш, ҳам эшитиш мумкин бўлган имкониятни яратиши зарур бўлган. Томошабинлар ўрнининг амфитеатр кўришида бўлиши ана шу энг мақбул имконият бўлиб қолди.

Саҳна шакли спектаклнинг мизансаҳна композициясига ўз талабларини қўяди. Театр тараққиётининг дастлабки йилларида орхестр актёрлар ва хор учун ҳам ягона ўйин майдони бўлган. Драматургнинг ўзи ўз пьесасининг ижрочи актёри бўлган юнон театрида орхестрнинг текис юзаси ўйин шароитига етарли бўларди. Хор одатда тўртбурчак бўлиб турар, майдон ўртасида актёр ўйнади. Аммо Эсхил бошқа актёрларни ҳам киритганидан кейин бир орхестр етарли бўлмай қолди. Шундай қилиб театр тараққиётининг дастлабки даврларида фақат биргина ясси майдон камлик қилди, уни ранг-баранг қилиш шакллари ни қидириш зарур бўлди. Спектакл ни безаш томонларига ҳам эътибор қаратила бошланди.

Айрим бизгача етиб келган манбаларга кўра, антик спектакл безаги асосан ясси шитлардан иборат бўлди. Улар асосан ҳаракат жойини шартли англашишга хизмат қиларди.

Либос тайёрлаш катта маблағни

талаб қиларди, қаҳрамонларни саҳнага олиб чиқувчи араваларга ҳам катта маблағ сарфланарди. Спектаклнинг ташқи безаги юқори даражада бўларди.

Спектакл ни саҳналаштиришда қаҳрамонлар ҳаракатига ёрдам берувчи турли механик мосламалар ҳам катта аҳамият касб этарди. Ҳозирги фурқани эслатувчи ҳаракатдаги майдон қўлланганлиги эътиборни тортади.

Рим театрлари юнон театрлари анъаналарини давом эттирди, шу билан бирга театр саҳнаси тузилишига ўзига хос ўзгартиришлар киритди. Бу ўзгартиришлар театрнинг янги шароитини ва драматургиянинг янги хусусиятини англади.

Милоддан аввалги I аср яримларигача Рим театрлари халқ байрамлари ва тадбирлари чоғида қурилган вақтинчалик ёғоч иншоотлардан иборат бўлди. Дастлаб Римда милоддан аввалги 13-йилларда Марцелл ва Помпей театрлари қурилди.

Юнон теарларидан фарқли Рим театрлари текис жойда қурилди. Амфитеатр тошдан қурилган куббасимон иншоотларда қад кўтарди, скенэ эса безакдор кўп қаватли бинолардан иборат бўлди.

Марцелл ва Помпей театрларидан сўнг яна кўплаб театрлар қурилиши амалга оширилади. Империя даври Рим театрлари Юнонистон, Испания, Африка, Яқин Шарқда учратиш мумкин. Айниқса, Оранждаги (Франция) театр яхши сақланиб қолган.

Оранждаги театр Марк Аврелий даврида қурилди ва анъанавий Рим меъморчилиги намунаси ҳисобланади. Уч поғонали амфитеатр ярим доира орхестрни ўраб туради, унинг орқасида бақувват деворли скенэ қад кўтарган. Юнон театрига қараганда скенэга бойроқ меъморий ишлов берилган. Ён ва марказий деворлар уч поғонали коринф устунлари билан қопланган, уларнинг орасидаги тоқчаларга ҳайкаллар ўрнатилган. Скенэ хоналаридан саҳнага олиб чиқадиган уч йўлак уйғун равишда юқори поғоналарда ҳам такорланган.

Ўйналадиган майдон орхестрдан кўп ҳам баланд кўтарилмаган. Скенэнинг ён деворлари безакдор шифтлар билан ёпилган ва ниҳоятда ҳажмдор бўлган.

Саҳнанинг шифт билан ёпилганлигини скенэнинг юқори қисмида-

ги ўйиқ жойлар борлигидан билиб олса бўлади. Уларга томни ушлаб турувчи тўсинлар келиб тушган. Шунингдек, ёпиқ саҳналар дастлаб Қадимги Римда вужудга келганлиги таъкидланади. Ҳатто баъзи манбаларда келтирилишича, театрнинг фақат саҳна қисми эмас, балки бутун амфитеатрнинг усти ҳам ёпилган. Театрлардаги чодирлар томошабинларни қуёш, шамол ва ёмғирдан ҳимоя қилар эди.

Яхши ҳид тарқатадиган чодирлар Помпей театрида ҳам бўлганлигини меъморчиликнинг кўпгина қисмлари, бир қатор ҳужжатлар кўрсатиб беради.

Томошабинлар ўриндиқлари ва саҳна устининг ёпилиши дастлабки томли театрлар пайдо бўлаётганлигини англади.

Рим театрида биринчи бўлиб парда пайдо бўлди. У саҳна тагидан кўтариларди, бунинг учун очиқ қисмида махсус тешик қўйилди. Парда саҳна ни юқори қаторда ўтирган томошабин ҳам кўра олмайдиган қилиб кўтариларди. Шунингдек, парданинг вужудга келиши, албатта, саҳнада қандайдир безаклар бўлганлигидан дарақ беради. Негаки, парда ёпилиб, улар алмаштирилганлиги табиий.

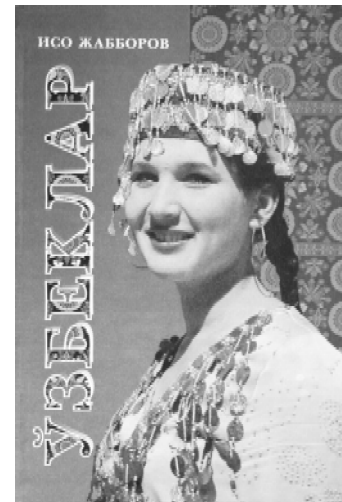
Антик театрнинг жаҳон театр маданиятининг кейинги даврлардаги ривожига таъсир қилганлиги шубҳасиз. Турли мамлакатларнинг кўпгина режиссёри, рассомлари ва меъморлари юнонлар яратган ва минглаб йиллар давомида такомиллашиб келган меъморчилик шаклларига мурожаат қилиб келди. Табиийки, яна узоқ йиллар давомида театрлар қадимги меъморлар тажрибасига мурожаат қиладилар.

Қадимги юнон ва Рим театри кейинчалик бутун дунёда театрлар вужудга келиши ва тараққиёти учун дастлабки замин бўлиб қолди. Ўзбек театрлари ҳам бундан мустасно эмас. XX аср бошларида европача театрлардан ўрнак олган зиёлиларимиз алоҳида ибратхоналарни вужудга келтиришга уриниб, ўзбек театрларининг тамал тошини қўйдилар. Ўзбек маданиятининг бир аср давомида юксак даражада ривожланиши ана шу ибратхоналар билан боғлиқлиги шубҳасиз.

Болабой ИБРАХИМОВ,
Камолитдин Беҳзод номидаги
Миллий рассомчилик ва дизайн
институту доценти.

Ҳар бир халқ нафақат тўқ-фаровон яшашни, балки тарих саҳнасида бутунлай йўқолиб кетмасдан, абадий яшашни ҳам истайди. Ғарб космополитларининг башоратларига қарамай, миллатлар, аксинча, сон ва сифат жиҳатидан ўсиб келмоқда. Агар 1945 йили Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) тузилганда 47 мамлакат кирган бўлса, ҳозир бу ташкилотга 192 суверен давлат аъзо. Улар ичида камсонли, масалан 95 минг аҳолига эга Кирибати мамлакати билан бирга 1,8 миллиард аҳолига эга Хитой каби буюк давлат ҳам бор. Улар мустақил давлат сифатида ўз миллий маданияти, турмуш тарзи, тарихи, ўз байроғи, герби ва мадҳиясига эга бўлиб, миллий гурурини сақлаб келмоқда.

лар ишлаб, Россия, АҚШ, Хитой ва қўшни мамлакатларда 350 дан зиёд катта-кичик монографиялар, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, рисола ва мақолалар эълон қилди. Унинг асарлари илмий жиҳатдан аниқлиги, аниқ мақсадга қаратилганлиги, ўз халқига катта меҳр ва садоқат, теран ва ўтқир тафаккури,

Ўзбеклар

Айрим миллат ва элатларнинг ўзига хослиги, уларнинг турмуш тарзи, миллий психологияси ва характерини ўрганадиган фан — этнографиянинг кейинги йилларда ривожланиб бориши тасодиф эмас. Мазкур фан соҳаси сиёсий-амалий жиҳатдан ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга, чунки у ўзимизнинг кимлигимизни билиш, тараққиёт йўлимизни англаш, миллий хусусиятларимиз ва анъаналаримизни сақлаб қолиш каби масалаларни ҳал қилишга ёрдам беради. Мазкур фан этник муаммоларни ўрганишда тарих, археология, социология, этнопсихология каби ижтимоий фан соҳалари ютуқларидан фойдаланиб, ўзаро ҳамкорликда тадқиқотлар ўтказилади.

“Ўзбеклар” номли асар муаллифи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, фалсафа фанлари доктори, халқ маорифи аълоҳиси профессор Исо Жабборовни республикамизда этнография фани билимдони деса бўлади. Унинг мазкур фанга қизиқиши М.В.Ломоносов номи Москва университетида ўқиб юрганида пайдо бўлиб, 1949 йилда Сергей Павлович Толстов раҳбарлигидаги археология-этнография комплекс экспедиция аъзоси сифатида ишлаган давларида ушбу соҳага муҳаббат қўйди. С.П.Толстов экспедицияси кўп йиллик самарали меҳнати туфайли “қадимий Хоразм цивилизацияси”ни кашф этиб, ўлкамизни жаҳонга танитди. Шу билан бирга, экспедиция аъзолари археологик қазилмалар олиб бориб, маҳаллий этносларнинг келиб чиқиши ва этномаданияти тўғрисида қимматли маълумотлар тўплаган эди. Бу ишда “Ўзбеклар” муаллифи ҳам фаол қатнашган.

Мазкур экспедициянинг энг катта хизмати, Хоразм антик юксак маданиятини кашф этибгина қолмай, миллат вакилларида атоқли археолог, этнограф, социолог, нумизмат олимларни ҳам етказиб берди. Булар қаторида Исо Жабборов ҳам бор эди.

Исо Жабборов илм-маърифат соҳасида узоқ йил-

миллий анъаналар ва этномаданиятга ҳурмат-эҳтиром билан ажралиб туради. Улар ёшларни ўз элига садоқат ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашга, амалий фаолиятида куч-ғайратли бўлишга чорлайди. “Ўзбеклар” 2007 йили рус тилида, 2008 йилда эса ўзбек тилида чиққан. Асар олимнинг ижодий фаолиятида муҳим босқич бўлди. У бу китобни 80 ёшга тўлиш арафасида чоп этди.

Китобнинг номидан маълумки, унда ўзбек миллати тўғрисида гап кетади. Ҳар бир илмий асар икки томонлама баҳоланади — нима ҳақида ва қандай ёзилган. Аслида этнография фани анча ёш, яъни бошқа аниқ фанларга нисбатан кейин пайдо бўлган. Ҳозир у социологияга яқинлаштириб, этнология деган номда ҳам ишлатилади. Ҳозиргача бу фанда ноаниқликлар кўп, айниқса, айрим атамалар ва методологик масалаларда. Шунинг учун миллат тўғрисида тадқиқотлар ўтказиш ва ёзиш анча жиддий масала.

Исо Жабборовнинг китоби кўп жиҳатдан янги халқ характерга эга. Унда умумий сўзлар ва абстракт тушунчалар кам учрайди, муаллифнинг фикрлари равшан ва аниқ. Унинг Хоразм экспедициясида ишлаганлиги ва тадқиқотлар олиб борганлиги туфайли ўзбек халқи этногенези (келиб чиқиши) тўғрисида муҳим хулосаларга келганлиги диққатга сазовор. Муаллиф ўзбекларнинг этник илдизларини Хоразмда, “Авесто” пайдо бўлган Амударё қуйи оқимидаги қадимий давлат ҳудудидан ахтариш кераклигини тўғри қайд қилади. Албатта, ўзбек этносининг пайдо бўлишида “Авесто” ва зардуштийлик роли қандайлиги ҳали тўлиқ тасдиқланмаган. Аммо Хоразм ўзбекларининг маиший турмуши ва маънавий маданиятида айрим зардуштийлик элементларининг ҳозиргача сақланиб келганлиги шубҳасиз.

Ўзбек халқининг ҳудудий жойлашувида омади келган. Унинг икки буюк дарёлар — Аму ва Сирдарё оралигида жойлаганлиги бунинг исботидир. Бу омад ўзбек

эли қалбида муқаддас Ватан тупроғига меҳр туйғуларини уйғотади. Икки дарё оралиғидаги табиат аҳолида ўзига хос куч-қувват, завқ ва истеъдод, ўзгача руҳий олам уйғотган. Муаллиф дастлаб Хоразмда ўнлаб километрларга чўзилган катта сув иншоотлари — каналлар пайдо бўлиб, ўзбек элига ўзгача ҳусн бағишлаганлигини қайд қилади. Бу тўғрида жаҳон матбуотида кўп ёзилган. “Сув — оби ҳаёт” деган бош тамойил ўзбекларга хос бўлиб, уларда меҳнатсеварлик, чидамлилик, қўшниларга ҳурмат каби фазилатларни уйғотган. Ўзбек деҳқончилиги, асарда ёзилганидек, инсон характерини тарбиялашда буюк намунадир.

Муаллиф ҳунармандчиликни ҳам ҳурмат билан таърифлайди. “Айниқса, IX-XII асрларда ҳунармандчилик юксак даражада ривожланиб, қўшни мамлакатлар билан алоқалар учун кенг имкониятлар пайдо бўлган”, — деб ёзади у. Ўзбек ҳунармандлари бутун Марказий Осиёни ўз маҳсулотлари билан таъминлаганлар, минтақадаги барча элатлар ўз хўжалигида ўзбек усталари яратган аъло сифатли, қулай ва чиройли буюмларни харид қилганлар. Нозик тилла буюмлар яратувчи заргарлар ўз маҳсулотларига зўр маҳорат ва ҳавас билан ишлов берганлар.

Муаллиф ўз асарида ниҳоятда зўр эътибор билан, ҳатто нозик ва нафислик билан ўзбек адабиёти ва фольклори тарихининг шаклланиши ва ҳозирги аҳволини, бой анъаналари, халқ ўйинлари, қўшиқ ва рақсларини зўр маҳорат ва ҳавас билан таърифлайди. Фикримизча, муаллиф ўзбек тилининг шаклланиш даврини қорахонийлар давлатида энг катта этник гуруҳ — қарлуқлар билан тўғри боғлаган. Бу фикрни атоқли этнограф Карим Шониёзов ҳам қайд қилган эди. Менимча, бу ерда ўзбек тилининг Тошкент

шевасига асос солган тухси ва чигил қабилаларининг ўзбек тилининг шаклланишидаги ролини қайд қилиш лозим.

Ўзбекларни бошқа этнослардан ажратиб турадиган турмуш тарзининг муҳим элементи маҳаллачилик анъаналаридир. Ўзбек маҳаллий менталитетини ёрқин ифодаловчи қадимий ижтимоий тузум қоидалари, маҳаллачилик ёшларни тарбиялашда, осойишталик, тинч-тотув ва муросада яшашда муҳим омиллардан эканлигини муаллиф ишончли исботлаб берган. 1994 йили АҚШда сафарда бўлганимда, мени Юта штатидаги университетга таклиф қилишган эди. Бу ерда Тошкент номли махсус маҳалла борлигини билиб, хурсанд бўлган эдим. Уни университет профессори Монтгомери Тошкент маҳаллаларидан бирида бир йил яшаб келгандан кейин ташкил қилган экан. Унда профессор ўзбекчилик анъаналарини тиклашга ҳаракат қилган.

“Ўзбеклар” ниҳоятда баланд дид билан, чиройли расмлар билан чоп этилган. Унинг муқоваси, безаги ва асардаги иллюстрация китоб мазмунига тўла жавоб беради. Ўзбекларнинг индивидуал типларини ифодаловчи расмлар нафақат антропологик кўриниши, балки миллатнинг олижаноблик характерини, фозил табиатини ифодалайди.

Исо Жабборов 80 ёшини қаршилаш арафасида. Фикримча, республика жамоатчилиги ҳурматли олимнинг ўз халқига кўрсатган хизматларини қадрлаб, табаррук ёшини муносиб нишонлайди.

Г. ҲИДОЯТОВ,
Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган фан арбоби, профессор

“АНДИЖОН МАКТАБИ” ДА ЎҚИШ БАХТИ

2007 йил 17 октябр. Бу менинг ҳаётимдаги энг бахтли ва омадли кунлардан бири сифатида қалбимдан абадий жой эгаллаган. Чунки, ўшанда мен, аввалдан ғойибона танийдиган, сермаъно нигоҳи-ю илм нурига тўла қалби билан ўзига ром эта олган, дунёда қанча камтарлик, қанча талабчанлик, қанча изланувчанлик бўлса, барчасини ортиги билан юрагига жо қилиб олиб, уни шоғирдларига синдириш иштиёқи билан яшаётган инсон, меҳрибон мураббий, устоз – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, тарих фаилари доктори, профессор Рустамбек Темирович Шамсутдиновни кўриш, у кишининг пурмаъно фикрларини эшитиш бахтига муяссар бўлгандим.

Мен профессор Р.Т.Шамсутдиновнинг Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммоларига, очилмаган қирраларига, совет ҳукумати давридаги зўравонлик билан ўтказилган коллективлаштириш, азобли қулоқлаштириш, ваҳимали сургун, даҳшатли қатагон масалаларига оид асарларини ўқир эканман, Ватанимиз тарихида, халқимиз ўтмишида юз берган даҳшатли, ваҳшиёна, заҳматли, фожеали оқибатлар кўз ўнгимдан ўтаверади. Ўшанда, агарда шу фожеали лаҳзаларни ўқиб туриб юрагим даҳшатга тушган бўлса, бу сатрлар устида қалам тебратган, бу сатрларни мисқоллаб терган, бу сатрларни не машаққатлар билан саралаганда, бу сатрларни ёзаётганда ёзувчининг қалбидан не ўйлар ўтган, бу сатрларни нашр этаётганда қандай ҳиссиётлар остида қолган экан, деган ўйлар, савол-

лар мени ажаблантирарди.

Энди эса... энди эса мен ҳурматли устозим профессор Р.Шамсутдинов билан ёнма-ён, ҳаттоки битта кафедрада, битта хонада туриб бирга ишлаб, изланиб, фаолият қилмоқдаман. Энг қувонарлиси, шу инсоннинг аспирантиман. Бу ҳам менга берилган бахт ва омаддир. Зеро, бу каби улуғ, баркамол инсон билан ишлаш, бу инсоннинг қалбига йўл топиш, унинг илмий ғоялари, илмий янгиликларидан баҳра олишнинг ўзи бир илмий ютуқдир.

“Инсон қалбига йўл – аввало таълим-тарбиядан бошланади. Таълим-тарбия ҳақида гап кетганда ота-оналаримиз қатори биз учун энг яқин бўлган яна бир зот – устознинг олижаноб меҳнатини ҳурмат билан тилга оламиз”. Муҳтарам Президентимиз Ислам Каримовнинг ушбу битиклари остида бир олам маъно-мантқиқ

бор. Президентимиз ўз сўзини давом эттириб: – “Биз юртимизда янги авлод, янги тафаккур соҳибларини тарбиялашдек масъулиятли вазифани адо этишда биринчи гада ана шу машаққатли касб эгаларига суюнамиз ва таянамиз, эртага ўрнимизга келадиган ёшларнинг маънавий дунёсини шакллантиришда уларнинг хизмати нақадар беқийс эканини ўзимизга яхши тасаввур қиламиз”, – деб алоҳида таъкидлайди.

Дарҳақиқат, агар дунё иморатлари ичида энг улуғи мактаб бўлса, касбларнинг ичида энг шарафлиси ўқитувчилик, мураббийликдир.

Ҳали ҳамон эсимда. Мен илк бор Андижон заминига, Андижон Давлат университетига, Ўзбекистон тарихи кафедрасига қадам кўяр эканман, қалбимда бу замин илму урфонидан баҳра олиш, одамларининг таҳсинга лойиқ фазилат-

ларидан ибрат олиш, қолаверса, профессор Р.Шамсутдиновга тадқиқотчи сифатида шоғирд бўлишни мақсад қилган эдим. Кафедра эшикларини очар эканман юзимга хонадан таралаётган илм зиёси урилганини, у ерда камтарона, агрофи китобу қоғозларга, архив материалларига тўлиб-тошган, ҳақиқат манзараларини ёзгандан қўллари қадоқ бўлган инсонни кўриб, унинг қўлларидан дуо олишга мушарраф бўлдим. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, аспирантуранинг кундузги бўлимига ўқишга кириш учун Навоий шаҳри ҳамда институтда ишлаётганимга қарамай ариза ёзиб, стол устига қўйганимни сезмай ҳам қолдим. Шу-шу Андижон заминиди, бобокалонимиз Мирзо Бобур юртида, илм аҳли орасида, устозим “мактаби”-да изланмоқдаман.

Ҳа, профессор Шамсутдинов ўзига хос “Андижон мактаби” асосчисидир. Бу мактабда ўқиш, уни аъло баҳоларда тугатиш — бу фахр, шарафдир. Зеро, бу мактабнинг мақсади ва бош гоёси — аввало, Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммолари бўйича собиқ империя ва ватанимиз худудларидаги турли архивлардан махфий материаллар йиғиш, истеъмолга киритиш, мустабид даврида амалга оширилган коллективлаштириш, қулоқлаштириш, сургун ва қатагон сиёсатлари оқибатида қурбон бўлган, шаҳид кетган аждодларимизнинг номларини тарих зарварақларига битиш, Президентимиз таъкидлаганидек, “Ватан ва халқ озодлиги учун жон фидо қилган мингминглаб юртдошларимизнинг номларини тиклаш, абадийлаштириш, улар ҳақида хотира китоблари яратиш”дан иборатдир.

Ҳозирги кунда Республика Президентининг қатор қарор ва фармонлари, “Шаҳидлар хотираси” жамғармаси, “Мерос” илмий амалий экспедиция хайрия жамғармаси, “Қатагон қурбонлари хотираси” музейи, Андижон Давлат университети раҳнамолигида профессор Рустам Шамсутдинов

ва шоғирлари доцент Э.Юсупов, доцент А.Мамажонов, докторантлар Б.Расулов, С.Ҳошимов, М.Абдуллаев, техника фанлар номзоди Ў.Убайдуллаев, катта ўқитувчи М.Акбарова, тадқиқотчилар Э.Дўсматов, У.Бекимметов, аспирантлар Б.Ботирова, Х.Қурбонов ва бошқалар томонидан ўнлаб асарлар, монографиялар, рисоалар, архив ҳужжатлари ва материаллари тўпламлари, ўқув қўлланмалари “Шарқ”, “Андижон” ва бошқа нашриётларда дунё юзини кўрди ва ўқувчиларга ҳавола этилди.

Яратилган китобларнинг илмий аҳамияти унда битилган янгидан-янги маълумотлар, истеъмолга киритилмаган ҳужжатларнинг акс эттирилиши, таҳлил қилиниши, фанга киритилишидадир. Қолаверса, бу маълумотлар келажакда яратилажак магистрлик, номзодлик, докторлик диссертациялари учун муҳим фактик манба бўлиб хизмат қилади.

Ушбу китобларнинг амалий аҳамияти XX асрнинг 20-30, айниқса, 1937-1938 йилларда амалга оширилган “Катта террор” даврида қатагон қилинган юртдошларимиз ҳақидаги маълумотларни топиш, тўплаш, уларнинг авлодлари билан суҳбатлашиш, топилган маълумотларни эълон қилиш ва абадиятга муҳрлаш, пок номларини оқлаш билан белгиланади. Қолаверса, айрим юртдошларимиз қалбини муҳрланган “ўғри”, “босмачи” “қулоқнинг авлоди”, “бойнинг боласи”, “халқ душманининг фарзанди”, деган тамғаларни истиқлол туфайлигина “Ватан озодлиги, халқ фаровонлиги учун қурбон бўлган аждодларимиз”, деган “нишон” билан алмаштирилди.

Президентимиз, “Бугунги кунда ўз ҳаётини ана шундай масъулиятли соҳага бағишлаган кўплаб истеъдод соҳиблари юртимизда янги ҳаёт, янги жамиятнинг маънавий асосларини муштаҳкамлаш, комил инсонни тарбиялаш йўлида муносиб ҳисса қўшиб келмоқда”, деганда про-

фессор Шамсутдиновдек мураббийларни, устозларни назарда тутган бўлса ажаб эмас.

Рустам Шамсутдинов олий таълимда тарих фанини ўқитишни такомиллаштириш, юқори маънавли илмий кадрлар тайёрлаш бўйича ҳам улкан ишларни амалга оширмоқда. Унинг ташаббуси ва елиб-югуриши натижасида Андижон Давлат университети Тарих факультети қошида “Истиқлол ва тарих” Илмий семинари фаолият кўрсатмоқда. Ушбу семинарларда ёш олимларнинг янгидан-янги диссертациялари, монографиялари, китоб ва рисоалари муҳокама қилиниб, “оқ йўл” берилади.

Р.Шамсутдинов республика миқёсида катта жамоатчилик ишларини ҳам олиб бормоқда. Халқимизнинг энг сеvimли журнали бўлган “Гулистон” журналининг таҳририят аъзоси сифатида унинг мазмунини янада бойроқ қилишда ўзининг самимий маслаҳатларини бериб, журнал саҳифаларига бағишланган мақолалар, фикр-мулоҳазаларини эълон қилиб келмоқда.

Пойтахтимизда юртбошимиз ташаббуси билан очилган ва ҳозирда қайтадан тўлдирилиб янгиланаётган “Қатагон қурбонлари хотираси музейи”нинг экспонатлар билан жиҳозланишида профессор Р.Шамсутдинов ўз шоғирлари билан фаол иштирок этди ва унинг талайгина материаллари музей пештоқларидан жой эгаллади.

Бу айтилган фикрлар профессор Рустам Шамсутдинов илмий ва амалий фаолиятининг айрим қирраларини қамраб олади, холос. Лекин шу фикрларнинг ўзиёқ унинг миллий маънавиятимизнинг юксалиши йўлида қанчалик улкан ишларни амалга ошираётганига, гувоҳлик бера олади, деб ўйлайман.

Хуршид ҚУРБОНОВ,
Андижон Давлат
Университети аспиранти

Янги ур чолғуси

Инсоният яралганидан бери доимо бир-бири билан маданий мулоқотда, иқтисодий-ижтимоий ва сиёсий алоқада бўлиб келган. Бошқа мамлакатлар билан алоқалари узилган давлат ёки миллат маданият, тафаккур, таълим, musiқа ва бошқа соҳаларда орқада қолган. Одамлар ўзаро фикр алмашиб, тажрибасини баҳам қўриб бугунги кундаги ривожланиш ҳолатига етиб келди. Бу фикр-мулоҳазалар маданият ва musiқа соҳасига ҳам тааллуқлидир. Musiқа шундай бир илоҳий қудратки, у инсонларни руҳий бошқара олади ва уларга кучли таъсирини ўтказишга қодир. Musiқани ҳосил қилишда муҳим ўрин тутган чолғу созларининг ўрни алоҳида аҳамиятга эга. Чолғуларнинг ихтиро қилиниши инсониятнинг энг буюк кашфиётларидан бири бўлиб, инсон тарбиясида муҳим омил ҳисобланади. Инсонлар musiқий чолғулар воситасида ўз фикр ва мулоҳазаларини, яъни дарду қувонч каби туйғуларини ифодалашга ҳаракат қилганлар.

Республикамиз мустақиллиги туфайли турли соҳаларда бўлгани каби илм-фан ва санъатга бўлган интилиш янада юксалиб, миллий чолғуларимизга бўлган эътибор кучайди. Musiқа санъатимиз ёш авлодни тарбиялаш ва musiқа шинавандаларининг маънавий дунёқарашини шакллантиришда муҳим мавқега эга. Бу борада халқимизнинг маънавий бойлиги бўлмиш musiқа чолғуларини ўрганиш, тадқиқ қилиш ва келажак авлодга етказиш муқаддас бурчдир.

Бизга яхши маълумки, қайси миллат ёки халқнинг маънавий пойдевори мустаҳкам бўлса, ўша ерда маданият ривож топади. Ҳар бир халқ ўзининг миллий musiқа меросини севса, уни муносиб тарзда ўзлаштирса ва қадрига етса, ўзга халқлар санъатини ҳам баҳолай олади. Ўзбек халқининг musiқа маданиятида миллий чолғулар ўзининг ранг-баранглиги ва мукамаллиги билан алоҳида ўрин тутди.

Республикамизда, жумладан, уд чолғуси бўйича ижрочилик санъатини таълим жараёнига таъбиқ этиш, уни янги поғонага кўтариш, musiқа дунёсининг дурдона асарларини кенг омма орасида тарғиб этиб, чолғучилик санъатини ривожлантириш ҳамда ва моҳир созандаларни тарбиялаш борасида муҳим амалий ишлар кўзга ташланмоқда.

Халқ чолғуларини таъмирлаб такомиллаштириш мақсадида, 1960 йилларда Тошкент Давлат консерваторияси musiқа чолғулари лабораториясида профессор А.И.Петросянц бошчилигида усталар А.Абдугофуров, С.Муҳиддинов, К.Оганеян, Н.Рнохинлар томонидан уд сози дастасига пардалар боғланган.

Бу чолғу ҳозирда Ўзбекистон давлат консерваторияси музейидан жой олган. Сўнгги йилларда уд созида musiқа ижро этиш янада оммалашиб борди. Ҳозирги кунда уд сози musiқа ва санъат коллежлари, лицейлари, консерватория ва Маданият институтида чолғу син-

фи сифатида ўқув жараёнига киритилган.

Эндиликда уд сози ўзининг ёқимли оҳанги билан халқ чолғу ансамбллари қаторидан мустақкам ўрин эгаллади ҳамда яккахон ижро этадиган чолғу сифатида янада кенг қўлланила бошлади.

Ўзбекистон Давлат консерваториясида уд синфи 1968 йилда очилган. Дастлаб, ушбу чолғуда С.Тахалов дарс берган. Ҳозирда “Анъанавий ижрочилик” кафедрасида профессор Рифатилла Қосимов, “Халқ чолғулари” кафедрасида доцент Зулхорбек Туропов талабаларга уд чолғусидан сабоқ бериб келмоқда.

Абдулла Қодирий номидаги Тошкент Давлат маданият институти “Халқ ашула ва рақс ансамблига раҳбарлик” ва “Чолғу жамоаларига раҳбарлик” кафедраларида уд синфи 2005 йилда очилган бўлиб, уд чолғуси бўйича Орифжон Ҳақимов талабаларга таълим беради.

Ҳамза номидаги мусиқа коллежи “Анъанавий созандалик” бўлимида Шерзод Кенжаев уд чолғуси бўйича ёш ўқувчиларга дарс бериб келмоқда.

Андижон санъат коллежида анъанавий йўналишдаги уд синфи мавжуд бўлиб, ўқувчилар уд чолғуси сирларини пухта ўрганиб келмоқда.

Бухоро санъат коллежи “Анъанавий ижрочилик” бўлимида Шоди Шарипов дарс бермоқда.

Шунингдек, Фарғона санъат коллежида ҳам уд синфи мавжуд.

Ёш авлоднинг иқтидорли, истеъдодли бўлиб камол топишида, уларни ўзбек миллий ҳамда жаҳон мумтоз мусиқа санъатининг ноёб дурдоналари билан таништиришда мусиқа ва санъат мактаблари ўз ўрни ва нуфузига эгадир. Шу маънода Республикамиз президенти И.А.Каримовнинг “Болалар мусиқа ва санъат мактабларининг моддий-техник базасини мустақкамлаш ва уларнинг фаолиятини янада яхшилаш бўйича 2009-2014 йилларга мўлжалланган Давлат дастури тўғрисида”ги қарори бу борада айни муддао бўлиб, болалар мусиқа ва санъат мактабларини ривожлантиришга қаратилган ишларни янада юқори даражага олиб чиқишига шубҳа йўқ.

Ушбу қарорга асосан, яъни болалар мусиқа ва санъат мактабларига эътиборни кучайтириш борасидаги фикрларга таяниб, мусиқа ва санъат мактабларида уд чолғусини ўргатиш анча мураккаблигини инобатга олиб, Ўзбекистон Давлат консерваторияси қошидаги “Миллий чолғу” илмий-ишлаб чиқариш экспериментал лабораториясида сақланаётган № 1595-сонли уд чолғуси асос қилиб олинган ҳолда уста Козимжон Низомиддинов ҳамкорлигида пардали уд чолғуси яратилди. Ушбу пардали уdda ижро этиш ва уни ўрганиш бошланғич мусиқа ва санъат мактаблари, лицейлар, мусиқа ва санъат коллежлари ўқувчилари учун анча қулайдир. Умида Тошматова раҳбарлик қилаётган Юнусобод туманидаги 13-болалар мусиқа ва санъат мактабида илк бора болаларга тажриба сифатида пардали уд чолғуси бўйича сабоқ бериш кенг йўлга қўйилди. Бу хайрли ишларнинг барчаси мустақиллигимиз шарофатидандир.

Тоҳир ЙЎЛДОШЕВ,
Абдулла Қодирий номидаги
Тошкент Давлат маданият
институти профессори

Дарс мактаби
санъат мактаби

*Узоқни кўзлаганда
кўзингга қараб юр, қоқилиб
кетишинг мумкин.*
* * *

*Ўзингни бозорга солаверма,
сотилиб кетишинг мумкин.*
* * *

*Бургани “тақалаган”
устаи — замон,
Нина тешигидан ҳам
ўтар соғ-омон.*
* * *

*Йўлбарсни томоша
қилиш мароқли,
фақатгина бўлса у
қафасда қулфлогли.*
* * *

*Хусн ва бойлик қаватма
— қават,
Гоҳида бахт келтирар, гоҳида
— қулфат.*
* * *

*Ҳеч қачон ушалмас орзу бу
шоирлар орзусидир.*

Муҳаммад ТОШБОЛТАЕВ.

III

Шарқнинг буюк алломалари Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий эътиқодига кўра, мансабу мартабага кўнгилик боғламаган киши оқилдир, олийҳимматдир.

Мансабга беписандлик, амал курсисидан ўз ихтиёри билан воз кечиш ёки мансаб таклиф қилинганда уни чин кўнгиликдан рад эта олиш — саховат. Саховат эса ҳиммат аҳлининг касбидир ва бу улуг сифат покиза кишиларга хосдир: Алишер Навоий “Маҳбуб ул-қулуб”да «Ҳиммат аҳлигадур саховат ихтисоси ва бу икки шариф сифат — валоят хоси» дейди. «Валоят» сўзи валийлик, авлиёлик, азизлик, худога яқинлик маъноларига эга.

Кўринадики, Алишер Навоий нафси озурда тутган, қаноатли, мансабу амал ҳирсидан озод, «молу жоҳ хаёли риштасини кўнгиликдан узган» кишини валийлик мақомига кўтариб, мадҳ қиладилар. Шундай талқин Алишер Навоийнинг қатор насрий асарларида кузатилади. Алишер Навоий даврининг довруқли воизи Мавлоно Муиннинг ақаси Мавлоно Низомиддин ҳақида «Мажолис ун нафоис»дан ўқиймиз: «Ва оғаси Мавлоно Низомиддинким, донишманд ва муттақий ва дарвеш ани деса бўлурким, икки қатла Ҳирий шаҳрининг қазосин таклиф била анга бердилар. Иккаласи қатла ўзин азл қилди. Умид улким, бу қатла қабул қилгай ва азл (рад – Ш.Х.) қилмагай». Алишер Навоий икки марта Хуросон давлатининг пойтахти Хирот шаҳрининг қозилик лавозимини рад қилган Мавлоно Низомиддиннинг учинчи марта бу таклифга рози бўлишини чин қалбдан истайди. Нега?! Чунки йирик давлат ва жамоат арбоби, катта ҳаётий ва амалий тажриба соҳиби Ҳазрат Навоий наздида айнан шундай мансабни яхши кўрмайдиган, муттақий, донишманд ва дарвештабиат кишилар ҳокимиятни бошқарса, мамлакат равнақ топади, эл-улус фаровон яшайди.

Одатда, бундай кишилар кўнгли қаттиқ, шафқатсиз, камчисидан қон томадиган амалпараст кимсалардан тубдан фарқли равишда виқорли ва ҳилмли бўладилар.

Мансаб севгиси одамни тошюрақ қилиб кўяди. Амал кетидан елиб-югуриш, уни муҳофаза қилиш ва умрини чўзиш, яна каттароғига кўтарилиш орзуси инсонни беҳаловат, айрим ҳолларда дағал ва ғазабкор қилиб, юз куйга солади.

Мансабга ҳирс қўйишдан тийилган инсон эса амал курсисидан ҳам ботамкин ишлайди. Чунки бундай киши учун амалдорлик ва амалсизликнинг огирлик ва энгиллиги бирдак. Аниқроғи, мансабдорликдан кўра, мансабсизлик маъқулроқ. Кўнгиликда молу жоҳ хаёли йўқлигидан қалб таскин топиб, руҳ хузур ҳаловатга тўлади: Ҳадисда таъкидланганидек, «Дунё муҳаббатини кўнгиликдан чиқариш дилга роҳат беради. Дунёга қизиқиш эса ғам ва ташвишни кўпайтиради, тошбағир қилади». «Мажолис ун-нафоис»нинг тўртинчи мажлисидан ўқиймиз:

«Мир Сарбараҳна – Туркистондиндур. Хуш табъ ва хуш машраб ва хуш сўхбат ва ширин калом кишидур. Атиқ ул-рахмон Шайх Луқмон (қуддиса сирриху) мазорида йигирма йилга яқин шайх ва мутавалли эрди. Йил бўлдимки, юз минг, юз эллик минг олтунга яқин анинг авқофидин ҳосил қилиб андоқ масрифига еткурдиким, худо ва халқи худо қошида мустаҳсан тушуб ҳеч киши ҳеч навъ айб топа олмади. Сўнгра худ

РУХ

садорат масканида мутаммаккин бўлуб, улви ҳимматдин андоқ олий мансабдин ўз ихтиёри била истеъфо қилди» (115).

Шон-шавкат қидириб ўзини ўтга-чўққа урадиган, мансабга эришиш учун турли фитнафасод, нарх-наво, воситачи-ҳомийларни ишга соладиган айрим кимсалар учун қанчалик ибрат бор аждодларимиз ҳаётидан келтирилган бу лавҳаларда!?

«Хамсатул-мутаҳаййирин»да маълумот берилишича, Алишер Навоий Хуросон давлатига қарашли Андхуд ноҳиясида экан, Абдурахмон Жомийдан мактуб олади. Улуғ дўстнинг Навоийга меҳру муҳаббат билан тўлиқ нома-си куйидаги қитъа билан хотима топган эди:

Зийрак у кишики, дунё харобасида,

Сирлар хазинасининг эшигини қоқади.

Қисқа (умрли) мансабни оёғ остига ташлаб,

Кўлни узун давлатга (яъни ижодий ишларга) уради.

(Порсо Шамсиев таржимаси).

Муршиди комил ҳақ. Ҳар қандай мансаб ҳам абадий эмас. Шундай экан, Ҳазрат Навоий таъкидлаганларидек, «Ҳар неким бебақодур, анга кўнгул боғламоқ хатодур».

Авлодларнинг бахтиёр ҳаёти, башарият истиқболи учун хизмат қила оладиган ишгина боқийдир.

Шахсий ғаразлар қолипни синдириб, эл-улус иши учун курашаётган, тафаккури ва орзу-истаклари миллату мамлакат тақдири билан уланган инсон баркамолдир.

Шавкат ҲАЙИТОВ,
Бухоро Давлат Университети ўзбек
адабиёти кафедраси доценти

КОМПЬЮТЕР ЛИНГВИСТИКАСИ

Фан ва техника жадаллик билан ривожланаётган айни шу пайтларда глобаллашув, илғор педагогик ва ахборот технологиялар кенг жорий этилаётган соҳаларда, айниқса, тилшуносликда ҳам янги-янги муаммолар ўртага ташланмоқда. Ҳозирги вақтда жаҳон миқёсида кечаётган интеграция ва глобаллашув жараёнида ўзбек тилини дунёвий тиллар даражасига олиб чиқиш ҳаётий заруриятлардан бири бўлиб қолди. Ушбу мақсадни амалга оширишда компьютер технологияларига, хусусан, компьютер лингвистикасига бўлган эҳтиёж яна ҳам ортиб бормоқда. Чунки айнан КЛ ўзбек тилини жаҳон миқёсига олиб чиқишда, ўзбек тилининг ҳам дунёвий тиллардан бирига айланиши, уни ўрганиш ва ўргатиш ишларининг такомиллашуви учун зарур имконият яратади. Шунинг учун мустақиллик

йилларига келиб мамлакатимиз олий ўқув юртлари филология факультетлари ўқув режаларига “Компьютер лингвистикаси” деб номланган ўқув фани киритилди.

КЛнинг ўзи нима, унинг асосий мақсад ва вазифалари нималардан иборат? КЛнинг асосий мақсади лингвистик масалаларни ечишнинг компьютер дастурини ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга татбиқ этишдир.

Ҳозирги кунда КЛ тилшуносликнинг мустақил бўлими бўлиб, компьютер ёрдамида матнларга ишлов бериш билан боғлиқ кўпгина мураккаб вазифаларни бажариш учун хизмат қилади. Бу соҳа учун муҳим бўлган асосий вазифалар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

а) тил (она тили ва чет тиллари) ўқитишнинг оптимал усулларини аниқлаш ва уни ҳаётга жорий этиш;

Яйдоқ кенгликлар тугаб, қишлоққа кираверишда яп-янги автобус катта йўл ёқасида пишиллаб тўхтади. Ундан фақат бир киши — шаҳарча пўрим кийинган, йўл сумкасини эгнига ортмоқлаган йигит тушди.

Йўл чеккасидан шабадада майин дуррасини елвиратганча яёв кетаётган ёшгина жувон автобус тўхтаган томонга боқди. Дафъатан тушиб қолган йўловчини танимади, кейин эса нигоҳидан ўт чақнади. Қадамлари на тезлашди, на сустлашди. Сиртдан қараганда енгил одимлаб кетаётгандай кўринса-да, унинг барча ғалаёни кўнглида кечаётган эди, юрагига тош осилганди бамисли.

Кутлуғ ҳам автобусдан туша солиб уни учратаман деб ўйламаган эди. Бир муддат унинг ортидан тикиларкан, хотиралар кўз ўнгида титкилангандай бўлди.

Сулув билан улар бир маҳаллада катта бўлишган, бирга мактабда ўқишган, бирга қатнашган, болаларга хос жанжал-

лашиб ҳам туришган, албатта. Бироз бўйлари чўзилгач эса, орзулар осмонига ҳам бирга бўйлашадиган бўлишди. Икковлон шаҳарга ўқишга боришни, яхши ишларда ишлашни мақсад қилиб юришди. Қиз кўз ўнгида эканига қарамай, Қутлуғнинг ўй-хаёли доим у билан банд бўлиб қолди. Шундай кунларнинг бирида синфга янги ўқувчи келди. Янги ўқувчилар ўзи одатда синфдошлар диққатини тортади. Бироқ бу шаҳарлик олифта икки ҳисса кўпроқ эътиборни тортаётганга ўхшарди. Қизларни-ку гапирмаса ҳам бўлади. Аммо бу Талъат деганларининг “муборак” назари Сулувга тушган кўринади. Нуқул унга гап қотади денг. Бу ҳам майли, Сулувнинг у билан гаплашганда эврилишиничи. Бунга энди чидаб бўлмасди. Қутлуғ ҳар гал бу мавзуда сўз очса, қиз “ҳеч гап йўқ” дейишдан нарига ўтмасди. Шунга қарамай бирор чорасини кўришни дилига тугди.

Кунларнинг бирида Сулув катта йўлдан уйига қайтаркан, Қутлуғ

изидан етиб олди. Бугун кўнглидагини рўйи-рост айтади. У ёқбу ёқдан гаплашиб кета туриб бирдан жойида таққа тўхтади.

— Сулув, — деди дабдурустдан. Сулув томон юзланди. Тараддудланиб бироз жим қолган Қутлуғнинг нима демоқчилигини англади. “Гапирмагани маъқул”, ўйлади қиз. Унга жавоби тайин. Бироқ бу жавоб унинг кўнглига озор етказиши мумкин.

— Ие, — деди қиз йўл четига бурилганча узоқлашаркан, — қара, янтоқ гуллабди, бирам нафиски! — гўё янтоқ гуллаганини энди кўраётгандай.

— Ҳа, — деди хўрсиниб Қутлуғ, қизнинг суҳбатдан атай чалғиётганидан, — жуда нафис, фақат тиконларга обдон ўралиб олган... Сулув, гаплашиб олишимиз керак.

— Кераги йўқ Қутлуғ, кераги йўқ. Қиз йўлида давом этди, суҳбат узилиб, йўлнинг у ёғига жим кетишди.

Вақт ўтиб борар, аммо бу Қутлуғнинг фойдасига эмасди. Олифта Талъат билан Сулувнинг

б) билимларни текшириш (баҳолаш);
в) матнларни турли жиҳатдан автоматик таҳрирлаш;

г) машина таржимаси учун мўлжалланган дастурларни ишлаб чиқиш;

д) лугатни ҳамда компьютердаги ҳар қандай матнни лингвостатистик таҳлил қилиш, шу асосда алфавитли-частотали, частотали, чаппа лугатлар, ўқув лугат-минимумлар яратиш, конкорданслар тузиш ва ҳоказо.

Кўринадикки, катта ҳажмдаги ахборотни қайта ишлаш зарурияти КЛни яратган. Буларнинг ҳар бири ҳозирги кунга келиб КЛнинг ўзига хос йўналишлари, соҳалари сифатида ривожланмоқда.

Агар биз бу йўналишларнинг моҳиятига чуқурроқ кириб борсак, филолог талабаларга унинг моҳиятини чуқурроқ сингдирсак, ўзбек амалий тилшунослиги учун нақадар ҳаётий зарур иш қилган бўламиз.

Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университети “Ўзбек тилшунослиги” кафедрасининг профессори, филология фанлари доктори Бекмурод Йўлдошевнинг яқинда нашр этилган “Компьютер лингвистикаси” асарида ана шундай муҳим масалалар ўзининг содда ва ихчам баёнига эга. Маълумки, инсон ўз фикрини оғзаки ёки ёзма шакллантиришда турли грамматик ва лексик воситалардан фойдаланади, у ўз нутқида фразеологизм, ҳар хил иборалар, бадиий тасвир воситаларини қўллайди, яъни бу жиҳатдан ҳар бир инсоннинг нутқи ўзига хос ва такрорланмас хусусият-

га эга. Аммо ахборот ва технологиялар асри бўлган XXI асрда компьютер услуги учун бундай воситалар бир оз ортиқчалик қилади, яъни бадиий услубнинг вази-фавий жиҳатдан кенглиги бугунги кун талабларига, хусусан, компьютер услуги талабларига унчалик жавоб бермайди. Чунки компьютер ёрдамида маълумот узатишда қисқалик, лўндалик, қолипчилик зарур. Биз ўзбек тилининг барча имкониятлари, маъно бойлиги, асрлар давомида шаклланган лугат заҳираси, унинг гўзаллиги Алишер Навоий ҳазратлари таъкидлаганидек, бошқа тиллардан устун жиҳатлари билан ҳақли равишда фахрланамиз. Аммо компьютер услубида бадиий тасвир воситаларига, турли нутқий жиллолар ва ўзига хос ибора ва окказионализмларга ўрин бўлиши мумкин эмас.

Компьютер услуги жаҳон андозалари талабларига монанд ҳолда фикрни аниқ, қисқа, лўнда, компьютерда қайта ишлашга мослаштирилган бўлади. Шундай услубни яратмас эканмиз, мамлакатимиздаги турли идора ва муассасаларда ўзбек тилида тўлиқ иш юртишга ўта олмаймиз. Бизнингча, бадиий услуб билан боғлиқ ҳолда компьютер услубини ҳам мактабларда, лицей ва коллежларда ўқитишни бошлаш зарур. Шунда ўқувчилар ҳам ўзлари учун оптимал бўлган вариантни танлаб олиш имкониятига эга бўладилар: қайсидир ўқувчи ҳаётий эҳтиёжлари асосида санъат услубини, бадиий услубни, бошқа ўқувчи эса компьютер услубини чуқурроқ ўрганади.

Хуллас, Бекмурод Йўлдошевнинг “Компьютер лин-

Янтоқ гули

(кичик микоя)

муносабатлари кун сайин илиқлашиб бораётган эди. У Сулувни бир куни ёлғиз учратиб қатъий деди:

— Уни яхши билмайсан. Сени унга бериб қўйёлмайман.

— Тагин нима, — деди қиз унга тикилиб, — ўзингни ким деб ўйлаяпсан, дўст эканмиз деб қандай яшашни ҳам ўргатасанми энди?

— Демак, биз дўстмиз, унда у ким?

— Уми..., — қиз индамади, сумкасини силкитганча орқасига ўгирилиб кетди. Шу кетганча ораларидан гап қочди. Мактабни тугатиш арафасида эса имтиҳонлардан кейин иккаловининг тўйлари экан деган гап тарқади ва бу ҳақиқат бўлиб чиқди. Аълога ўқиган қизнинг ой-

дин орзулари шу ергача бўлди.

* * *

Қутлуғ шаҳарга ўқишга ёлғиз кетди. Талаба бўлгач, таътил пайти ора-сирада келиб турди. Уларни деярли учратмади, буни хоҳламасди ҳам. Талъатнинг дастлабки йили қайсидир олийгоҳга ўқишга кирганини, кўп ўтмай ўқишни ташлаб қайтганини-ю ҳозир ҳам қишлоқда тайинли бирор иш қилмаётганини шу ерга келиб эшитди.

Сулувнинг эса Қутлуғ олийгоҳни тугатиб йўлланма бўйича қўшни вилоятдаги заводда ишлаётгани, унга ўша жойдан доимий ишлаш учун яхшигина иш таклиф қилишаётгани қулоғига чалинган эди. Уларнинг қишлоқлари қўшни вилоят билан шундоққина чега-радош.

Қутлуғ собиқ курсдоши, ҳозирда сода заводда ўзи билан бирга ишлаётган қизга яқин орада уйланаркан. Онасига “энди бағрингизга қайтамиз, заводга уйдан қатнаб ишлайвераман. Қишлоқдан ҳам ишхонам бир қадам” деганмиш.

“Ҳа, бир қадам, — деди Сулув ўзига-ўзи. Бир пайтлар уларнинг оралари ҳам бир қадам эди. Қандай авайлаб-асрарди уни Қутлуғ. Шу Талъатни деб барча орзуларидан воз кечди, у эса ҳануз таралабедод қилишдан бўшамайди. Муҳаббатдан кўр кўз очиларкан, фақат жуда кеч...”

Унинг хаёллари пароканда эди ушбу кез...

Ширин СОБУРОВА

гвистикаси” асарида тўғри таъкидланганидек, ўзбек тилининг компьютер услуби яратишнинг асосий мезонлари сифатида куйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- а) аниқлик, қисқалик, лўндалик, бир қийматлилиқ;
- б) жаҳон андозалари талабларига мос келиш;
- в) барча учун бирдек тушунарлилиқ (муайян бир фикрнинг умум томонидан объектив қабул қилиниши);
- г) турли бадиий тасвир воситаларидан холилиқ (шу жумладан, синонимлар, уларнинг турли вариантлари ҳам компьютер услубига киритилмайди, фақат синонимик қаторларнинг доминантаси танлаб олинади.

Кўринадики, ўзбек тилининг компьютер услубини яратиш ҳаётимизда инқилобий ўзгаришларнинг юз беришига асос бўлади. Зеро, компьютер услуби айнан КЛ бўйича мутахассислар, компьютер дастурчилари ва филологлар ҳамкорлигида яратилади. КЛнинг ижобий жиҳати ҳам айнан шунда кўринади. У филолог ва компьютер мутахассисларининг бирга, ҳамкорликда ишлашени тақозо қилади.

Тошкентда ёки Самарқандда наридан бери ёзилган, ўзбек тилининг ички қонуниятларига, сўзларнинг бирикувчанлик хусусиятига тўғри келмайдиган жумлалар, имловий хатоларга тўла рекламалар кўпайиб кетган. Уларни ким яратмоқда? Ўзбек тилини чала-чулпа билладиган мутахассислар яратишмоқда. Уларни назорат қилиш, рекламаларни саводли, тушунарли қилиб яратиш ва шу орқали моддий манфаатдорлик кўриш қўлимиздан келмайдими? Тилшунослар ўзбек тилининг

фақат назарий жиҳатларини тадқиқ қилишдан бир оз чекланиб, унинг амалий томонларига ҳам катта эътибор беришса, мақсадга мувофиқ бўлади. Куруқ назарий фикрларга тўла тадқиқотларни салгина чеклаб, халқимиз учун фойда келтирадиган компьютер дастурлари — матнларни таҳрирлаш, автоматик таржима қилиш, тилларга ўргатиш каби дастурларни ишлаб чиқишда фаол иштирок этишлари лозим, деб ўйлаймиз. Зеро, бу ишларни амалга оширишда компьютер дастурчилари лингвистик таъминга жуда катта эҳтиёж сезадилар. Уни эса филологлар, аниқроғи, тилшунослар, шу соҳанинг етакчи билимдонлари яратиб беришлари зарур. Кўринадики, КЛ тилшунослар учун ҳам маънавий, ҳам моддий бойлик манбаидир.

Юқорида саналган долзарб вазифаларни ҳал қилиш, яъни ўзбек КЛ сини янги йўналишларда ривожлантириш мақсадида ЎЗМУ компьютер технологиялари мавжуд факультетларида 2001 йилнинг сентябрида КЛ лабораторияси ташкил этилган эди. Лабораторияда ўзбек тилининг математик ва компьютер моделларини яратиш, ўзбекча матнларни таҳрир қилиш, инглизча-ўзбекча ва ўзбекча-инглизча компьютер таржима дастурларини ишлаб чиқиш бўйича илмий ва амалий дастурлар асосида муайян база яратилган ҳолда КЛ бўйича кадрлар тайёрлашга ўтилди. Лаборатория аъзолари ўзбек, рус, инглиз, турк тилларини мукамал билувчи ёш, изланувчан кадрлардир. Бугунги кунда ЎЗМУнинг ўзбек ва хорижий филология факультетларида КЛ алоҳида ўқув фани сифатида ўқитилмоқда. Бу лабораторияда

Мабуам мактаби

Май ойида боғлардаги катта ариқ бўйида ўсган дарахтларда ажойиб қуш овозини эшитиб қоласиз. Худди кимдир най чалаётгандай туюлади. Бирдан шу овоз эшитилаётган жойдан бошқа ёқимсиз товушлар таралади, қулонгингни бекитиб олсангиз ҳам фойдаси бўлмайди, гўё думи босиб олинган мушукнинг овози. Бу икки хил товушни бир қуш чиқаради — Зарғалдоқ.

Қизик, қандай қуш экан у?! Аммо уни кўриш осон эмас — у ҳар доим қалин барглар орасига яширинади. Ҳатто бу қуш жанубдан учиб келадиган бошқа қушларга қараганда анча кечроқ — дарахтлар қалин барг ёзиб, улар орасига бекиниш мумкин бўлган пайтларда учиб келади. Бироқ бу қушчани кўриб қолсангиз, унинг нега қалин барглар орасига яширинишини билиб оласиз. Унинг ранг-баранг патлари товланиб, кўзга яққол ташланиб туради. Шунинг учун ҳам улар ўзларини кўздан панароқ тутишади.

Зарғалдоқлар ўз уяларини дарахтларнинг ингичка айри шохларига моҳирлик билан уя-саватча шаклида ясайдилар. Уяга пат тўшаб, устидан ўша дарахт рангига мос пўстлоқ ёпишади.

Майнинг охири ёки июннинг бошларида уяда 4-5 та тухум пайдо бўлади. Сийрак қора ёки жигар ранг холли бу тухумларнинг пўстлоғи оқ, ўзи нотўғри шаклда бўлади.

Зарғалдоқлар жуда фойдали қуш. Улар боғ ва ўрмонлар учун зарарли бўлган, лекин бошқа паррандалар ёқтирмайдиган захарли сертук капалак куртлари, дарахтларда яшайдиган қўнғизлар, қандалалар ва чигиртка билан озиқланади.

НИГИНА

лингвистикага доир масалалар билан бир қаторда адабиётшуносликнинг компьютер билан ҳамкорликдаги вазифалари: бадий асарни рефератлаштириш, “дунё компьютер кутубхонаси”ни яратиш, асарларни тартибга солиш, жойлаштириш, топишга оид тадқиқотлар ҳам амалга оширилмоқда. Бундай лабораторияларда нафақат компьютер тилшунослиги, балки компьютер адабиётшунослигига оид ишлар ҳам олиб борилмоқда. Бизнингча, худди шундай лабораторияларни, математик ва компьютер лингвистикаси кафедраларини мамлакатимизнинг бошқа олий ўқув юртларида, жумладан, СамДУда ва СамДЧИТИда ҳам ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Чунки бундай кафедралар ҳозирги вақтда мамлакатимиздаги барча олий ўқув юртларининг филология факультетлари ўқув режаларига киритилган “Компьютер лингвистикаси”, “Олий математика”, “Матнни ўрганишнинг лингвостатистик методлари”, “Лингвостатистика”, “Компьютер лексикографияси” сингари ўқув предметлари ва ихтисослик фанларидан дарс беришни, маъруза матнлари ва ўқув қўлланмалари яратишни ҳам ўз зиммасига олган бўларди.

Маълумки, 2003 йилда ЎзМУ томонидан тузиладиган 52220100-филология (ўзбек филологияси) таълим йўналиши бўйича ўқув дастурларига “Математик ва компьютер лингвистикаси” фани ҳам киритилган эди. 2006 йилдан бошлаб бу фан “Компьютер лингвистикаси” деган ном билан ўқув дастуридан ўрин олди. Бу янги фан бўйича I-курс талабаларига 28 соат маъруза ва 40 соат амалий машғулотлар ўтказиш мўлжалланган.

Мамлакатимизда ана шу фан бўйича ўзбек тилида ўқув-услубий қўлланмалар тузиш ишлари эндигина бошланди. СамДУ профессори Б.Йўлдошев ана шу фандан беш йилдан буён талабаларга машғулотлар ўтказиб келади. Ана шу машғулот материалларини умумлаштириб, профессор Б.Йўлдошев яқинда “Компьютер лингвистикаси” номли услубий қўлланмани нашр эттирди.

Услубий қўлланма 118 бет ҳажмга эга бўлиб, “Кириш”, “Математик ва инженер лингвистикаси тарихидан”, “Математик мантиқ элементлари”, “Мулоҳазалар алгебраси ҳақида тушунча”, “Конъюнкция ва дизъюнкция амалларининг тилдаги ифодаси”, “Формулалар. Тенг кучли формулалар”, “Мулоҳазалар ҳисоби”, “Предикатлар мантиқи”, “Алгоритмлик назарияси”, “Математик лингвистикаси ва унинг асосий методлари”, “Тўпламлилик ва унинг кўринишлари”, “Автоматик таҳлил методи”, “Компьютер тилшунослигида матнни автоматик таҳрир қилиш учун яратилган дастурлари ҳақида”, “Тил ўқитишда компьютерлардан фойдаланиш муаммолари”, “Ўзбек лингвистик автоматини яратиш муаммолари”, “Компьютер лингвистикасининг келгуси вазифалари ҳақида” каби мавзуларни ўз ичига олади. Ҳар бир қисмда мавзулар содда, ихчам тарзда баён қилинади, конкрет мисоллар келтирилади ҳамда бу мавзунини янада мустақкамлаш учун зарур бўлган назорат саволлари ва илмий адабиётлар рўйхати келтирилади.

Суннатулла РИЗАЕВ

СЎЗ ВА ИШ БИРЛИГИ

Президентимиз ташаббуси билан 2009 йил юртимизда “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили” деб эълон қилинди. Асосий мақсад қишлоқ инфратузилмасини янада ривожлантириш, уй-жойлар, йўл ва коммуникация тармоқларини қуриш ҳамда янгилаш, аҳолини ичимлик суви, табиий газ билан таъминлашни яхшилаш, одамлар саломатлигини муҳофаза қилиш, лўнда қилиб айтганда, қишлоқ аҳлининг турмуш тарзини юқори даражага кўтаришдир.

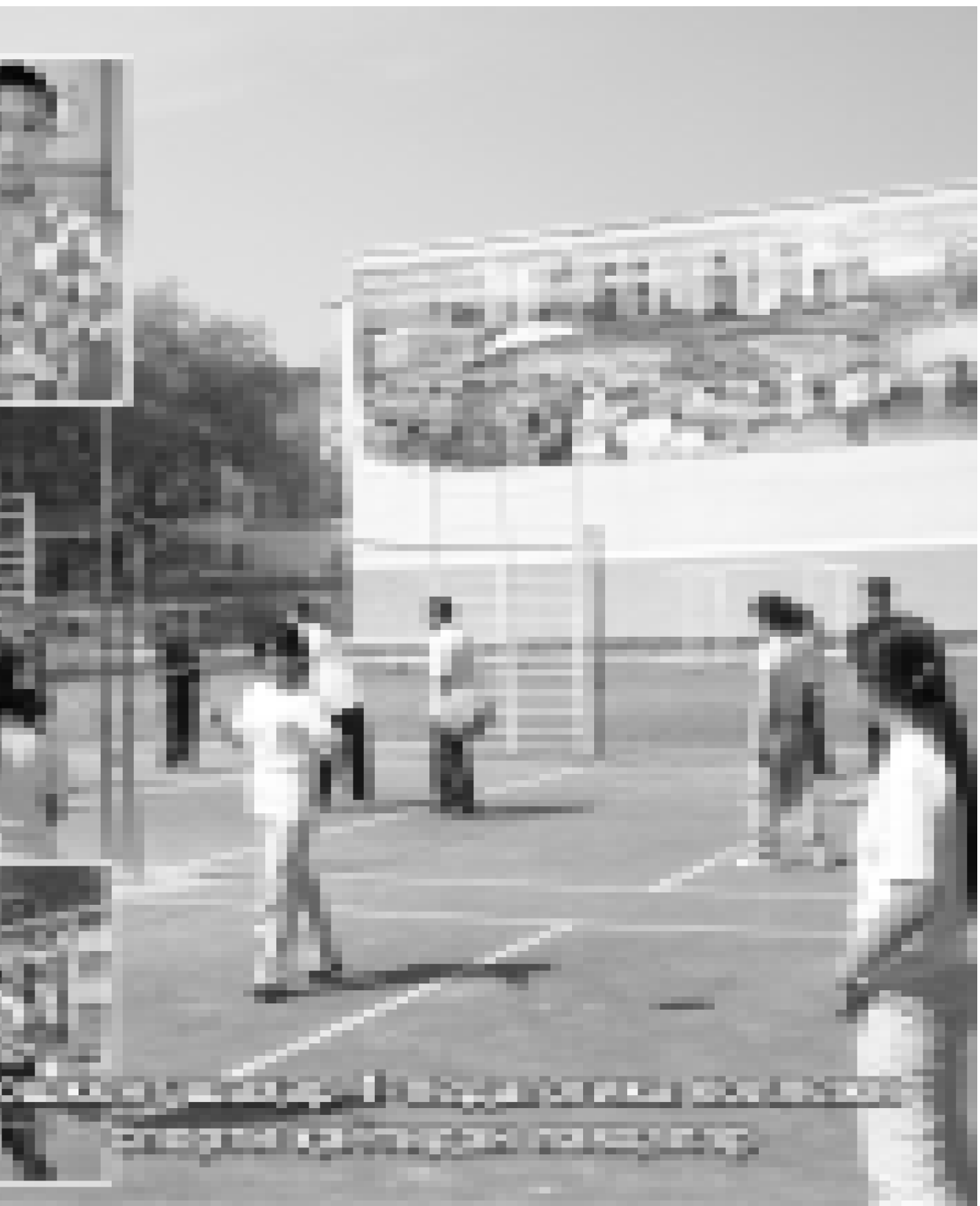
Қуйи Чирчиқ тумани хусусий амалиёт билан шуғулланувчи идора томонидан қишлоқ аҳолисининг онги ва фуқаролик масъулиятини ошириш бўйича ҳуқуқий тарғибот ишлари, амалий ёрдам кўрсатиш бўйича ишлар олиб борилмоқда. Туманда фаолият кўрсатаётган 600 дан зиёд фермер хўжаликларига ҳуқуқий ёрдам кўрсатилиб, уларга тушунарли бўлган саволларга жавоб берилади, дала шийпонларига бориб, улар билан давра суҳбатлари ўтказилади. Ҳозирги кунда жуда кўп учраётган ҳоллар фермер хўжалик раҳбарлари соғлиги ёмонлашганлиги сабабли, яшаш жойини ўзгартирган ёки яна бошқа сабабларга кўра фермер хўжалиги бўйича раҳбарликни бошқа шахс-

га ўтказиш бўйича мурожаат қилганларида, уларга Ўзбекистон Республикаси “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонуннинг 21 моддаси тушунтирилади. Шу сабабли фермер хўжалиги раҳбарлари вафот этмагунга қадар хўжаликни, хўжалик мулкни бошқариш ҳуқуқини бошқа шахсга ўтказишга йўл қўйилмаслиги, мабодо фермер хўжалик раҳбари касал бўлса ёки меҳнат таътилига чиқса, хўжаликни вақтинча бошқариш учун бошқа шахсга нотариал тартибда тасдиқланган бир марталик ишончнома бериш мумкинлиги тушунтирилади.

Туманда болаларнинг бўш вақтларидан унумли фойдаланишлари ва жисмонан соғлом бўлиб улгайишлари учун “Тошовул” қишлоқ фуқаролар йиғини ҳудудда болалар спорт зали қурилиши бошлаб юборилди. Демак, амалга оширилган ва оширилажак ишларда мақсад муштараклиги яққол намоён бўлмоқда. 2009 йилда амалга оширилаётган ислохотлар қайси соҳада бўлмасин, инсон ва унинг манфаатларига хизмат қилаётганлиги ва асосий мақсадимиз бўлмиш эркин ва фаровон ҳаёт кечиримиз учун мустақкам замин яратилаётгани натижасидир.

Шоҳида МУҲАММАДЖОНОВА

БАЗМДАН КЎНГЛИНГИЗ ТЎЛДИМИ?

Тўй қилишни орзу қилмаган ўзбек хонадони бўлмаса керак. Аслида тўй халқимиз маънавиятининг узвий бир қисми бўлиб, севишган жуфтликнинг катта ҳаётга кириб келаётгани ҳақидаги билдирув, яқин кишиларнинг гувоҳлигида ўтказиладиган энг гўзал маросимлардан биридир.

Кўпинча ташқаридан нигоҳ ташлаган бошқа миллат вакиллари тўйларимизнинг ўзига хос анъаналаридан келиб чиқиб, шу халқнинг маънавий даражасига баҳо берадилар. Демак, тўйлар ва маросимларимиз нафақат миллийлигимиз рамзи, шу билан бирга, қайсидир маънода миллатимиз ҳақидаги тавсифнома ҳамдир.

Хўш, бугун ўзимизга яқин бир биродаримиз, кўшнимиз ёки қайсидир юртдошимиз нимагадир эҳтиёжманд бўлиб турган бир пайтда манманлик билан пул сочишларимиз, исрофгарчиликларимиз, маст-аласт кишиларнинг тўйда кўтарган тўпалонлари унинг юрагини тирнамайди-ми? Наҳот, сен дабдаба билан тўй қилиб пул сочаётганинда маҳаллангдаги қаровчисини йўқотган кекса кўшнинг кўз олдиндан ўтмаса? Агар шундай бўлса миллий урф-одатларимиздан, мусулмончилигимиздан анча йироқлашган бўлмаймизми?

Яқинда хизмат сафари боис, бир дабдабали тўйда иштирок этишга тўғри келди. Олган таасуротларимни қоғозга туширсам, балки, баъзи камчиликлар бартараф этилар...

Тўйхонага айтилган вақтда етиб келдик. Мезбонлар илтифотлар билан меҳмонларни кутиб олиб, уларни безатилган столлардаги тўй дастурхонларига таклиф қилишарди. Баланд пардаларда айтилаётган куй-қўшиқлар сизни тўйхона руҳиятига мослаб қўяди.

Хизмат қилиб юрганлар орасида бир танишимиз бизларни дераза тагидаги кенг, ёруғ столлардан бирига таклиф қилди. Даврада ўтирганлар билан сўрашдик. Кўпчилигини танирканман: маҳалла оқсоқоли, маънавият маркази раҳбари,

мактаб директори, ҳожи бобо, институт домлалари, нуруний отахонлар... Хуллас, тўйда яқинлар билан кўришишнинг ўзи катта қувонч бағишлайди. Кўшни столдаги аёллардан, коллеж директори, ФХДЁ мудираси, тўй эгалари қудалари билан ҳам бош ирғаб сўрашдик.

“Тўйлар муборак!” куйи билан базм бошла-ниб кетди. Микрофон баланд бўлгани учун ўзаро сўзлаша олмадик. Барчамизнинг диққатимиз ҳар уч қадамда тўй аҳлига “келин салом” қилиб ўтаётган келин-куёвга, улар ортида келин дугоналари, куёв жўраларига қаратилди. Ишхона раҳбари келин-куёвларни табриклагач, тўй эгасининг омади чопган, ажойиб инсон, тенги йўқ мутахассис эканлигини айтиб, мадҳ эта бошлади. Улардан андоза олган кейинги сўз олувчилар ҳам уни кўкларга кўтаришда давом этди. Аслида тўй эгаси камтар, ҳокисор бир инсон эди. Чама-си, бу олқишлар тўй эгасигагина эмас, ҳеч кимга ҳам маъқул эмасди.

Эндиликда сўзга чиқиб, ўзида йўқ сифатлар билан кўкларга кўтариш, назаримда “тост” айтишни замон кўтармай қолди. Аммо тўй, базмларда сўз берилса, гапирмасанг ҳам бўлмайди...

Бу баланд шовқин-суронларга кўника олмаётган даврамиздаги кексалардан бири кетишга рухсат сўраганида, оқсоқол ундан кўзгалмай туришни илтимос қилди. Сал ўтмай у яна: “Минг бор узр, шовқинга қон босимим кўтарилиб, ўзимни ёмон ҳис қиламан”, дея аҳволини тушунтирди. Унга рухсат берилди.

Бир дилрабо куй чалиниб, тўйхонага баҳор чечаклари билан безанган мусаффо тонг насими ила хиром этиб, раққоса кириб келди. Шўрва ичаётганлар қошигини, суҳбатлашиб ўтирган йигитлар ошигини ҳам қўйиб, капалакдек учаётган ўйинчига тикилишди. Раққоса даврамизга яқинлашгач, қариялар бош кўтаролмай қолишди.

Замон ўзгарса-да бу эски тўй ҳали ҳам ўзгармабди. Кексалар яхши билишади: эллингинчи йиллари “комсомолча тўй”ларда келин-куёв столга чиқарилиб, “тост” айтиш, қадаҳлар уриштирилиб, ичиш каби ғайри миллий одатлар киритилган эди. Кейинчалик “пул қистириш” пайдо бўлди. Фармонбибига ўхшаш номусли оналаримиз ўз “отарчи” фарзандларини бундай йўлдан қайтара олмадилар. Ёшлар ҳаётида зарарли одатлар урчий бошлади. Ҳаёсиз ўйинчилар ҳам шу тоифага кирарди.

Базмда ярим яланғоч раққоса кексалар ол-дидан тезда узоқлашмасди. Нариги столдаги қудалар ва онахонлар юзидан раққосани қувиб юбориш йўлини топа олмаётгани сезилиб турарди. Ҳожи бобо зарур иши борлигини ай-

тиб, кетишга рухсат сўради. Маҳалла раиси, уни тўхтатиб, бошқаларнинг ҳам базм ниҳоясигача сабр қилиб туришини илтимос қилди. Бу ердаги меҳмонларга зарур гапи борлигини ҳам айтди.

Кўк сомса, тортлар, турли пишириқлар зиёда, тандир кабоб, яхна гўшт ва спиртли ичимликлар бисёр эди. Дастурхонга нўхат шўрва, кабоб, кейин қовурма тортилди.

Ширакайфлардан бири, пиёлаларга спиртли ичимлик қуйиб, ичишга ундай бошлади. Яхшиям хизматдагилардан бири уни узоқлаштирди.

Куй-қўшиқлар баланд янграб, кўпчилик рақсларга тушиб кетишди. Базмхонада биров билан бировнинг иши бўлмади қолди. Бирдан чекка столда бошланган ғала-говур ҳамманинг диққатини жалб қилди: Кайфи ошган икки йигитча “ринг”га тушишган эди. Бири ўзини ўта мерган кўрсатса, иккинчиси гўё учар қиличбоз эди.

Қаҳрамонлар тўқнашуви “бостирилган”дан кейин жимлик бошланди. Базм ниҳоясида кайфи ошган бошловчи тўйни ёпиб, келин-куёвларга рухсат беришга ҳаракат қилар, лекин гапи-гапига уланмасди. Унинг ҳожи бобога кўзи тушгач, микрофонни келтириб, базмни ёпиб беришни сўради. Ҳожи бобо ёшларни чиройли дуо қилиб, уларнинг кетишига рухсат бериб,

базмни якунлади.

Маҳалла раиси даврадагиларга: тўйларнинг ўтиш тартибига амал қилинмаётгалигининг гувоҳи бўлдингиз. Қандай қилсак базмимиз тартибли ўтади? — деб савол сўради.

Ҳожи бобо, биз кексалар базмларга қатнашмайлик деса, қариялардан бири: “Аксинча, биз базмларда иштирок этсак, ёшлар истиҳола қилиб, тўй тартибини бузмайдилар”, деди. Институт домлаларидан бири, базмларни қатъий сценарий асосида ўтказиш лозимлигини, ундан ташқари чиққанларга жарима солиш керак, деган фикрни айтди. Бошқа бири, албатта, тўйларни ўтказиш тартибига қатъий амал қилиш ва тегишли кишиларнинг назорати зарурлигини алоҳида уқдирарди...

Тўйхонадан чиқар эканмиз, кузатувчи тўй эгаларидан бири кайфиятимиздан ниманидир илғади чоғи, “Базмдан кўнглингиз тўлдими?” — деб сўраб қолди.

Биз дастурхон атрофида ўтириб, шу саволга жавоб изладик, дедик.

Азиз журналхон! Нега тўй ва миллий урф-одатларни ўтказиш тартибига риоя қилинмаяпти? Ана шундай базмлар ҳақида сиз нима дейсиз?

Абдурауф РАҲИМҚУЛОВ

Ижрочиликнинг сирли дунёси

Музиқа инсон маънавиятини юксалтирувчи беназир маъво эканлиги барчага аёндыр. Инсон ҳаётида муҳим ўрин тутган соҳалар каби музиқа ҳам муайян тур ва сифатларга эга ҳисобланади.

Музиқанинг илк унсури товуш бўлса, оҳанг, куй ва асар унинг мазмун-моҳиятини ташкил этади. Одатда, “сўз ожиз бўлган онларда музиқа тилга киради” деб унинг сеҳрли қудратига таъриф беришади. Дарҳақиқат, товушлар уйғунлиги асосида пайдо бўладиган куй-оҳанглардан муайян маъноларни ифода этувчи асарлар дунёга келади. Ҳар бир куй ўзининг характери ва маъносига эга. Уларнинг мукамал ижроси ҳар қандай куй, асарнинг сеҳрини англашишга қодир бўлади. Зеро, куй оҳангларда ифодаланган музиқавий фикрдир. Бир шакл доирасида мавжланган, турланган, тусланган ва бир ғоя асосида ривожланиб яқунланган куй асардир. Шу боис ҳар қандай асарнинг маънан қай даражада эканлиги ижро орқали инсоният онига етказилади.

Аслида, инсониятнинг музиқа ижрочилигини ривожлантириш ва мукамал даражага етказиш йўлидаги саъй-ҳаракатлар натижасида музиқий чолғу, музиқий асар, йўналиш ва жамланган беҳисоб маданий мерос юзага келган. Музиқий мерос инсониятнинг ҳаёти, қувончи, қайғуси, орзуси ва умиди, ўтмиши ва келажаги, миллий қадрияти ва юзи десак адашмаган бўламиз. Шу боис, музиқанинг барча мезонлари қаторида ижрочилик масаласи доимо миллийлик, моҳирлик ва маданий савияни англаиб турувчи омил сифатида алоҳида эътиборда бўлиб келган. Бу ўтмишдан санъат-

корлар тарбиясида муҳим аҳамият касб этиб келган устоз-шогирд тизими асосида қадрланиб келинган. Унинг заминида музиқий меросни англаб идроклаш, ўзлаштириш ва муносиб ижросига эришиш каби муҳим жараёнлар ётади. Шундагина Ҳазрат Навоийнинг “созанда ва хонанданинг ҳар иккисига ҳиссиётга берилган кишилар ва аҳли дардлар жон фидо қиладилар” (“Маҳбуб-ул қулуб”) — каби таърифига сазовор бўлиш мумкин.

Бизни ижрочилик дунёсини англашга ундаган ҳам айнан музиқанинг сеҳри, ўтмиш алломаларнинг амаллари ва замонавий ижрочилик амалиётида кечаётган мезонлардир. Шу боис, бизнинг наздимизда “ижрочилик” деб тушуниладиган соҳанинг зоҳирий ва ботиний маъноларини ва амалиётдаги аҳамиятини ўрганиб, ўқувчилар билан ўртоқлашишга аҳд қилдик. Бундан мурод, шояд замонавий созандалар, аҳли куй халқимизни музиқа олаmidан баҳраманд этишда устозлар анъанасига амал қилсалар.

“Ижрочилик” музиқа санъатининг асосларидан бири сифатида унинг борлигини ифода этувчи жараён ҳамда маҳорат даражасини аниқлаб берувчи омил десак адашмаймиз. Чунончи, ижрочиликда зоҳирий томонларини кўз билан кўриб, маъносини қалбан ҳис этиб, баҳраманд бўладиган бу жонли жараёнда куй ва ашулаларнинг юзага келиши учун муҳим ҳисобланган бир қатор сифат ва хусусиятлар уйғунлашган. Музиқий ижрочиликнинг асосий кўринишлари хонандалик, чолғучилик, созандалик ҳамда рақс йўналишларида намоён бўлади.

Ижрочилик азалдан инсониятнинг ижтимоий ҳаёти билан боғлиқ ҳолда ривожланиб келган. Унинг қамрови шу даражада кенги, оддий ҳаётий шарт-шароитларга боғлиқ куйлардан — йирик монументал асарларгача хилма-хил кўринишларда ўз аксини топади. Музиқий асарларнинг парда, усул ва шакл асослари, ижодиёт ҳамда унинг амалий тақдими ижрочиликни бир-бирига боғлаб турувчи жараёнлардир. Азалдан музиқий маданият савиясини белгилаб, ҳайратга солиб, музиқашунос олимларнинг илмий-назарий тадқиқотларига асос бўлган омиллар ҳам айнан шулардир.

Музиқа ва унинг ижрочилик масалалари билан боғлиқ жараёнлар нафақат соҳа мутахассислари, балки замон тафаккур аҳли — олимларнинг назаридан четда бўлмаган. Унинг сирли олами доимо инсоният наздида ўзини намоён этиб келган. Шу боис унинг ривожидан нафақат ижодкор ва унинг талқинчиси, балки тингловчисининг ҳам муносабатлари муҳим аҳамият касб этиб келган. Бунга биз Ал-Фаробий, Ибн Сино, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий ва Абдурауф Фитратларнинг яратиб қолдирган ижодий меросларидан гувоҳ бўламиз.

Қайд этиш жоизки, ижрочиликда доимо уч жиҳат муштарак ривожланган: ижод, талқин ва тингловчилар билан ҳиссий (психологик) боғланиш. Ижро савияси ана шу жиҳатларнинг мутаносиблигига бевоқиф боғлиқдир. Ижрочининг масъулияти маҳорат ва талқин каби унсурлардан, эшитувчининг ҳолати эса унинг тажриба ва кўникмаларидан келиб чиқади.

Авлоддан авлодга ўтиб келаётган ва мусиқий меросимиздан муносиб ўрин олган намуналар ҳам айнан мана шу ижодиётнинг уч босқичда тобланиб, халқнинг тафаккурига сингган асарлар десак муболаға бўлмас. Қайд этиш жоизки, бу омил халқ мусиқа меросининг иккинчи касбий мусиқа қатламига хосдир. Шу боис унинг муайян ижодкори, билимли ва маҳоратли ижрочиси ҳамда мухлис деб аталмиш тингловчиси мавжуд.

Демак, ижрочининг амалдаги асосий мезони куй ва ашулаларни латиф ва зариф шаклларда ижро этиш ва шу билан тингловчиларга таъсир ўтказиш. Навоий таърифи билан айтганда “...Модомики, улар мулойим тарона билан куйлар эканлар, эшитувчининг нақд ҳаёти унга фидо бўлса не гам?”.

Биз биламизки, товуш мусиқанинг негизидир. Лекин товуш зоҳирий кўриниш эканлиги ҳамда унга турли ҳаракатлар билан эришилиши барчага аён дидир. Энг муҳими товушни чиройли, гўзал, маъноли, дардли тараннум этишдир. Тагин, Навоий айтганидек “...кўнгил хуш

оҳангдан қувват, руҳ эса хуш овоздан озиқ олади”. Ўз ўрнида бу — ижрочиликнинг моҳиятини очиб берувчи мезонлар ҳисобланади.

Ижрочи учун товуш ҳосил қилиш бу “инъом”, яъни неъмат десак муболаға бўлмас. Ижрочида маъноли тараннум этиш қобилияти мавжуд бўлганда ҳам, билим, маълака ва маҳоратнинг уйғунлиги ва бармоқларнинг қалб билан туташ муносабатлари ҳамоҳанг бўлиши жуда муҳимдир. Санъатимиз даргаларидан бири, олтин ноҳун соҳиби Турғун Алиматов мусиқани “... чолғучининг қалби билан тингловчи қалби орасидаги кўприк” — деб таърифлаган эдилар.

Одатда, ижрочилик, бевосита мусиқий асарларнинг талқини билан боғлиқ бўлган бир қатор табиий, назарий ва амалий жиҳатларни ўзида мужассам этади. Қобилият, билим, созандалик, ҳофизлик, жўр бўлиш маҳорати, бадиҳагўйлик маҳорати, сабоқ, ижодий ёндошиш, талқин қабилар шулар жумласидандир. Қолбуки, мана шу жиҳатларни ўз ижросида мужассам эта олган ҳар қандай ижрочи, албатта моҳир

ҳамда билимдон ижрочилар қаторидан жой олади. Шубҳа йўқки, бу жиҳатлар ижрочиликнинг амалий мезонларидир.

Демак, ҳаётимиздаги мавжуд соҳалар каби ижрочилик ҳам ўзининг амалиётда шакланган, авлоддан-авлодга ўтиб чархланган назарий ва амалий анъаналарига эгадир. Анъаналарга содиқ қолиш, уларни ўзлаштириш ва ривожлантириш мумтоз ижрочиликнинг жонли ҳаракатини намён этади. Замон билан ҳамнафас эканлигидан далолат беради.

Биз ижрочиликнинг асосий моҳиятига бир назар ташлагандек бўлдик ва бу соҳани созандалик орқали тасаввур этиб кўрдик. Бу масаланинг хонандалик тармоғи адабиёт билан уйғунликда янада пурмаъно, улкан ва серқирра эканлигига шубҳа йўқ. Энг муҳими, ижрочиликнинг авлоддан-авлодларга ўтиб келаётган анъаналарини келажак авлодга етказишда энг аҳамиятли жиҳатларига содиқ қолишдир.

Соибжон БЕГМАТОВ,
мусиқашунос

Бурхон ШАРАФ

БУЖОРО

тақтубларсе

(Давоми. Боши ўтган сонларда).

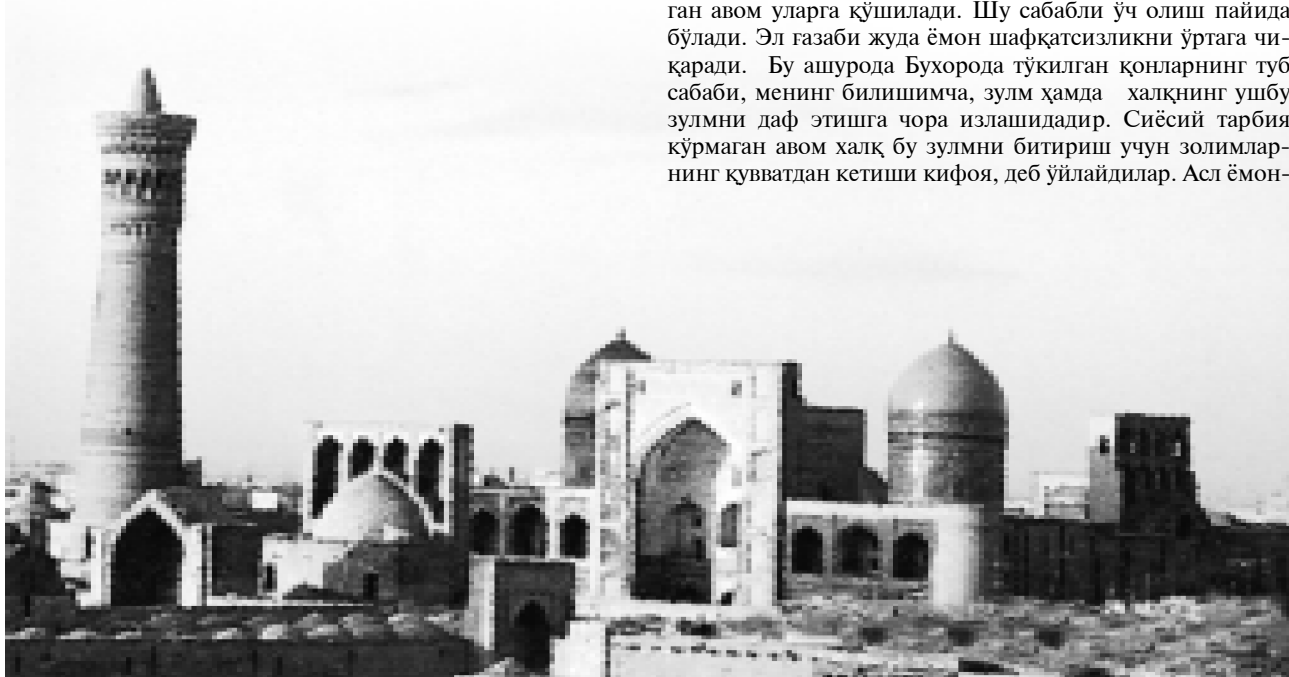
Бир йилда 10 минг сўм даромад қилган икки савдогарнинг биридан 100 сўм ўрнига 200 сўм закот олинса, иккинчиси 25 сўмдан кам билан ҳам қутула олади. Ҳисобкитобнинг ҳаммаси фақат қора ақл билан юритилади. Дафтар ва муҳосаба каби нарсалар йўқ. Савдогарларга закот тўлатиш баҳонаси билан бир қанчаларнинг ҳисобидан ёздириш ва бошқаларидан ашуро олиш баҳонаси билан кўплаб кишиларнинг бутун мояларини талаб кетиш Бухоро амирлигида одатий ишлардандир.

Бахил маъмурлар томонидан солинган ашуро сабабли кўпгина давлат ерларига эътибор берилмай, экилмай қолган. Эгалари кўчиб кетган. Маъмурлар истаган кишининг бутун молини ва мулкани мусодара қилишлари мумкин. Бундай куч ва қудратларидан жуда яхши фойдаланадилар. Ҳукуматнинг фойда ва чиқимлари аниқ ҳисоб билан юритилмайди, ақча кимнинг қўлига кирса, нақ ўшаники.

Ҳамманинг кўз олдида рўй берган бу адолатсизлик ва золимликлар аҳолининг қонини қайнатади ҳамда золимларнинг роҳатгина ётишлари учун тахаммул — сабрга ун-

дайди. Лекин ночорликлари ва кучсизликлари сабабли тинч турадилар. Бу зулмни тугатишга бошловчилар бўлмагач, халқ қўзғалмай туради. Тақдирда ёзилган қисматларига рози бўлиб, бирин-кетин қабр ёқасига яқинлашадилар.

“Халқ сабр қилса-да, унутмайди”, дейдилар. Бир қалқиниш ва баҳона билан золимларга қарши қўзғолон кўтарувчилар майдонга чиқади. Кўпдан бери тиш қайраб турган авом уларга қўшилади. Шу сабабли ўч олиш пайида бўлади. Эл газоби жуда ёмон шафқатсизликни ўртага чиқаради. Бу ашурога Бухорода тўкилган қонларнинг туб сабаби, менинг билишимча, зулм ҳамда халқнинг ушбу зулмни даф этишга чора излашидадир. Сиёсий тарбия кўрмаган авом халқ бу зулмни битириш учун золимларнинг қувватдан кетиши кифоя, деб ўйлайдилар. Асл ёмон-

ликнинг сабаби бошқарувда эканини тушуна олмай, шахсларга қарши исён қиладилар. Халқни хушламайди-ган тўраларга қарши бўлган бу исён қандай қилиб сунний ва шиа ихтилофи номини олгани ёки бошқача ибора билан айтганда, сунний-шиа орасидаги маънавий ихтилофлардан қандай қилиб тўраларга қарши исённинг келиб чиққани ҳақида бундан кейин тафсил этилажак.

IV

Ашуро фитнасини келтириб чиқарган сабаблар.

Бухоро халқининг ажнабийларга қарашлари. Бухорода шиалар. Остонақулнинг сиёсати. Мотам тутган шиалар билан ҳукумат шиаларининг бирлашуви.

Бухорода шиалар қадим замонлардан бери яшаб келганлар. Мазҳаб жиҳатидан ислом мамлакатида яҳудий, насорога қаршилик кўрсатиш жоиз бўлмаганидек, аҳли қибла бўлган шиаларга озор бериш, албатта, мақбул кўрилмади. Шу сабабли шиалар Бухорода тинч яшаганлар. Бироқ қора халқнинг баъзи мутаассибларидан кўрқанлари учун ибодат ва мотам маросимларини бироз яширинча амалга оширганлар.

Бухоро амирлигида шиалар 36 йилдан бери қўшбеги-чилик мансабини эгаллаб келганлар. Бухороликларнинг ўзларига қардош бўлмаган киши улардан мол йиғиш учун энг маъқул “қурол” ҳисоблангани каби амирга доимий садоқатли кул бўлиши ҳам маълумдир. Шу сабабли Бухоро амирлари ҳам қадимги ислом подшоҳлари каби ва-зирларни бошқа миллат вакилларида тайинлаганлар. Ҳуқуқсиз халқ ажнабийларнинг ўзларига бош бўлишларига қаршилик билдира олмаганлар.

Бухоронинг эски одати бўйича ҳоким ва амирлар амир ва қозикалонга тобе бўлганлар, қўшбеги хазиначилик лавозимини адо этгани сабабли, бухороликлар ўзларининг эътиқодларига кўра бошқа мазҳаб ҳисобланган шиаларнинг шариат ҳукмларига амал қилиш жоиз эмас, деб эътироз билдиришларига ҳам ўрин қолмаган. Эскидан қўшбеги доимо қозикалоннинг ҳукми остида бўлиб, амирнинг биринчи ёрдамчиси сунний олимлардан бўлган. Шунга кўра олимлар ва халқ шиа қўшбегига қарши чиқмаганлар. Аммо ҳозирда лавозимдан бўшатирилган қўшбеги Остонақул ўзининг шахсий қобиляти, табиий бўлган нуфуз севгиси ҳамда аҳолининг ёрдами билан ўзининг қувватини олдинги қўшбегиларникига қараганда кўп орттирган: Бадриддин қози вафот этгандан сўнг, Остонақул бу мансабга ўзининг айтганидан чиқмайдиган бир кишини қўйиб, чиндан ҳам қўшбегининг даражаси қозиникидан юқори бўлган. Мамлакатнинг молиявий ишлари қўшбеги қўлида бўлгач, унинг амирга яқинлашувига ҳам, сўзини ўтказа олишига ҳам ажабсинмаса бўлади. Шундай тарзда бу қўшбеги бутун мамлакатга ҳокими мутлақдек бўлиб қолган.

Ўз мазҳабига ҳимоятли бўлган олимлардан ва ҳасад қилувчи тенгдошлардан унга тиш қайровчилар бўлиши аниқ. Шундай бир пайтда Эронда инқилоб бўлиб, қарши ҳаракат тарафдорлари мамлакатдан қочишга мажбур бўлганлар. Улардан жуда кўпи Бухорога келиб қолган ва яхши кутиб олинганлар. Эронда ўз мамлакатларини сева олмаган мутаассиб мужтаҳидлар, маъмурлар, сиёсий савдогарлар Бухорога келиб ўзлари учун табиий бўлган ҳаракатга киришганлар. Боқуда арман-мусулмон урушида қатнашиб, у ерда яшашга имкони қолмаган жангчиларнинг баъзилари Бухорога келиб жойлашган. Бир томондан қўшбеги Остонақул бу маскан қардошларига шафқат, яхшилик кўрсатиб, иккинчи томондан улар орқали ўз

қувватини ҳам орттирган. Олдинда ўзини жиддий тутиб, Бухоро унга ўз ватанидек бўлиб, қавм-қабиласи орасида чулганиб яшагач, ўзини эркин ҳис қилиб, ҳукумат хизматларига ўз яқинларинигина қўя бошлаган. Энг пулдор зўр жойларда закотчи, мироб, тўқсабо, кабир (аскар бошлиги) ҳаммаси эронликлар бўлиб, улар ҳам ўз навбатида яқин-атрофига эронликларни ишга қўйган. Ҳатто суннийларнинг бир улуши улуғ мансабга интилиб, шиаларга тарафдорлик кўрсатганлар, уларга тақлид қилганлар: ашуро мотамчиларига ён босувчиларнинг анча кўп бўлгани расмий сўроқларда ҳам қайд этилган. Савдогарларга ҳам ҳар турли ҳимоя кўрсатилиб, мояна сарват эронликлар қўлига ўтиб боргани ҳар ишда ўзини аён этади.

Аҳволнинг шу тарзда бўлиши яъни савдогарлар, сунний маъмурлар, уламо ҳаммани шиаларга қарши қўйиб, шиа бостирилишининг асосий сабабчиси қўшбеги Остонақул бўлгани учун умумий исён унинг қўл остидагиларга қаратилган. Сунний — шиа мазҳабларига бир хил қараб келган яҳудийлар шиалар тасаллотига қарши туриб, қон қайнаганда суннийларга қурол ва ақча улашганлар. Сўнги йиллардаги сиёсий ва иқтисодий аҳвол Бухоро умумий фикрларининг қўшбеги ҳокимлигига яширин ҳаракат сифатида ўз йўлида давом этганда ашуро фитнаси келиб чиққан. Газетамизни ўқиб келувчиларга маълумдирки, Бухоро шиалари бу ашуро мотам расмини кўчада ўтказганлар. Ўтган йилга қадар шиаларга мотам расмини ўтказишга Бухорода руҳсат берилмаётган эди.

Бу мотамда қатнашувчилар турли тўқмоқ ва нақллар таъсири остида қизишиб ўз-ўзларига жароҳат етказишлари, табиийки, томошабинларни ўзига жалб этган. Томошабинлар орасида бир неча муллабаччалар ҳам бўлган.

Бухоро халқи, хусусан, муллалари фикҳ китоблари ва одат таъсирида ажнабийларга таҳқир кўзи билан қараганлар. Масалан, бир яҳудийни хўрлаш улар учун унча ҳам ахлоқсизлик ҳисобланмай, жазога лойиқ кўрилмади. Яҳудийларга камситиб қараш сифатида кийим остида белларига киндора боғлаш бугунги кунгача ҳаммага маълум. Бегона мазҳабдагиларни шундай камситишга одатланган талабалар учун шиаларнинг расмий мотамлари устидан қулиш ва уни мазах қилишдан осони йўқ.

Мотам тутувчиларнинг эътиқодларига қараганда ўз жонларини аямай кўкракларига, бошларига ханжар билан уриб, ҳушдан кетар даражага келганларида уларни мазах қилувчиларга қизишишлари жуда табиийдир. Шу қизишишлари билан бир талабани ўртага олганлар, дўппослаганлар, тартибга кўра эшикдан ичкарига киргизиб ўлдирганлар. Ҳазрати Ҳусенга қайгурувчиларнинг устидан қулган бу ҳарифни ўлдирувчилар ўзларини “язидни” ўлдирувчилар ҳисоблаб, балки шодлангандирлар ҳам. Ўлдирилган талабанинг ўртоқлари шиаларга қарши жанжал кўтарганлар. Аммо қўлларида ханжар ва пичоқ каби қуроллари бўлган шиалар билан кўп ҳам тортишмай, қайтиб кетишга мажбур бўлганлар. Мадрасага қайтиб: «Шиалар муллабаччаларни ўлдирмоқдалар», деб бақира бошлаганлар ва ёрдамга чақирганлар. Шунда минглаб талабалар йиғилишиб «Уруш, газот, жиҳод, шиалар муллабаччаларни ўлдирмоқдалар!» деб бутун шаҳарни оёққа тургизганлар.

Бир гуруҳ муллабаччалар ўлдирилган талабанинг қонли қўйлагини олиб, аввал, муфти билан қозининг ёнига, сўнг саройга, қўшбеги олдига борганлар. Қўшбеги уларни шаҳарда фитна чиқарувчилар деб ўйлаб, 18-20 тасини қаматган. Бундан қони қайнаб кетган талаба-

лар қўлларига қилич, милтиқ, таёқ, темир-терсак олиб “жиҳод”га чиққанлар. Шиаларнинг ёнига бориб, ўлдирилган талабанинг жасадини сўраганлар ва шунда икки томондан ҳам уруш бошланиб кетган. Қўшбеги амир вакили сифатида бетараф-холис бўлиш ўрнига, шиаларнинг ёнини олгани сабабли, бир талабанинг интиқоми учун йиғилган ўн мингларча талаба бир зумда душманга айланиб қолган. Булар орасида Остонақулга илгаридан кучли адовати бўлганлар ҳам бор эди. Улар бу фурсатдан фойдаланиб, кўчадаги саллали оломонни қўшбегига қарши кўзгатиб, ашуро фитнасига сиёсий тус берганлар. Жунбушга келган талабалар эса кўча халқининг бақир-чақир остида шиалардан ўча олиш, шиаларни лавозимидан туширишни талаб қилганлар. Шиалар қўзғолончиларга қарши туришга ҳаракат қилганлар. Ўз жонларини сақлаш учун қуролга ёпишганлар. Қўшбеги ёнидаги хизматкорлар шиаларга қурол улашганлар: шу лаҳзада ҳукуматдаги шиалар билан мотамчи шиалар қўшилишиб, урушнинг бир томонида турганлар. Кўчада авж олган урушда шиалар ўзлари томонда бўлган тўраларга ишониб, суннийларни яна ҳам ғазаблантирганлар. Қўзғолончилар “Остонақул даврида шиаларнинг пусиб яшашлари етар энди...” каби сўзлар билан амирни ҳам унутганларини билдириб, Остонақулга ишонмасликка чақирганлар. Уруш бир кўтарилгач, шиаларга қарши ҳар турли даъват бир-бирига қўшилиб, умумий бир мақсад ҳосил қилган. Масалан, шиаларни ўлдириш, «улар кофирлардан ҳам ёмон, эронлик келгиндилар, бизга хўжа бўлдилар, биттасини ҳам қолдирмай ўлдиришга...”. Талабалар эса: «ўртоқларимизнинг қони учун қон олишга жонимиз фидо...» каби сўзларни такрорлаганлар. Қўшбеги Остонақулга нисбатан илгаридан йиғилиб келган душманликлар бирдан майдонга чиқиб, унинг олови мазҳаб даъвоси билан ёлқинланиб, Бухорода сунний-шиа уруши номли бир фитна тинч шаҳарнинг кўчаларини қон билан бўятганидан сўнг тарих саҳифаларини қоралаган.

Тарихда айтилган кўп фитна ва урушларнинг сабаби билан асл сабаб бошқа бўлганидек, бу Бухоро фитнасида ҳам туб сабаб зулм ва ажнабийларга маққумият бўлгани учун мазҳаб даъвоси унинг устини қоплагандир.

V

Бухоро шаҳри

Араб шоирларидан бири айтган: шаҳарлар одамлар каби бахтли ва бахтсиз бўладилар. Бахтсиз шаҳарлар дафттарга қайд қилинганда биринчи навбатда эски мусулмон шаҳарлари тизилади. Бухоро буларнинг бошида туради. Ҳозирги бухороликларнинг боболари илм йўлига шу қадар кўп куч ва пул сарфлаб, шу қадар вақф қолдирганларки, бутун Бухоро мадрасалар шаҳрига айланган. Бундаги юксак биноларнинг барчаси мадрасалар бўлиб, бошқалари паст ва лойдан ясалган уй-иморатлардир. Мадрасалардагидек тошдан уй қуришга ҳеч кимга рухсат берилмаган. Мадрасаларнинг вақфлари жуда кўп бўлиб, мударрислари жуда бой яшаган, талабаларнинг яшаш жойлари ва еб-ичишлари яхши таъминланган. Бухорода илм аҳлининг ҳаёти шунчалик зўр бўлганки, дунёнинг ҳеч бир ерида бу даражага эришилмаган. Илм аҳли бўлмаган одамларнинг барча ҳуқуқлари олиниб, олимлар қўлига топширилган. Мадрасаларнинг ҳаммасида кутубхона бўлиб, китоблар билан тўлдирилган. Бироқ бугунги бухороликларнинг илм таъминига тиришишлари — талаб этилган натижани бермайди, ҳамма мадрасанинг вақф бўлимлари қўлдан-қўлга сотилиб туради, бундан судхўр мударрислар ва бошқа савдогарлар фойдаланадилар. Вақфлар тегишли жойларга

сарflanмайди. Кутубхоналарнинг китоблари сотиб ейилган. Бу кутубхонага тушадиган маблағлар тегишли бўлмаган кишилар томонидан талон-тарож қилинган.

Машхур «Доруш-шифо» мадрасаси ўз вақтида тиббиёт учун бино қилинган бўлиб, вақфлари шунга ва амбулаторияларга сарflanган. Гавкушон мадрасасининг вақфлари махсус ҳадис-тафсир ўқитиш учун мўлжалланган. Ҳозир эса Доруш-шифо, Гавкушон мадрасаларида муқаддимот ва шарҳ ҳошияларидан бошқа ҳеч нарса ўқитилмайди. Энг муқаддас ҳисобланган вақф шартлари асло эътиборга олинмайди. Олимларнинг энг юқоридагиларидан бошлаб дарс берувчиларининг энг пастдагиларига қадар вақфни тўғри қўллашда гуноҳқордирлар. Боболари қолдирган яхшиликларни ҳаром йўл билан еб, ҳақ-ҳуқуқлар, Аллоҳ ҳуқуқларига жиноят қиладилар. Ҳаром бўлган пора ва судхўрлик олимлар ва ҳокимлар орасида шу қадар “машхур”ки, буларнинг “қиймати”ни билишга тиришган бир киши ҳам йўқ.

Бухоронинг кўчалари тор, нотекис, тош ётқизилмаган, ёруғ тушмайди, уйлари лойдан, деразалари бионинг ички ҳовли қисмида.

Шаҳар ичидаги мазордан ҳар доим ёқимсиз ҳид анқиб туради. Бухороликлар ўликларни ер остига кўммай, ер устида кўмадилар. Емирилган қабрлар устида итлар ва кушлар тўла бўлади.

Ҳукумат фақирлардан ҳар йил неча миллион пул йиққани ҳолда, мамлакат ва шаҳар учун бир пул ҳам сарфламайди. Шаҳарда полиция йўқ. Гигиена қоидаларига эътибор берилмагани, касалларга тиббий ёрдам кўрсатилмагани учун Бухорода ўлим жуда кўп бўлиб, мамлакат халқи кундан-кун камайиб бормоқда. Бу охир замоннинг бир белгисидир.

Бухорода кўпгина савдо-сотик ишлари яҳудийлар қўлида бўлиб, мусулмонларнинг кўпчилиги вақф еб кун кўрадилар. Эски Бухородан ўн бир чақирим наридаги Янги Бухоро шаҳри руслар томонидан қурилган. Бу ерда кўчалар кенг, ёруғлик жиҳозлари ўрнатилган, деразалар кўча томонга қараган бўлиб, шаҳарни қабристондан айиради. Шаҳарни полиция кўриқлайди, гигиена қоидаларига амал қилинади. Бир шаҳар учун лозим бўлган барча нарса мавжуд. Бу кичкина шаҳарда пахта заводлари кўп бўлиб, Эски шаҳарда битта ҳам йўқ. Маданиятнинг энг биринчи кўрсаткичларидан бўлган нашриёт Янги Бухорода бир яҳудий томонидан очилган, Эски шаҳарда эса йўқ. Эски шаҳар аҳолисининг нуфузи ҳамда кўчалар сони маълум эмас, ном ҳам қўйилмаган. Бухоро ўрта асрларда маданий ривожланган шаҳар бўлгани ҳолда ҳозирда яхши бир нарса орттирмаган. Аксинча, тобора харобага айлантирилмоқда. Мадраса, масжид вақфлари кўп бўлса-да, тегишли жойга сарflanмайди. Хожа Баҳовуддин Нақшбандий зиёратгоҳлари ҳар йили юз мингларча зиёратчиларни жалб қилиб, у ерда кўп ақча йиғилишига қарамай, қабр устига чамбарак қўйилмаган. Ташқи ёзувлари суртиниб ўчиб кетган. Мозорни тартибга келтириш учун бир тийин ҳам сарflanмаганлиги кўриниб турибди. Аммо ушбу мазордаги хароба ўринлар мингларча сўмга сотилиши ҳаммага маълум.

Бухоронинг ҳозирги халқи унинг олдинги даражасини ва шуҳратини сақдай олмаган, бобосининг зўр эски чакмонига ўраниб олган ёш болага ўхшайди.

(Охири келгуси сонда).

Татар тилидан Шермурод СУБҲОН таржимаси

АДАБИЙ ТАҲЛИЛ ТАМОЙИЛЛАРИ

80-йиллардаги бадиий ижодда юз кўрсатган янгиланиш жараёнлари унинг назарий қатламларида ҳам сезила бошлади. Ғарб адабиётшунослигида адабий-назарий қарашларнинг моҳияти, мумтоз адабиётимиздаги бадиий ҳодисалар таҳлил қилинган мақолалар, монографиялар сони сезиларли даражада ошди. Ўзбек адабиётшунослигида ўзларининг дадил қарашлари билан адабий-бадиий таҳлилга янгича бир руҳ олиб кирган олимлар сафи кенгайди. Улар адабий танқид ва адабиётшунослик илмида устувор бўлган публицистик услуб ўрнига академизм услубини олиб кирдилар. Улар сафида жадид адабиётшунослари фаолиятига янгича қарашлар руҳи билан ёндошган Беғали Қосимов, фольклоршунос-назарийчи Баҳодир Саримсоқовлар ҳам бор эдики, улар мафкура зугумлари кучайган пайтларда ҳам санъат деб аталмиш буюқ ҳилқатнинг сеҳрини соф илм йўли билан таҳлил-талқин эта олдилар. Шунинг билан бирга бу заҳматкаш олимлар ўзларининг атрофига фидойи, санъатнинг ва бадииятнинг нозикликларини англайдиган ёшларни ҳам тўплай олдилар. Бугунги кунда устоз олимларнинг шоғирдлари адабий жамоатчилик ўртасида ўзларининг кенг мушоҳадали қарашлари ва матбуотдаги чиқишлари билан алоҳида эътиборга сазовор бўлмоқда.

Узоқ Жўрақулов юқоридан номлари келтирилган икки буюқ алломанинг шоғирди, улар бошлаган эзгу ишларни амалга ошираётган ёш олимлардан. Унинг адабиётшунослик методологияси, адабий оқимлар, ғарб адабиётшунослигидаги эстетик ҳодисалар ва бугунги адабий жараён ҳақидаги чиқишлари кўпчиликка яхши таниш. У.Жўрақуловнинг “Худудсиз жилва” (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти, Т., 2006 й.) тўпламидан ўрин олган мақолалари бугунги адабиётимизда янгилик сифатида баҳоланаётган адабий-эстетик қарашлар таснифи, бир қатор ғарб ва рус адабиётшунослари ва файласуфлари Сент — Бёв, Дамирон, Лакомб, Ренар, Макс Верли, Виктор Жиро, Валтер Мушг, Д.Штолниц, Андре Моруа, Г.О.Винокур, Б.М.Кедров, М.Г.Ярошевский, Б.С.Мейлах, А.Машковскийларнинг адабий-назарий қарашлари шарҳланган, Шарқ мумтоз поэтикасидаги шу каби қарашлар билан чоғиштирилган, баъзи ўринларда ўзининг муносабати билдирилган.

Олимнинг “Худудсиз жилва” деб номланган мақолада экзистенциализм таълимоти, ундаги абсурд тушунчасининг моҳияти очиб берилди. Инсоният шуурида мавжуд бўлган бу хусусиятнинг чегаралари қадим замонларга бориб тақалиши, унинг илдизлари Шарқ халқлари адабиётида ҳам мавжудлиги, XX асрдан бошлаб Э.Ионеско, С.Беккет, Ж.П.Сартр, А.Камю, Ф.Кафка, М.Пруст, Ж.Жойс, А.Роб—Грийе, Ж.Жене, А.Адамов, Б.Виана, Ж.Тарде, Д.Буццати, Э.Эрико, Х.Пинтер, Н.Симпсонлар ижодида юқори босқичга кўтарилгани таъкидланади. “...абсурд инсон умрининг ҳар қандай замонида ва маконида, шунингдек, ҳам индивидуум, ҳам универсум ҳаётининг исталган нуқталарида мавжуд бўла олади. Зотан, инсон табиатан қанчалик улугвор бўлса, шунчалик майда ҳамдир. Даҳшатли бўронларга, турмушнинг оғир синновларига мардона бардош бера олган Одам авлоди баъзан биргина мушугининг ўлгани боис “ҳаёт яшашга арзимайди”, деган хулосага келиши мумкинки, бунинг ҳеч бир ажабланарли жойи йўқ”, — деган фикрларни билдиради. Олим Альбер Камюнинг “Бегона” қиссаси ҳақида тўхталар экан “...мен “Бегона” қиссасини абсурд асар эмас, балки абсурд фалсафасининг муқаррар ҳалокатини ифода этган адабиёт намунаси дейишга мойилман”, — деган фикрларида катта маъно бор. Зеро адабиётнинг, санъатнинг вазифаси, унинг инсоният олдидаги фалсафаси эътиборга олинса, бу хулосанинг моҳияти янада равшанлашади. Шунинг учун “абсурд ҳеч қачон инсоният ҳаёти учун хос фалсафа бўла олмаганидек, ҳеч қачон универсал бадиий ҳодисага ҳам айлана олмайди”. Абсурд тушунчасининг шарқ адабиётида воқеаланмаганининг асл сабаби қилиб ислом оламида “тавҳид аталган маъни”нинг мавжудлиги кўрсатилади.

Шўро адабиётида инсонларни синфларга ажратиш тамойилининг мавжудлиги биографик метод тушунчасининг бирёқлама ўрганилишига сабаб бўлди. Устоз Абдуғафур Расулов тўғри таъкидлаганидек: “Фарзанд, табиийки, ота-онага ўхшамаслиги мумкин эмас. Бадиий асар санъаткор фарзанди экан, унда ёзувчининг руҳий ҳолати, қарашлари, кайфияти акс этмаслиги мумкин эмас”.

Узоқ Жўрақулов биографик метод ҳақида ғарб адабиётшунослигидаги мавжуд қарашларга тўхталар экан: “био-

график методнинг марказий концепциялари, илмий назарий принциплари, метод сифатидаги ўзига хос жиҳатлари, бошқа тадқиқ методлари, фан соҳалари билан алоқадорлиги масалаларини умумлаштирувчи методологик тадқиқотлар мавжуд эмаслигига” эътиборни қаратади. Дарҳақиқат, XX аср ўзбек адабиётшунослигида бир қанча ижодкор ёзувчи ва олимларнинг адабий портретлари яратилганлигига қарамай, методнинг назарий томонлари жуда кам ўрганилган. Биографик методнинг янги концепцияларини, специфик жиҳатлари, “уни ижоднинг ҳар қандай тури (амалий, назарий) ва ҳар қандай шакли (фан-техника, санъат, сиёсат, маданият)га нисбатан қўллаш мумкинлиги” эътиборга олинса, кўтарилаётган муаммоларнинг долзарблиги кўзга ташланади. Мақолада биографик методнинг бир қанча омиллари — генетик, ёзувчининг интим ҳолати, ижодкорнинг маиший турмуши, ижодкор фалсафаси, муаллифнинг психологик ҳолатлари ҳақида батафсил фикр билдирилади. Бинобарин, мунаққид биографик методда “гегемонлик вазифасини филологик омил” бажаришини тўғри уқтиради. Чунончи, “Бадиий асарда ҳар қандай поэтик фикр, ҳар қандай ноёб ҳиссиёт ифодаланишидан қатъий назар, бу жараён сўз воситасида амалга ошади”, — деб таъкидлайди.

Санъат асарларининг сеҳри қадимдан кишиларни ўйлашга, мифологик олам ва реал борлиқ ҳодисаларининг боғлиқлик ва айрича чегараси қаердалиги қизиқтириб келган. Ваҳоланки, мифологик ва реалистик ижод намуналарида бирдек тасвир этилувчи эзулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик, муҳаббат ва нафрат, вафо ва бевафолик, садоқат ва хиёнат каби тушунчалар доимо асосий мавзу бўлиб келаётганининг сабаби нимада?

“Худудсиз жилва” тўпламидан жой олган “Миф ва ижодий жараён” деб номланган мақолада муаллиф бу каби абадий ва давомий саволларга жавоб топишга ҳаракат қилган. Муаллиф “хаос” ва “космос” тушунчаларининг истилоҳларини шарҳлаш орқали санъатнинг пайдо бўлиш жараёнига муносабат билдиради. “Тартибга беистисно рюя қилиш, сўзни қатъий мазмун ва шакл қолипига бўйсундириш орқали классицизм, сўз функциясини мумкин қадар таълим-тарбияга йўналтириш орқали маърифатчилик, сўзга қаноат боғлаб самовий идеалларни ифодалаш орқали романтизм, унга тушқунлик либосини кийдириш ва сўзни фожа, зулмат оҳанглари билан ўраш орқали сентиментализм ҳамда барокко, сўзни мутлоқ рамзга айлантириш орқали символизм, сўз устида ҳаёт ҳақиқатини шафқатсиз ва аниқ ифодалаш мажбуриятини юклаш орқали танқидий реализм ҳамда реализм, сўз тўзонига мутлоқ эрк беришга интилиш орқали модернизм адабиёти туғилади”, — деган фикрларни билдирадиги, булар адабиётшунослик илмида адабий оқимлар ва йўналишларга берилган энг қисқа ва лўнда таърифлардир.

Кейинги йиллардаги бадиий талқинларда психологик таҳлил, Фрейд назарияси, психоанализ тамойиллари каби истилоҳлар бот-бот учраб туради. Бироқ бу истилоҳларнинг назарий асоси, умуман Фрейд назарияси билан боғлиқ қарашлар ҳақида мукамал мақола ёки фикрларга дуч келмаймиз. Зигмунд Фрейднинг психологияга бағишланган қарашлари файласуф-психологлар томонидан умумтушунча ҳолатида ўқитилади. Бироқ унинг бадиий-эстетик моҳияти ўзбек китобхонлигига унчалик таниш эмас. Олимнинг “Психоанализ ва бадиий ижод” мақоласи З.Фрейд назарияси, Фрейддан кейинги психоанализнинг йўналишлари, умуман Фрейднинг психологиядаги янги кашфиётини очишга қара-

тилган. З.Фрейд ва унинг издошлари томонидан ривожлантирилган қарашлар ва тушунчалар Шарқ фалсафий тафаккури билан чоғиштирилади.

Мунаққид З.Фрейд назариясини таҳлил қилар экан, инсон фаолиятини намоён қилувчи уч тушунча Ид, Эго, Суперэго муносабатларини таҳлил қилади. “Ид соф биологик, Суперэго — соф ижтимоий асосга эга бўлса, Эго ҳам биологик, ҳам ижтимоий омилларга эга бўлган тушунча” эканлигини таъкидлайди.

Олимнинг З.Фрейд назариясининг бу хусусиятларига кенгроқ тўхталишининг мантиқий асоси бор. Бу ҳам бўлса, ҳозирги адабий таҳлилларда инсон фақат ижтимоий мавжудот сифатида эмас, унинг биологик хусусиятларига ҳам эътибор қаратилаётганлигидадир. Бироқ инсонга фақат биологик ёндашув доим ҳам ўзини оқлайвермайди. “Фрейдизмнинг энг ноҳолис ва инкор этишга маҳқум жиҳати инсонга фақат биологик мавжудот сифатида ёндашганидир”, — дея таъкидлайди муаллиф. Инсон руҳиятида мавжуд бўлган “фариштавий” ҳислатлар яратган томонидан берилган бўлиб, уни тадқиқ қилишга, турли “изм”лар исканжасига солишга уринишлар бефойда бўлаверади. Муаллиф тўғри айтганидек: “психоанализ доимий танқидий ёндашувни тақозо этади”.

Китобдан жой олган “Мимесис” мутлоқ назариями?” деган мақолада Аристотель томонидан тақдим этилган назарий қарашлар, хусусан, мимесис истилоҳига муносабат билдирилган. Маълумки, адабиётшунослик назариясига оид китобларда “санъат табиатга тақлид” деган Аристотель томонидан айtilган фикр ҳали ҳам мутлоқ саналади ва адабий турларни белгилашда “тақлид”нинг ҳолати ҳисобга олинади. Мақолада санъат тўғридан-тўғри “табиатга тақлид” эмаслиги, санъат иррационал идрок маҳсули эканлиги, ғарб адабиётидаги культэрианизм, концептизм, “66 лар гуруҳи”, боринги, биргина модернизм номи билан айтилаётган символизм, экзистенциализм, абсурдизм, формализм, футуризм, сюрреализм, дадаизм, кубизм, ташизм, абстракционизм сингари фалсафий-адабий оқимлар Аристотелнинг мимесис назарияси қолипига тушмаслиги айtilлади.

Олим ўзбек адабиётшунослигида Б.Саримсоқов томонидан илгари сурилган тўртинчи адабий тур “паремик” истилоҳи, яъни “...ҳикматли гап, ибора ва сўз маънолари” мустақил адабий тур ва жанрларга мансублиги, бироқ бу янгилик эътибордан четда қолаётганлиги тўғрисида кўнчаклик билан ёздади.

Мақолада Шарқ ва Ғарб поэтик тафаккури эстетикаси ўртасида тафовут борлигини айтиб, “Ғарб поэтика илмини тўғридан-тўғри татбиқ этиш анъанаси ўзининг ҳукмронлик вазифасини ўтаб бўлди”, — деган хулосасини билдиради. Унинг “Шарқ адабиётида ҳаётни акс эттириш эмас, уни маърифий-бадиий талқин этиш усули етакчилик қилади” — деган фикрларини мумтоз адабиётимиз намуналари исботлаб турибди.

Муаллифнинг “Янги эстетиканинг шаклланиши” деб номланган мақоласи XX аср бошларидаги жадид боболаримизнинг адабий-назарий ва эстетик қарашларининг шаклланиш жараёнлигига бағишланган. Мақола ҳажман катта бўлиб, бир неча — а) миллий адабиёт ва умумназарий талқин муаммолари, б) санъат тушунчасининг назарий талқинлари, в) адабиёт сўз санъати сифатида, г) тил ва услуб масалалари, д) ижодий жараён, е) адабий тур ва жанрлар масаласи, ё) фольклор каби кичик мавзулардан иборат. Мавзуларнинг номланишиданоқ сези-

либ турибдики, мақолада адабиёт назариясига оид қарашлар таҳлилга тортилган. XX аср бошида адабиётимиз ва санъатимизнинг назарий тамал тошини қўйган А.Фитрат, В.Маҳмуд, М. Шермухаммедов, А.Саъдий, М.Беҳбудий, А.Авлоний, Чўлпон каби ўз даврида нисбатан таъсири доираси юқори бўлган ижодкор ва олимларнинг қарашлари талқин этилади, жадид эстетикасининг моҳияти кузатилади.

Олим “Санъат адабий-назарий муаммо сифатида” мақоласида А.Фитрат, А.Авлоний, А.Саъдий, О.Ҳошим каби жадид намояндаларининг адабий-бадий танқиддаги қарашлари, санъатнинг инсон ҳаётидаги ўрни, моҳиятини белгилашдаги қарашларига тўхталган. Унда санъат ҳақидаги Шарқ ва Ғарб эстетик тафаккури таъсири, шу даврда оммалашаётган марксистик қарашларнинг таъсири кузатилади.

Абдурауф Фитрат XX асрда шаклланиб келаётган янги адабий-бадий ва эстетик ҳодисаларнинг тадрижийлигини сақлашга интилган, унитилиш арафасига келиб қолган адабий ёдгорликларни миллат болаларига етказишга ҳаракат қилган буюк алломадир. Марксистик мафкура таъсирида ўтмиш адабиётини ялпи йўқ қилиб, янги адабиёт барпо этиш ҳаракати авж олган паллада ҳам, у ўз маслаҳидан кечмаган. “Худудсиз жилва” тўпламига кирган “Фитрат ва эски турк адабиёти”, “Фитратнинг илк ёзма адабиётимиз тарихига оид тадқиқотлари”, “Яссавийшунослик сарҳадлари” мақолаларида Фитратнинг эзгу уринишлари, тарихий обидаларни таҳлил қилишдаги ўзига хослик ва бирёқлама қарашлари холислик билан ёритиб берилган. Шунингдек, илмий манбалардаги нотўғри, гализ, чалкаш қарашларга муносабат билдирадидики, бу олимнинг мақола ёзиш жараёнида жуда катта манбалар билан танишиб чиққанлигидан далолат беради.

Китобнинг учинчи бўлими “Илмий-адабий жараён” деб номланган. Бунда ҳозирги адабий жараёнда кечаётган бадий-эстетик изланишлар, эпик ва лирик тафаккурда юз бераётган ўзгаришлар, шунингдек, бадий талқиндаги ўзгача оҳанглар ҳақида фикр билдирилади.

Абдулла Ориповнинг Она мавзусига бағишланган туркум шеърлари ҳақида мунаққидлар ҳўб ва кўп ёзишган, турлича талқинлар ҳавола этилган. Тўпламга киритилган “Армон талқинлари” мақоласида шоирнинг Она мавзусидаги шеърлари таҳлилга тортилган. Аҳамиятли томони шундаки, мунаққид шеър маъносини ижодкор руҳиятида зухур бўлган ҳолатлар билан изоҳлайди. Шеър бўлимларга ажратилиб, онг ости қатламларида кечаётган изтироб аломатлари билан онг устки, яъни “ақл механизми” таъсирида содир бўлган жараёнлар муқоёса қилинади. ҳақиқий шеър руҳият маҳсули. Бугунги шеърий асарлар таҳлилида маҳоратнинг устиворлиги эмас, балки шоир истеъдодининг қуввати талқин қилинаётганининг сабаби ҳам шунда.

Ҳаётдаги ҳар қандай янгилик осонликча қабул қилинавермаслиги исботланган ҳақиқат. Бунинг сабабини турлича изоҳлаш мумкин. Бадииятда юз кўрсатаётган ноанъанавий тасвирлаш услуби ҳам турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлди. Олимнинг “Асл адабиётнинг нашъу намоси” деб номланган мақоласи адабиётимиздаги ноанъанавий йўналиш, яъни модерн усули ҳақида бир гуруҳ ижодкорлар ва олимларнинг баҳсларига қаратилган. Шўро мафкураси Ғарб адабиёти намояндаларининг бир қанча асарларини гоёвий зарарли деб таъқиқлаганлар. Бир қарашда гализ жумла, қора рангларнинг қуюқлиги, фожеавий ҳолатлар, тушкун кайфият, бадбўй ҳид тасвири модерн

адабиёти ҳақида галати таассурот уйғотиши мумкин. Бирок гализ жумла қатида сермаънолик, инсон сийратига кечаётган ботиний ҳолатлар тасвири фикр юритган ўқувчига аён бўлиши мумкин. Алқисса, “Файласуфлар эзгулик билан ёнма-ён келгучи қора рангларга ҳам ҳаёт учун нормал ҳодиса сифатида қарайдилар”. Мунаққид таъкидлаганидек: “Даврлар, миллатлар аро фарқланди. Бирок ижодкор ҳамон асл адабиётнинг нашъу намоси йўлида ёзишини қўймади. Руҳни шаклга эмас, шаклни руҳоний оҳангга мослади. Буларни классицизм, барокко, реализм, сентиментализм, модернизм тарзида таснифлаш кейинроқ расм бўлди. Аксинча, руҳ шаклга кирмади” — деган фикрни билдирадидики, асл санъат асарлари ҳар қандай “изм”лардан ҳоли. Уни назарийтаҳлилчиларгина ўзлари ёқтирган андозалар билан ўлчайдилар.

“Исмсиз макон синоати” мақоласи билан олим юқоридаги баҳсга Шодикул Ҳамронинг “Қора кун” қиссасининг таҳлили орқали ўз муносабати билдирган. “Қисса ўзига хос кўп сюжетлилик асосида қурилган. Бу ўзига хослик асар қурилишида марказий устун вазифасини бажарган макросюжет ва микросюжетлар аро нозик муносабатда намоён бўлган” — деган фикр билдириб, макросюжет ва микросюжет маънолари асар матни орқали далилланган. “Қора кун” қиссаси ноанъанавий асарлар сирасига кириб, уни янгича талқин призмаларидан ўтказиб таҳлил қилинмаса, ташқи маъно орқали ёзувчининг мақсад ва ниятини англаб олиш мушкул. Мақола муаллифи янгича таҳлил йўлидан бориб, ўз кўзлаган мақсадига ета олган.

Узоқ Жўрақуловнинг Фозил Зоҳид ижоди ҳақидаги “Шарқона назар”, адабиётшунос олим Қозоқбой Йўлдошевнинг “Алпомиш талқинлари” рисоласи ҳақидаги “Руҳафзолик инкишофи”, “Ўзбек ойим нега “огма”?” номили “Ўткан кунлар” романи ҳақидаги ҳайратлари, япон адиби Синъитиро Накамура ижоди ҳақидаги мақолаларида инсон зоҳири ва ботинида зухур бўлувчи хусусиятлар, миллий ва шарқона муносабатлар синчковлик билан кузатилади ва талқин қилинади.

Олим “Феномен”, “Олим” мақолаларида устоз адабиётшунос олимлар Беғали Қосимов ва Баҳодир Саримқовларнинг олим ва инсон сифатидаги нозик характерларини тасвирлаганки, бунда шоғирдининг устозларига бўлган чексиз ҳурмати ва эҳтироми яққол сезилиб туради.

Бадий тафаккурдаги ўзгаришлар янгича қарашларни ҳам тақозо этмоқда. Энди ўқувчини ҳам бевосита одамнинг ташқи томони эмас, ички олами қизиқтира бошлади. Йиллар давомида китобхон ўрганиб қолган ёруғлик ўрнини қоронғулик, турфа хил ифорлар ўрнини бадбўйлик, маҳлуқотнинг энг олий тоифаси ҳисобланган инсоннинг ёвузлигини тасвирлаган бадиият намуналари яратилди. Бугунги адабиётшунослик илми ўз зиммасига бадий-эстетикадаги янги ҳодисаларни таҳлил-талқин ва танқид қилиш мажбуриятини ҳам олишга мажбур. Шундай экан бугунги адабиётшунос дунё адабиётшунослигидаги назарий қарашлардан бохабар бўлмоғи даркор. Биз фикр юритган Узоқ Жўрақуловнинг “Худудсиз жилва” китоби ана шу мажбуриятнинг талаби натижасида яратилган. Китобнинг аҳамиятли томонларидан энг муҳими шундаки, олим адабиётшунослик фани олдида ечимини кутаётган муаммоларни қўйган. Илмда муаммонинг кўтарилиши эса, ечим сари қўйилган илк қадамдир.

Дилмурод ХОЛДОРОВ,
ЎзМУ катта ўқитувчиси

ДАРДЛАРИМГА ТЕГМАНГ...

Жаҳонгир Мирзонинг шеърларини илк бор кўрганимда, “дарди” борлигини сезгандай бўлдим. У дардини “пардозламас”, ўзбекка хос борини айтиши билан ажралиб турган эди. Дардмадн кўнгил изҳорларини ўз ҳолида ўқишга қарор қилдим. Чунки, унинг баъзи шеърлари “Дардларимга тегманг” деяётгандай эди. Жаҳонгирнинг шеърлари ҳаёт синовларида тобланган ўзи каби очиқ, самимий. Ўқувчини алдамайди, чалғитмайди.

Чунончи, “Дард бошқа, дардмандлик бошқа” деганларидай, баъзи шеърларни ўқувчи ўзи ёлғиз қолганда хиргойи қилиб кўрсин. Юрак торлари чертилиб, куйлаб юборганини билмай қолади.

Мен, Жаҳонгир Мирзонинг келгусидаги ижодига равнақ тилар эканман, аввало унга мустақкам соғлиқ, шеърят бўстонида ўз сўзи, ўз ўрнини топишида букилмас ирода тилаб қоламан.

Жамоллидин МУСЛИМ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси,
Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими аълочиси

МЕН ЁҚМАГАН ДЎСТЛАРГА...

Ҳаёт ўтиб бормоқда, эсиз,
Манзил сари кетмоқда сўзсиз,
Не қилмоқчи эдингиз бизсиз —
Узр, мен ёқмаган дўстларим
Қайтиб олай ботган сўзларим...

Балки бизсиз ҳаёт ўзгарар,
Бир кам дунё бут бўлиб қолар,
Балки сизнинг кўнглингиз тўлар?
Узр, мен ёқмаган дўстларим
Қайтиб олай ботган сўзларим...

Сиз айтганча яшай олмадик,
Кўнглингизни биз ололмадик,
Балки сизга қул бўлолмадик,

Узр, мен ёқмаган дўстларим
Қайтиб олай ботган сўзларим...

Энкайганга энкайиб ўтдик,
Кеккайганга кеккайиб ўтдик,
Лекин сизга энкаёлмадик,
Узр, мен ёқмаган дўстларим
Қайтиб олай ботган сўзларим...

Бизсиз майли, мақсадга етинг,
Яшанг тўйиб, юз ёшдан ўтинг,
Сиз тўймайсиз, биз нега тўйдик?
Айтинг, мен ёқмаган дўстларим
Қайтиб олай ботган сўзларим...

ТАНҚИД

Тадбирга тан бериб яшайман,
Нолимасдан ўз қисматимдан.
Бошимга гар келса балолар,
Мен кўраман ўз қилмишимдан.

Кетса дўстим гар кўлин силтаб,
Ўйлайман бу дағаллигимдан.
Қочса давлат ҳамда омадим,
Бу кўргулик манманлигимдан.

Ўз-ўзимни қиламан тафтиш,
Умрим борки, ўзни излайман.
Кўнгил олиш мендаги ташвиш,
Қалбингизда қачон сўзлайман?

КУЙГАН КЎНГИЛ

Тухмат бўстонининг “булбулча”лари,
Сайраб эзгуликни булғаб юборди.
Карнайнинг мазмунсиз акс-садолари,
Сурнай нолаасидан, кўр, устун келди.

Дерлар: ҳар кўшиқ ҳам мухлиси билан,
Мухлиси бўлмаса, кўшиқ не даркор?
Қулоққа кирмаса Ушшоқу ўлан,
Демакки, карнайчи даврада саркор!

Қулоғим қизиди, бошланди ғийбат,
Кимгадир ёқмади яна сўзларим.
Етар чеккан заҳмат, тортган укубат.
Десам сўзла, дейди кўрган кўзларим.

Соф ниятли булбул, сайра кўнглим оч —
Боссин ноланг зогнинг нағмаларини.
Унинг тиккан кўзи чувалчанг омоч,
Куйлайсан осмоннинг нолаларини.

ТУШУНМАДИМ

Ечолмаган жумбоқларим,
Аслим менинг тупроқларим,
Бевафодир гул боғларим,
Мен дунёни тушунмадим.

Осмон тўла тунда юлдуз,
Тун ортидан қувар кундуз,
Неча аср ой ҳам унсиз —
Сузишларин тушунмадим.

Табиату дарахтлар жим,
Денгизлару дарёлар жим,
Бетоқатин инсон билдим,
Мен дунёни тушунмадим.

Тоат қилиб ойдин тунда,
Худони ҳам алдар кунда,
Барча корлар пул учунда,
Мен дунёни тушунмадим.

Хайриятки, филмас инсон,
Тўйдиради бир бурда нон,
Аммо фил ҳам дейди ҳайрон:
Мен инсонни тушунмадим.

Ёлгон-яшиқ матолари,
Ўтар шоҳу-гадолари,
Аммо сўнгги оҳ-воҳлари
Не наф берар тушунмадим?

Жаҳонгир МИРЗО

“Уч ўлчовли дунё” дейдилар. Дарҳақиқат, оламнинг қай буржига қараманг, ўзига хос учликни кўрасиз: жисмининг уч ўлчови (бўйи, эни, баландлиги), замоннинг уч шакли (ўтган, ҳозирги ва келаси замон), шунга мувофиқ инсоний онгининг энг муҳим уч таркибий қисми (хотира, идрок, тасаввур), шу шакл-шамойилларнинг тўлақонли инсоний оилаларда, улардаги уч авлод (ота, бола, набира)да ўзига хос тарзда бирикуви... Бундай бирикмасиз инсоний оила ҳам, онг ҳам алланечук синиқ, шикаста, номақамал...

Моддий оламдаги энг мустақкам шакл учбурчаклиги башариятга қадим-қадим замонлардан буён яхши маълум. Шу боис, дейлик, қадимий Миср эҳромларининг чор тарафи учбурчак, Тошкент телеминораси уч оёқда мустақкам...

Муаззам Шарқ фалсафасига кўра, бу олам чор унсур (ҳаво, сув, тупроқ, олов) асосига қурилган. Ҳазрати Инсонга келсак, олов унинг юрагида, лекин жисмининг асосий қисми сувдан иборат ва у аввало ҳаво билан тирик, энг муҳими — бу жисм оқар сув билан учар ҳаводан эмас, абадиятга дахлдор бўлган тупроқдан бино этилган. Одам боласининг абадиятга қай даражада дахлдорлиги эса, унинг юрак ёлқинига боғлиқдир.

Инсон жисмидаги ҳар бир аъзо байни мўъжиза! Айниқса, кўз, мия, юрак!.. Ҳар бирининг ўз вазифаси борлигини, баъзиларининг вазифаси битта эмас, иккиталигини айтмайсизми! Лекин унда шундай бир аъзо (томоқ, бўйин, кекиртак...) борки, у битта-иккита эмас, бирварақайига учта вазифани адо этади: луқма ютиш, нафас олиш, дилдаги гапни тилга чиқариш! Айни вазифаларига кўра бу мўъжизавий аъзо тилимизда тагин уч хил номланади: жигилдон, гирибон, ҳалқум. Инсоннинг тириклиги ва унинг қанчалик комил инсонлиги, аввало, Луқманинг Ҳалоллиги, Нафаснинг Эркинлиги ва Сўзнинг Ҳақлигига узвий боғлиқдир.

Сўзда акс этган Ҳақиқатнинг энг қадимий шакли, албатта, ривоятдир. Ривоят қилишларича, Умумжаҳон тўфонидан кейин башариятни ҳалоллик, эркинлик ва ҳақгўйлик йўлларига — шундай ўзига хос “борса келар”, “борса хатар”, ва “борса келмас” йўлларга бошлаган Нуҳ алайҳиссалом, Иккинчи Одам алайҳиссаломнинг уч ўғли бўлган. Хомдан — ўн саккиз тилли ҳиндилар, Сомдан — ўн саккиз тилли Араб ва Ажам, Ёфасдан — ўттиз

олти тилли турклар ўсиб-унган.

Башарият руҳий оламида ҳам учликлар силсиласи беҳисоб. Чунончи, инсоний руҳнинг уч мустақкам таянчи бор: сезги, ақл, туйғу. Шунга мувофиқ, инсоний руҳнинг санъатда зухур кўрсатиш йўсини ҳам уч хил: тасвир, таҳлил, ифода. Шунга биноан барча санъат турларини учга бўлиб тасниф қилиш мумкин: тасвирий санъат, таҳлилий санъат, ифодавий санъат. Азал-азалдан санъаткорлар: орасида, айниқса, уч хил санъаткор (мусаввир-расом, бастакор-ҳофизлик салоҳиятига, манзара чизиш ва оҳанг яратиш қобилиятига ҳам эга бўлган.

Сўз воситасида руҳни ҳам тасвир, ҳам таҳлил, ҳам ифода қилишга қодир бўлган санъат сўз санъатининг ўзи қадим-қадимдан уч муҳим турга бўлинган: драма, лирика, эпос.

Муаззам Шарқда драманинг асосини сўз ўйини, хусусан, латифа билан аския, лириканинг асосини шоҳбайт ташкил этган бўлса, эпос — бу дoston демакдир.

Буюк Туроннинг қадимий ёзма ёдгорликларидан бири — Кулгетин тошдаги ёзувларида энг кўп қўлланган уч сўз бўлиб, улар “Тангри”, “Кулгетин” ва “Турк” сўзларидир.

Буюк Турон кўп ҳолларда учга бўлиб тилга олинган: Шарқда — Она Туркистон, Фарбда — Бола Туркистон, шу икки ўрғалиқда — Ота Туркистон. Баъзан у бошқачароқ ҳам айтилган: Шарқий Туркистон, Фарбий Туркистон, Марказий Туркистон.

Бу уч Туркистон, бугунги кунда

кенг жаҳон айвонида яшаб турган жамики туркий халқлар уч асосий илдиздан ўсиб-унган: қорлуқ, ўғиз, қипчоқ. Ҳозирги уйғурлар — қорлуқларнинг, ҳозирги усмонли турклар, озорбайжонлар ва туркманлар — ўғизларнинг, ҳозирги қозоқлар, қирғизлар, қорақалпоқлар, татарлар, бошқирлар — қипчоқларнинг авлодларидирлар. Туркий халқлар орасида фақатгина ҳозирги ўзбеклар шунинг учун ҳам қадимий Турк Отанинг Ўз Бегидирки, улар шу уч қадимий илдизни ўзларида бирлаштирганлар. Чунончи, Фаргона водийсида асосан қорлуқ ўзбеклари, Хоразм воҳасида — ўғиз ўзбеклари, Зарафшон воҳаси, асосан қипчоқ ўзбеклари яшаганлар.

Бу уч илдизни ўзига хос тарзда муҷассамлаштирган туркий ёзма адабиётнинг уч сарчашмаси бўлиб, булар Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” достони, Аҳмад Яссавийнинг “Девони ҳикмат” китоби ва Аҳмад Югнакий — Адиб Аҳмаднинг “Ҳибат-ул-ҳақойиқ” достонидир. Улар орасида, айниқса, Адиб Аҳмад достони шуниси билан ҳайратомузки, у чингизийлар ҳукмронлиги даврида тугма кўр шоир яратган қарийб ягона дostonдир.

Буюк Турон — Улуғ Туркистон, айниқса, Ота Туркистон, яъни, Марказий Туркистон босқинчи зотини кўп кўрган. Искандар Зулқарнайн бошлиқ юнонлар, хитойлар, жунғорлар, форслар... Босқинчилар орасида, айниқса, учтаси бу Ватанга бемисл талофатлар,

кулфатлар, офатлар келтирди: Кутайба бошчилигидаги араб босқинчилари, Чингизхон, Жўжи, Чигатой бошчилигидаги мўғул босқинчилари, Черняев, Скобелев, Кауфман ва бошқа чор генераллари бошчилигидаги Россия империяси босқинчилари. Аждолларимиз дастлабки иккита мустамлакачилик асоратларидан вақти келиб ана ўша босқинчиларнинг ворислари қойил қоладиган даражада халос бўлиб, халқона ибора билан айтганда, зўрдан зўр чиқдилар. Чунончи, араблар босқинидан сўнг бир ярим асрча ўтиб Абу Наср Форобий араб тили, фани, санъати, фалсафасини шу қадар чуқур ўзлаштирдик, устозлари Ал Киндий ва Ибн Рушдлардан ўзиб, Арастудан кейинги иккинчи муаллим — “муаллими соний” сифатида жаҳонда доврўғ қозонди. Орадан тагин бир ярим асрча ўтиб, Аҳмад Яссавий турк тилида шундай шеърый ҳикматлар битдик, бу шеърый ҳикматлар “Қуръонни туркий” сифатида улугланади, “Мадинада — Муҳаммад, Туркистонда — Хўжа Аҳмад” деган гап кенг тарқалди. Ниҳоят, орадан тагин бир ярим — икки асрча ўтиб Соҳибқирон бобомиз Амир Темур бир томонда — араб, яна бир томонда — мўғул босқинчилари қолдирган асоратлардан юртни халос этиб, Самарқанддек бугунги кунда ҳам оламни ўзига маҳлиё эттулик шаҳар — “ер юзининг сайқали”ни бунёд этди. Мазкур шаҳар теварагидаги қишлоқларга эса, Боғдо, Париж, Дамашқ каби ўз вақтининг энг машҳур шаҳарлари номини кўйди... Башариятнинг кейинги икки ярим минг йиллик тарихида уч соҳибқирон (Искандар Зулқарнайн, Муҳаммад Алайхиссалом, Амир Темур) ўтган бўлса, уларнинг кенжаси, эрамининг иккинчи минг йиллигида яшаб ўтган ягона Соҳибқирон Амир Темур бобомиздир! Амир Темур бобомиз таваллудининг 800 йиллиги нишонланадиган 2136 йил миёнасида, худо билади, яна бир — тўртинчи Соҳибқирон қай бир халқдан қандай чиқади...

Амир Темур барпо этган улуг салтанат халқимизга, айниқса, уч буюк сиймони етиштириб бергани билан алоҳида қадридир: Мирзо Улугбек, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур.

Уч бобурий шаҳзода — Ҳумоюн, Акбар, Шоҳ Жаҳоннинг Ҳиндистон тарихидаги ўрни беқийсдир.

Бобурийлар инглиз мустамлакачиларининг милсиз зулми остида хонавайрон бўлган Ҳиндистон уч мутафаккир миллий озодликнинг ну-

рафшон йўлига олиб чиқди: Махатма Ганди, Рабиндранат Тагор, Жавоҳарлал Неру.

Ҳар бир халқ ва ҳар бир жамиятнинг истиқболи энг муҳим учта ижтимоий табақанинг аҳвол-руҳиясига боғлиқ: деҳқон, хунарманд, зиёли.

Маълумки, халқимизнинг энг пурҳикмат эртаги — “Уч оға-ини ботирлар”да кечанинг биринчи қисмида Тўнғич ботир пойлоқчилик қилиб Аждаҳонга ўлдиради. Кечанинг энг огир қисмида — субҳи козибда пойлоқчилик қилган Кенжа ботир эса, подшо саройига кўз тиккан қирқта ўғрини ўлдиради. Эртақнинг пурҳикматлиги шундаки, мазкур мумтоз асардаги Арслон — жаҳлу жаҳолат арслони, Аждаҳо — нафс илони. Қирқ қароқчи — инсон руҳини ғорат этувчи ғафлат, ҳасад-хусумат, ҳаромхўрлик, ёлғончилик, залолат ва бошқа шулар каби жами қирқта руҳий иллатлардир. Эртақдаги Кенжа ботир саройни ўғрилардан халос этибгина қолмайди, балки ўзини ҳам, икки акасини ҳам мурод-мақсад манзилига етказди: уч оға-ини подшонинг уч қизи — уч маликага уйланиб, мамлакат тахтига Кенжа ботир ўтириб, ҳаммалари мурод-мақсадларига етдилади.

Агар чоризм истилоси ва Шўро тузуми қадимий Туркистонимиз ва унинг ўзига хос ўзаги бўлмиш жонажон Ўзбекистонимизда ҳукм сурган зимистон кечанинг икки қисми десак, унинг учинчи — энг огир ва ҳалқилувчи қисми, айтиш мумкинки, “қайта қуриш даври” сифатида тарихда қолган 1985-1989 йиллар бўлди. Бу субҳи козибдан кейин, 1989-1991 йиллардаги ўзига хос субҳи содиқ ўзбек халқи ва бутун Ота Туркистонимизни мустақилликнинг ёруғ кундузига олиб чиқди. Не бахтки, мана, ўн беш йилдан буён жонажон Ўзбекистонимиз мустақил давлат ва буюк бир халқ сифатида жаҳон ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнини тобора мустақамроқ эгалламоқда.

Бугунги дориломон замонда “Туркистон” саройи, “Туркистон” газетаси ва бошқа шулар каби “Туркистон” деган қутлуг ном билан аталувчи даргоҳлар талайгина. Лекин жуғрофий ҳудуд сифатида ҳозир ҳам учта Туркистон бор: Шарқий Туркистон (яъни, Хитой Халқ Республикасининг Уйғур автоном райони ёхуд Қашқар), Ғарбий Туркистон (яъни, Туркия) ва шу икки ҳудуд ораллигидаги Ота Туркистон заминиде қарор топган бешта мустақил давлатлардан бирида — қардош Қозғистон Республикасидаги

Чимкент вилоятига қарашли бир қадимий шаҳар Туркистон деб аталади. Кўз қорасида ватан қилган мардумдек, Ота Туркистоннинг қоқ марказидаги яна бир ўзига хос Ота Туркистоннинг қоқ марказидаги яна бир ўзига хос Ота Туркистон, “Туркистон элининг шайхул-машойихи” Аҳмад Яссавий ҳазратларининг хоки пойи, ер юзидаги жамики туркий халқларнинг ўзига хос зиёратгоҳи бу!

Агар шу муқаддас шаҳар теварагида тугилиб ўсан икки қалам заҳматкаши — Миртемир домла билан Одил Ёқубовни Тўнғич ва Ўртанча ботир десак, Кенжа Ботирнинг беқийс имконияти, худди Ота Туркистон заминидеги бешта қардош республикадек, жами тўрт нафар қаламкашда парчаланиб ётибди, дейиш мумкин: ёзувчи-публицист Суннатулла Анорбоев, болалар ёзувчиси ва таржимон Носир Фозилов, ёзувчи ва драматург Муҳаммад Хайруллаев, ҳажвчи ва тарихнавис ёзувчи Саъдулла Сиёев...

Хулласи калом, халқона иборалар ҳам яққол далолат бериб турибдики, “Хайр учгача”, “Учдан кейин пуч”... “Уч” сўзи рақамдан ташқари учбурчакнинг учи ва учини (“учмоқ” феълнинг буйруқ шаклини) ҳам ифодалайди. Тилимизнинг, Фитрат домла таърифлаганидек, “жаҳонда тенгсиз” бир тилсимлигини шу бир сўзнинг ўзиёқ қатрадаги куёш аксидек аён кўрсатиб турибди.

Хегел триадаси, насронийларнинг троикаси, русларнинг тройкаси, Бермуд учбурчаги... хуллас, бу жаҳон айвонида учга боғлиқ бошқа тилсимлар ҳам беҳисоблигини айтмайсизми!

1984-1989 йилларда ўзимча миямда пишитиб, 1989-1993 йилларда қозғога туширилган, хуллас, қарийб ўн йиллик қалб кўрим аёвсиз тўкилган мазкур асарда бу чексиз оламни кўнгилдагидек тўқис-туғал қамраб олишга ўзимча уриндим. Хусусан, Туркистон кенгликларини инжа кўнгиллар ва қоп-қора кўзлар, бу кўзларнинг қорачиқлари — қора чўғларига жо-бajo қилишга ҳаракат қилдим. Уринишларим, ҳаракатларим, орзу-интилишларим самараси қандай бўлди — бу саволга жавоб Сизга ҳавола, албатта. Лекин менинг излай-излай топган йўлим ҳолимга яраша бўлди: донишмандликда беназир халқимизнинг энг пурҳикмат эртаги “Уч оға-ини ботирлар”нинг руҳий оламига имкон қадар чуқурроқ кириб, кўнгилларига йўл топгим келди...

ОТАУЛИ

Шукроналик

Оллоҳ бандаларини яратаётганда қатор фазилатларни вужудига сингдирар экан. Чунки ушбу хислатларсиз инсон табиатда ҳеч ким бўлолмайди, жумладан, аёлни яратаётганда пешонасига, эҳ-ҳе, нималарни битмайди дейсиз. Бировни тақдир денгизида текис сузувчи, бировни тўлқинлар гирдобиди синагувчи, бировни денгиз балиқларига ем қилгучи... шу зайл ўзи берган ирода, бардош, қанот, омад, бахт каби фазилатлар қай даражада сақлаётганини имтиҳонга олгучи экан, ушбу имтиҳондан ўтиш эса мушкулотдир. Чунки бунини ҳаёт дейдилар.

Лола опа Эшметова ҳаёт кемасига бир олам умид ва ишонч билан қадам қўйди. Турмуш ўртоғи кон изловчи Асомиддин ака билан турмуш завқ ва ташвишларини биргалашиб бошдан кечирди. Бугун кечагидан, эртага бугунгидан яхшироқ яшашга интилди. Бардош ва матонатли, сабрли ва иродали бўлди. Ҳар сафар фарзанд кўрганда онасининг “этагинг тўла бола

бўлсин” деган сўзлари ёдига тушарди. Ўзини гуноҳдан нари тутишга уринарди. Оллоҳ ато этдими демак ёруғ дунёга келсин, насибасини берсин дерди у. Шу зайл ўн бир фарзандни вояга етказишди. Эри геолог эмасми, ҳали Кўнғирот, ҳали Ашхабод, ҳали Бухоро, хуллас, шаҳарма-шаҳар кўчиб юришганда бирини кўтариб, бирини етаклаб тарбия қилишди. Асомиддин ака вафотидан кейин уларни оёққа турғизиш ўзига қолди. Хайриятки, тўнғичи қанотига кирди. Оғирини енгил қилди.

Лола опа Оллоҳ берган фазилатларни ўзида мужассам этгани учун ҳаёт кемаси тўлқинларини мардонавор енгди. Тақдир уни ярлақади. Бугунги кунда ўн бир фарзанди истиқлол шарофатидан баҳраманд бўлиб, эл-юрт равнақи йўлида самарали меҳнат қилишмоқда. Онахон уларнинг камолидан мамнун ва масрур. Пирубадавлат онахон яқинда таваллуд кунларида ўзининг шукроналигини фарзандларига шундай изҳор этади!

*Бисмиллоҳ дея бугун
Кўлимга қалам олдим,
Оналик туйғуларим
Қоғозга тўкиб солдим.*

*Ота-онам иноят-ла,
Аташган Лолахон деб.
Бахтим баркамол бўлди,
Пайғамбарнинг қизидек.*

*Асомиддин ака эди,
Таг-туғли, аслзода.
Ўн бир фарзанд ўстирдик,
Турмуш деган бу боғда.*

*Ёшим етмишдан ошди,
Шукур шу кунга етдим.
Камалингизни кўриб,
Юракдан шундай дедим:*

*Лутфиддинжон қанотим,
Сенсан уйимда сарбон.
Отанг қолдирган боғда,
Ўзингсан асил боғбон.*

*Отанг насиҳатларини,
Дилингга муҳр қилдинг.
Васиятим бажариб,
Чин ота ўғил бўлдинг.*

*Дилдан ташаккур айтиб,
Дуо қиламан доим.
Фарҳодим дунё-жаҳон,
Ишда фидойи ҳар он.
Қадр-қиммат бобиди
Фидо қилади у жон.*

*Боғим ичра Нарғизим,
Ақли, доно бирам.
Қадамидан ўт чақнар,
Шундан кўнглим хотиржам.*

*Азизам нигоҳида,
Мисли баҳор балқади.
Юрагида эл-юртинг,
Меҳри сувдек оқарди.*

*Сауда чаққон қизим,
Қош-кўзлари кундузим.*

*Фарзандларинг тўйида
Ўзим бош бўлай, ўзим.*

*Кенжатой Аудахон.
Мен билан бир тан, бир жон.
Ака-опаларингдан,
Кам бўлма дейман, ҳар он.*

*Фарзандлар саодати,
Истиқлол шарофати.
Элу юртга садоқат,
Келажак кафолати.*

*Ўғил-қиз фарзандларим,
Ҳар бирингиз дилбандим.
Гул ҳаётим мазмуни,
Барчангиз асал-қандим.*

Муқаддас АБДУСАМАТОВА,
Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган маданият ходими

Номалум
аёл мактуби

1832 йилнинг 2 феврал куни буюк ёзувчи Оноре де Бальзак конверт четига “Одесса” деган почта муҳри босилган гаройиб бир мактуб

олади. Ёзувчи дастлаб бу мактубга унча эътибор бермайди. Чунки у ҳар куни мухлисларидан келган кўплаб шундай мактублар билан танишар, аммо буларнинг ҳаммасига ҳафсала билан жавоб қайтаришга вақт топа олмасди.

Айниқса, парижлик танноз ойимчалар ўша йиллари қўлма-қўл ўқиладиган “Ўттиз ёшли аёл” романининг муаллифи билан танишиб, у билан суҳбат қилишни жуда-жуда хоҳлашарди. “Сиз, — деб ёзарди улар буюк ёзувчига эҳтирос ва интизорлик билан, — аёл қалбини бошқалардан кўра нозикроқ тушунасиз ва қалб кечинмаларингизни оловли сатрларда, кўтаринки рўда шоирона ифодалай оласиз”.

Одессадан келган мактуб эса бошқача, аниқроқ айтганда, киши кўнглида дафъатан эзгин хотираларни кўзгаб юборар эди. Тўғри, аёл ўз мактубида ёзувчининг истеъдодини кўкларга кўтариб мақтаган, аммо мақтов сўзлари самимий, ифода услуби эса ўз қадрини яхши биладиган зодагон аёлларники каби нафис эди. Мактуб сўнггида: “Номалум аёл”, деб чекилган имзо янада таажжубланарли эди.

Ёзувчи, таассуфки, “номалум аёл”га жавоб мактуби йўллай олмасди. Чунки мактубда аёл ўзи яшайдиган почта манзилини кўрсатмаган эди.

Ўша кундан эътиборан буюк адибнинг ороми бузилади. Ўзини қўйрага жой тополмай қолади. Аёл мактуби унинг қалбини тамомла забт этган эди. Фақат менинг асарларимни Париждан ташқарида, чет элларда ҳам

ўқишар экан-да, деган болаларга хос беғубор туйғу кўнглига бироз тасалли берар, кейин илҳом билан яна ижодга шўнгиб кетар эди.

Ёзувчининг болалик йиллари у қадар муҳим тарихий воқеаларга бой эмас, аксинча, машаққатли кечган.

Оноре де Бальзак 1799 йил 20 майда Франциянинг Туре шаҳрида таваллуд топади. Камбағал оиладан чиққан онаси уни туғилган кунидан бошлаб унча хуш кўрмайди. Бола тўрт ёшга тўлганча ўз ҳолига ташлаб қўйишади. Саккиз ёшга тўлганда ота-онаси уни монастыр йўналишидаги Вандом коллежига топширишади.

Коллежда ўқув интизоми шафқатсиз назорат остида олиб борилар эди. Шундан сўнг ўз фарзандига бемехр она олти йил давомида ўғлидан бор-йўғи икки марта хабар олади. Кейинчалик Оноренинг соғлиги туйқус ёмонлашгач, коллеждаги устозлари унинг онасини қақаришга мажбур бўлишади. Ниҳоят, боласини учинчи марта кўришга келган она, ўғлининг афт-ангорига кўзи тушгач, қўрқиб кетади.

Илгари ҳўппа-семиз бўлган ўғлининг кўзлари энди ичига чўккан, эти устихонига ёпишиб қолган алфозда эди.

Бальзак коллежни тарк этиб, уйда даволанади. Орадани кўп ўтмай соғлиги тикланади ва Париждаги мактаблардан бирига ўқишга кириб, юриспруденция бакалаври унвонига эга бўлади. Лекин у ўз мутахассислиги бўйича ишлашдан воз кечиб, бутун умрини адабиётга бағишлайди.

Бир кеча-кундузда ўн беш соатлаб тинимсиз ижодий меҳнат ўз самарасини бера бошлайди. “Сўнгги Шуан”, “Никоҳнинг ахлоқий қиёфаси” романлари илк бор ёзувчига шуҳрат келтиради.

Ҳаммаси бўлиб тўқсонта романдан иборат “Инсон комедияси”нинг дастлабки китоблари — “Сағри тери тилсими”, “Евгения Гранде”, “Горио ота”, “Йўқолган орзулар” ва бошқа асарлари бирин-кетин нашрдан чиқади. XIX асрнинг 30-йилларида оддий деҳқон фарзанди Оноре қисқа даврда жаҳоний шуҳрат қозонишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Қизиғи шундаки, ҳаётда эришган ютуқлари ошган сари, унинг атрофида парвона оқ билак ойимчалар сони ҳам кўпая боради. Улар орасида Парижнинг манамен деган машҳур аёллари — қироличанинг тутинган қизи, император маршаланинг собиқ жазмани, герцогиниялар, графинялар бор эди. О.Бальзакнинг доимо порлаб турувчи чиройли кўй кўзлари ҳамда ҳамма ҳавас, ҳатто ҳасад қиладиган адабий истеъдоди ҳар қандай аёлни ўзига ром этмасдан қолмасди.

Афсуски, адибнинг шон-шараф чамбарига бурканган шуҳратига кутилмаганда тажовуз уюштирилади. Томирида қирол Стюарт қони уфуриб турган маркиза, ўзининг ишва-ю нозларига беписанд муносабатда бўлган ёзувчидан ўч олишга жазм қилади. Шоҳона базмлардан бирида, маркиза ҳамма эшитадиган қилиб, унинг паст табақадан чиққанига ишора қилади. Казо-казолар даврасида қаттиқ мулзам бўлган Оноре, юрагини чангаллаганча даврани тарк этади. Аёл макри қирқ туяга юк бўлади, деб шунга айтсалар керак-да...

Ушбу нохуш воқеадан кейин ордан бир йил ўтгач, ёзувчи “Номалум аёл”дан иккинчи бор мактуб олади. Бироқ бахтга қарши бу гал ҳам аёл ўзининг почта манзилини кўрсатмаган эди. Бальзак бундай интизорлик тафсилоти қандай хотима топишини сабрсизлик билан кута бошлайди.

Ниҳоят, навбатдаги учинчи мактубни олганда ёзувчининг кўнгли бироз таскин топгандек бўлади. Чунки унда аёлнинг манзили кўрсатилган, агар ёзувчининг хоҳиши бўлса, ёзишмаларни давом эттиришга изн берилган эди. Шунча кутиш ва интизорлик онлари беҳуда кетмади. Аёлнинг розилигидан боши осмонга етган Оноре ўша заҳотиёқ қўлига қалам олиб, номалум аёлга нисбатан ғойибона муҳаббатини оппоқ қоғозга эҳтирос

билан тўка бошлайди. Адиб аёлга йўллаган биринчи мактубидаёқ уни: “Бундан буён Сиз лаззатли хаёлларим шамчирогисиз”, дея эрка сўзлар билан шарафлайди.

“Ғойибона бўлса-да, Сизни севиб қолдим. Бу тошу тарозили дунёда Сизсиз яшашимни тасаввур ҳам қила олмаман”, деган мазмундаги дил изҳоридан сўнг, кўшиб қўяди: “Дунёда фақат Сизгина мен ғарибни бахтли қила олишингиз мумкин. Ишонинг, қаршингизда тиз чўкканча, афтода ҳолда турибман, юрагимнинг ягона ҳукмдори ҳам энди фақат Сиз. Майли, розиман, мени қайгу ва изтиробда қолдиргандан кўра, бир зарб билан ўлдиригин! Сизни бутун борлигим, мутаассир қалбим ва олов янглиг алангаланаётган вужудим-ла севаман! Ўтинаман, мени мана шундай бахтиёрлик ва гўзал орзулардан бебаҳра қилманг!”

Алал-оқибат, аёл узундан-узоқ ишқий ёзишмалардан сўнг ёзувчи билан учрашишга розилик билдиради. Учрашувни қачон ва қаерда ўтказишни мактубларидан бирида батафсил кўрсатиб ўтади.

Бахтдан, хаёлий орзуларининг ниҳоят ушалаётганидан юраги ҳаприққан ўттиз тўрт ёшли Оноре, оёғини қўлига олганча, Швейцария қайдасан, деб йўлга отланади. Аммо бу ҳақда ҳеч кимга, ҳатто ўз яқинларига, дўстларига ҳам миқ этиб оғиз очмайди.

Улар Швейцариянинг Навшател шаҳридаги меҳмонхоналардан бирида учрашади. Аёлга кўзи тушган ҳамон, ёзувчи шу пайтгача “лаззатли хаёлларининг шамчироги” янглиг тасаввуринида яшаётган хаёлий тимсол, аслига узукка кўз қўйгандек мос эканидан ҳайратга тушади. “Унинг қиёфасида, — деб

ёзади адиб кундаликларида, — ўзига хос мустақиллик ва гурур, бироз такаббурилик, бежирим лабларида эрка зотига хос қайноқ эҳтирос бор эди”.

Аёл ўзини Эвелина Ганская, деб таништиради. Сухбат чоғида унинг асл исми-шарифи графиня Ржевуская экани, ҳозирда рус фуқаролигини қабул қилгани, ёши йигирма еттида (аслида 33 ёш), эллик ёшли эрининг Украинада минг нафардан ортиқ крепостной деҳқонлари борлиги маълум бўлади. Эвелина ўзи ҳақида сўзлар экан, орада Верховне қалъасида эри билан кечаётган ҳаёти зерикарли эканини қистириб ўтади. О.Бальзак ҳам ўзи ҳақида, дўстлари, келажакдаги режалари тўғрисида сўзлаб беради. Бир неча соатга чўзилган учрашув бир лаҳзадек ўтиб кетади.

Мактубларда тугилган чин муҳаббат, кейинги учрашувларда мустаҳкамланиб боради. Эвелина вақтинча эри билан Женевага кўчиб келганда, ёзувчи уларнинг уйига дўст сифатида тез-тез ташриф буюриб турарди. Ёзувчи энди уйда бир кунда 15 беш соат эмас, 20 соат ижод билан машғул бўла бошлайди.

Рождество байрами арафасида Оноре яна Ганскийларникига меҳмонга келади. Ўзига ажратилган меҳмонхонадан қимматбаҳо совға — олмос кўзи орасига Эвелинанинг бир қирқим қора сочлари беркитилган каттақон узук топиб олади. Ёзувчи бу совға кимдан эканини яхши биларди. Шу сабаб, уни умрининг охиригача қўлига тақиб юради.

Женевада Бальзак ўзининг эҳтиросли мактублари билан Эвелинани қулоқларига кўмиб ташлайди. Ҳа, ўттиз тўрт ёшли навқирон адибнинг орзулари ушалган эди: “Суюкли фариштам! — деб ёзади у мактубларидан бирида. — Сиз мени ақлу ҳушимдан айирдингиз. Ўзимни бошқа хаёллар билан ҳарчанд чалғитсам-да, фикран бир зум бўлса-да, кўз ўнгимдан кетмайсиз! Сиз кўз ўнгимда ҳозир ҳам худди кеча кўрганимдек гўзал, илоҳий гўзал қиёфадасиз! Кеча тун бўйи телбалардек ўзимга ўзим, қуйидаги сўзларни такрорлаб чиқдим: “Эвелина меники!”

Аслида, ҳаётда Бальзак тажрибали жазманлардан эди. Шу сабабли ўзининг оловли сатрлари, беором юрагидан лавадек отилиб чиқаётган эҳтиросли сўзлари билан Эвелинанинг қалбига йўл топа олганди. “Фақат сиздек буюк санъаткоргина аёл кишига ҳақиқий лаззат бахш этиши мумкин”, — дея эркаларди Эвелина, зориқиб қутилган учрашувларда.

Тақдири азал дейсизми ёки бунинг ўзга сабаблари борми, ҳар ҳолда бир-бирига талпинган қайноқ қалблар бахти узоққа чўзилмади. Бир-бирларига интизор нигоҳлар-ла боққан кўзларнинг учрашувлари етти йил узилиб қолади. Ганскийларнинг турли мамлакатлар бўйлаб уюштирган саёҳатлари чўзилиб кетди. О.Бальзак эса, Парижда ижод билан қизгин банд. Муҳаббат эса етти йилгача ифодаси бир-биридан гўзал ва эҳтиросли мактубларда яшарди.

Бунинг устига, қутилмаганда Эвелинадан келётган хабарлар тўхтаб қолади. Ҳадик-хавотирга тушган Оноре унга мактуб устига мактуб жўнатади. Ниҳоят, у 1842 йилнинг 5 январинида, Украинадан мактуб олади: “Венцеслав Ганский дунёдан ўтди...”

Эвелина эрининг вафотидан кейин баъзи чала ишларини йўлга қўйиш учун Петербургга кетган бўлиб, унинг мактубларига жавоб беролмаганини маълум қилган эди. Бу хабарни эшитган Бальзак Питерга отланади. У бир неча ойда Эвелинадан никоҳдан ўтишга розилик олгач, хурсанд ва хотиржам қайфиятда Парижга қайтади. Севишганлар яна беш йил аҳён-аҳёнда учрашиб туришади. Учрашувлар орасини эса яна шундай эҳтиросли мактублар тўлдириб, айрилиқ дамларига таскин беради.

Эвелина, ниҳоят, подшоҳ Николай I дан никоҳларига руҳсатномани қўлга киритганда, оғир хасталик Онорени тўшаққа миҳлаб ташлаган эди.

Хаста ҳолида бўлса-да, 1850 йил 14 март куни, Бердичев шаҳридаги муқаддас Варвара ибодатхонасида улар никоҳдан ўтишади. “Мен ўзим севган, ҳозир ҳам суюкли бўлган ва умримнинг охиригача севадиган, мен учун дунёда ягона ҳисобланмиш аёлга уйландим, — деб ёзади у кундаликларида. — Бу никоҳни шум тақдирим, қилган меҳнатларим ва ҳаёт синовларига кўрсатган сабр-бардошим учун Яратганнинг ўзи ато қилди. Мен ҳаётда бахтли болалик нима эканини, гулларга бурканган баҳорнинг нималигини шу пайтгача билмай яшадим. Энди эса менинг куёшли ёз кунларим, олтин кузларим олдинда”.

Афсуски, Оноре де Бальзак ўзининг “олтин куз” кунларига ета олмади. 1950 йилнинг 18 август тонгида буюк ёзувчининг юраги уришдан тўхтади.

Шу тариқа, ўн саккиз йил давом этган муҳаббат мактублари аччиқ хотима топди...

Мансур ТЕНГЛАШЕВ

НЕВАРА

(Дюсс)

Тўнғиз йилининг қиши жуда қаттиқ келди. Ярим қулоқ қалинликда қор ёғиб, ҳамма ёқ музлади. Қирқ йилда бир келган бу қиш ҳаммани қарахт қилиб қўйди. Авваллари икки киши учрашиб қолди дегунча, “Ё тавба, бу қанақаси, қиш чилласида на совуқ бўлади-ю, на қор ёғади...” дея нолишарди. Энди бўлса суҳбат мавзуси нуқул қаҳратонга бағишланар, доимо нимадан норизо юридиганларнинг кунни туққан, улар “бу совуқ эмас, офат!” дея аюҳаннос солардилар. Совуқ ҳақиқатан ҳам жуда қаттиқ, бола-чақа, қариқартагани уйда тикилиб ўтиришга мажбур этарди.

Носир бобо ҳам қақшаб оғрийдиган оёқларини кўрпага ўраб, уззу-кун дераза ёнида ўтирар ва табиат нақадар мукамаллиги-ю инсон зотининг ношукур, бетоқатлиги ҳақида тинимсиз хаёл сурарди. “Эҳ, одамлар, одамлар, на иссиғига чидайсиз, на совуғига. Ахир, иссиқ ҳам, совуқ ҳам табиат ҳодисаси-ку! Шундоқ экан, нима қиласиз, доду фарёд солиб? Аслида, ҳамма ноҳақлигу номардликларга инсоннинг ўзи сабабчи. Табиат нотанитлик қилмайди, унинг адолатли тақвимида ҳеч қачон Баҳор ўрнини Ёз ёки Куз эгаллай олмайди. Одамлар эса бир пуллик манфаат дея авжи баҳорни қаҳратон қишга айлантиришга уринишади”.

Дераза ойналарини муз қоплаган, ундан кўчани кўриш хийла мушкул лекин чол хирагина кўзларини узгиси келмас, “тиқ” этган товушга қулоқ солиб, кенжа невараси Одилбекнинг мактабдан қайтишини кутарди. Аслида у серфарзанд, нева-чевараларининг сон-саногои йўқ эди-ю, аммо шу Одилбек қурмағурнинг бобосига меҳри бўлакча. Бувиси вафот этгач, онаси, опа-акаларига ҳам иши бўлмай, сеvimли бобожонининг иссиқ-совуғидан ўзи хабар оларди. Бобо-нева қалин дўст эдилар. Бола эндигина олтинчида ўқиётган бўлсада, ақлли, сермулоҳаза, унинг меҳрибонликларидан бобонинг кўнгли ийиб кетар, “Худо умрини берсин, ўзимга торган” деб қўярди шукроналик билан.

Носир бобо кампири ва тенқурларидан айрилгач, ўзини хийла олдириб қўйди. Яхшиям, шу Одилбек бор экан, қариянинг тобора заифлашиб бораётган ҳаёт шамини алангалатиб турибди. Бобо-нева дарвозахонага туташ мўъжазгина ҳужрага бекиниб олиб, алланималарнинг режасини тузишар, бу сирни ўзларидан бўлак ҳеч ким билмасди. Эрта баҳорда Носир бобо етгинчи, Одилбек биринчи мучал ёшга тўлишади. Шунга бобоси юртга ош бериш ниятида. Улар катта оила-

нинг бошқа аъзоларидан яширинча пул йиғишяпти. Бобоси пенсиясидан, бола отаси мактаб учун берадиган пулидан бир сўм-ярим сўм чегириб қўяди.

Носир бобо совуқ хонада қунишиб ўтирганича юртга бериладиган ош харажатларини чамалайди. Энг аввало, иложи бўлса, эртага бозор кунни кўк қўчқор сотиб олиш керак. Кўк қўчқор, арпа еб турса, гўшти тогли бўлишини, чол яхши билди.

Кўчқор семирғач, Носир бобо бир қоп гуруч харид қилади. Ундан кейинги харажатларни бир амалласа бўлади...

Ниҳоят, совуқдан қулоқ-бурунлари қизарган Одилбек мактабдан қайтиб, бобосининг ҳужрасига бош суқди. Чолнинг серсоқол юзига юзларини босиб, хузурланди, сўнгра чой дамлаб келди, дастурхон ёзди.

Чой устида улар эртага мол бозорига бориш режасини туздилар. Бу режа ҳам одатлагилек “махфий” эди. Ўғиллари билиб қолишса, қаҳратонда оталарини мол бозорига боргани қўйишмайди, ўзимиз олиб келамиз дейишлари турган гап. Лекин улар танлаган қўчқор чолга маъқул бўлармиди? Бу мишиқилар қўчқор танлашни эмас, унинг гўштини пок-покиза туширишни билишади, холос. Носир бобо шундай қўчқор олиб келади-ки, ҳеч қўяверинг. У оғилхонанинг энг қоронғу, қадам етмас бурчагида анма-мунча кўк беда, арпа гамлаб қўйган.

Шу оқшом бобо-нева қўчқор сотиб олиш режасини обдон пишитишар экан, табиат ҳам қўл қовуштириб ўтирмади. Яна қалин қор ёғиб, қора совуқ забтига олди.

Носир бобо тонг қоронғусида уйғониб, бомдод намозини ўқиб бўлгач, неварасини уйғотди. Улар ҳовлидан сезирмай чиқдилар-да, қишлоқдан икки чақиримча олисдаги мол бозорига жўнадилар.

Қалин қор, қаттиқ совуқда пиёда йўл босиш жуда мушкул, чол Одилбекни азобга қўяётганидан изтироб чекарди. Нева “совуқ қотмаяпман” дея бобосини ишонтиришга астойдил ҳаракат қилар, икки сирдош бир-бирларига далда бериб, олгантилардилар.

...Оила аъзолари совуқда қунишганларича нонуштага ҳозирланишар экан, дарвозадан қўчқор етаклаб кирган бобо-невари қўриб, ҳанг-манг бўлиб қолишди.

Шохлари бурама, кўк жунлари совуқдан хийла хурпайган қўчқор давра айланаётган полвонга ўхшаб виқор билан қадам ташларди.

Айвон остида ювинаётган катта ўғил норозилигини яширолмай, шанғиллади.

— Ота-а!! Шу совуқда бу нима қилиқ?! Бола кўкариб кетибди-ку!

— Ҳеч ҳам кўкаргани йўқ, Одилбек энди катта йигит бўлиб қолди, — деди ота.

Отасининг гапидан даргазаб бўлган ўғил Одилбекнинг юзига шапалоқ тортиб юборди.

Бола гандираклаб кетди-ю, йиқилмади, бобоси томон тисарилди. Чол қўчқорнинг ипини қўлидан чиқармасликка ҳаракат қилиб, ўғли ва неварасининг ўртасига тушди.

— Қўлинг қичиб турган бўлса, мана, мени ур! Болада айб йўқ, — чолнинг овози титраб, кўзларида ёш айланди. — Шу баҳорга чиқиб, юртга бир ош берсак деган эдим...

Ўғил отасининг аҳволини кўриб, бироз шаштидан тушди-да, тўнғиллади:

— Ош, ош! Юртга неча марта ош берасиз, ахир?! Ками қолгани йўқ-ку!

— Ками қолдими, йўқми, бу сенинг ишинг эмас! Неча марта керак бўлса, шунча марта ош бераман, билдингми?! — Носир бобонинг товуши энди қаҳри тус олди.

Ўғил мураса қилишга мажбур бўлди.

— Энди, ота, ош бериш керак бўлса, биз қараб турмаймиз-ку, ахир. Орзу-ҳавас нима эканини сал-пал тушунамиз...

— Орзу-ҳавас дейсанми, ўғлим? Йўқ, сен фақат қорнингни биласан, қорнингни! Отанинг овози хирқираб чиқди. У ҳолдан тойган, бутун вужуди дағ-дағ титрар, бу совуқданми, газабданми, билиш мушкул эди.

— Ота-а, — деди ўғил яна чўзиб, — шамоллаб қолманг дейман-да. Қаранг, кўкариб кетибсиз-ку! — Боласи совуқ қотганини дарҳол англаган номард ўғил отасининг гезарган лабларига энди эътибор қилганди. Сўнгра у чайнала-чайнала яна сўз қотди.

— Хўп, майли, бўлар иш бўлди. Қўчқорни бу қора қишда нима билан боқамиз? — Ўғил мурасага келгандай кўринса-да, барибир отасини мулзам қилиш фикридан қайтмаганди.

Носир бобо чуқур тин олиб, ўғлига мағрур нигоҳ ташлади.

— Кўк қўчқорни кўк беда ва сара арпа билан боқамиз! — Ота қўчқорни оғил томон етаклади...

* * *

Бозор кунни тонгдаги қора совуқ барибир ўз ишини қилди. Носир бобо шамоллаб, ётиб қолди. У иситмада ёниб, қаттиқ йўталар, бутун вужуди азобда бўлса-да, сира нолимас, шифтга тикилганича жимгина ётарди.

Ўғил-қиз, келинлар ҳар замонда унинг хонасига бош суқиб, бир коса, ярим коса оби-ёвгон киритиб турсалар-да, ҳеч кимнинг у билан иши йўқлиги аён эди. Биргина Одилбек бобосининг атрофида парвона бўлар, кўк қўчқорга ҳам ўша қараб турарди. Бобо жониворни қандай боқишни қайта-қайта тушунтирар, болакай унинг айтганларини бекаму кўст адо этарди. Арпа, беда билан сийланаётган қўчқор кун сайин семирар, чолнинг эса аҳволи оғирлашиб, кўзлари ич-ичига ботиб бо-

рарди. У дориларни ичмай қўйган, охирги кунларда овқат ҳам эмасди. Тўғри, баъзан кўнгли қандайдир танкич таомга кетгандай бўлар, лекин бу нима овқат эканини билмасди. Неварасининг “Бобожон нима ейсиз? Нима олиб келай?” деган саволларига жавобан хаста товушда “Ҳеч нима керак эмас, болажоним...” деб қўярди.

Қор-қировли, совуқ саҳарларнинг бирида ўрнида ҳаёл суриб ётган Носир бобонинг кўз ўнгига Бухоронинг олаговур Шаҳристон бозори гавдаланди.

Ўшанда иссиқ ёз эди. 8-9 ёшлар чама-сида бўлган бола отаси билан эрта тонгдан йўрға эшакда олиб йўл босиб илк маротаба Бухоро шаҳрига келганди.

Боланинг ҳайрат тўла кўзлари номи тилларда дoston бўлган гўзал ва Шариф шаҳарнинг афсонавий нилий гумбазлари, току расаларга тўймай боқар, олаговур бозорда отасини йўқотиб қўймаслик учун унинг дағал ва чайир қўлидан маҳкам ушлаб олганди.

Ота-бола бозорни обдон айланиб, убу харид қилишди, сўнгра жуда гавжум чойхонага кириб, қари тут тагидаги сўрига ўтиришди.

Оқ яқтак кийиб, елкасига сочиқ ташлаб олган чойхоначи — нуруний чол бир зумда аччиқ чой, ширмой кулча, қандқурс олиб келди. У отасининг эски таниши экан, Қодир бобога мулозамат қилди: — Хўш, қани, тақсирим нима буюрадилар?

— Об-бо, муғомбир-ей, худди билмайдигандай сўрайсан-а? Биз, қишлоқлар яхши кўралганимизни олиб келавер-да!

Кўп ўтмай ота-бола қаршисида ёғлари жизиллаб турган сих кабоб пайдо бўлди. Улар кабобни пок-покиза тушириб бўлишгач, чойхоначи қовурилган балиқ олиб келди-ю, дўстига ҳазил қилди: — Зарафшоннинг балиғи. Тонгда олиб келишганди, ҳали тирик десаям бўлади... Икки оғайни мириқиб кулдилар.

Боланинг қўли овқатда-ю, кўзлари Бухоронинг бетакрор гўзалликларига тўймай боқар, у ўзи биринчи бор кўраётган бу қадимий шаҳарнинг бир умрлик мафтунига айланганини ҳали билмасди.

Бухоро болакай кўп эшитгани—қадимги эртақларга ўхшаб кетарди. Минораи Калон тепасидаги бир жуфт лайлак Мири Араб мадрасаси гумбазига макон қурган бошқа бир жуфт лайлакка сервиқор назар ташлаб, “так-так” лаганларича “Биз сиздан баландламиз!” демоқчи бўлишарди гўё. Лекин у жониворлар ҳам, Носир ҳам билмасдиларки, бу дунёи дунда Бухоро баланддир, Бухоройи шариф сарбаланддир...

Бола лайлакларга тикилганича овқат чайнар экан, отаси ёғли қўлларини артиб, яна эски дўстини чорлади.

— Ҳой, чол, андақ паршонхотир бўлибсанми дейман?! Ахир, мен энг яхши кўрган нарсани олиб келмадинг-ку!

Чойхоначи ҳам бўш келмади:

— Нима бало, тумшугинг остидаги нарсани ҳам кўрмайсанми?!

Шунда ота-боланинг кўзлари хонтах-

танинг сал четрогида турган гулдор нимкосага тушди. Нимкосада сарғиш бир нима бор эди. Унинг нималигини бола билмасди.

— Узр, дўстим, узр. Энди бу ёғи қарилик-да... Кузим тушмабди.

Чол маза қилиб кулди-да, нимкосага ишора қилди:

— Қани ол, ўғлим, бу Бухоронинг ўша машҳур оби-новвоти!

Ота-бола ширмой кулчани нимкосага бўктириб, оби-новвот ея бошладилар. Носир ҳеч қачон бунақа ширин ва мазали ҳолва емаган эди. ...Бирдан Носир бобонинг бадани жунжикиб кетди. У олаговур Шаҳристон бозориде эмас, ўзининг совуқ ва дилгир хужрасида ётар, нурсиз кўзлари шифтга қадалган эди. Юрагини жунбушга келтирган нури туйғулар ғойиб бўлиб, унинг лабларидан “Оби-новвот!” деган сўз учди.

Ёнида ўтирган Одилбек хушёр тортиб, сўради:

— Айтинг, бобожон, нима ейсиз?

— Ҳеч нима керак эмас, болам! Ўзим, шундоқ алаҳсирабман, чоғи.

Бола ҳарчанд уринмасин, бобосининг ярим юмуқ лабларидан бехос учган сўз нималигини билолмади.

... Шанба куни эди. Чолнинг шаҳарда яшайдиган ўртанча ўғли уни кўргани келди. У мева-чева, иссиқ нон, ширинликлар олиб келганди.

Носир бобо бир бурда нон олиб, уни узоқ ҳиллади, кўзларига суртди. Сўнгра амаллаб чайнаб, ютмоқчи бўлди. Ютолмади, кўзларидан ёш тирқиради. Ўғли қўлига тутқазган қизил олмани ҳам томоша қилди-ю, сўнг дастурхонга ташлаб, бошларини сарак-сарак қилди. Шунда мўъжиза юз бериб тилидан яна бир сўз учди.

— Оби-новвот...

— Нима дедингиз ота? — сўради ўртанча ўғил.

Ота индамади. Лекин бу гал Одилбек хушёр эди. Бобоси айтган сўзни бурро такрорлади:

— Оби-новвот! Оби-новвот! — Бу сўз мазмунини боланинг амакисини яхши биларди. Чунки Носир бобо уни бир неча марта оби-новвот билан сийлаганди.

— Ҳа, ота, оби-новвот олиб келайми?

— Йўқ, ташвиш чекма болам. Шундоқ хаёлимга келди-да. Раҳматли отам Шаҳристон бозоридан олиб берган эдилар, биррам тотли эдики, — беихтиёр тамшаниб қўйди.

Отаси унчалик қистамагач, ўртанча ўғил уйига қайтаётганида акасига шундай деди:

— Оби-новвот ҳозир сал тақчилроқ. Агар бирор киши борса, мен топиб берардим...

Катта ўғил бир оғиз “хўп” деди-ю, укаси келгач, оби-новвотниям, отасиниям унутди. У 3-4 кунда бир марта хужрага шундоқ бош суқарди, холос. Амакисидан оби-новвот нима эканини билиб олган Одилбек жуда жонсарақ, қандай бўлмасин бу ҳолвани топиб, бобосини хурсанд

қилишни ўйларди. У амакисининг ваъдасини отасига бир неча марта эслатди. Отаси лоқайд қўл силтади.

— Э-э, бу совуқда Бухорога ким ҳам борарди? Кейин шу шилимшиқ ҳолваим нарса бўлибдими?

Орадан яна бир неча кун ўтди. Чол ҳамон оғзига ушоқ солмас, онда-сонда беихтиёр “оби-новвот” деб қўярди, холос.

Ниҳоят, бола амакисини ваъда қилган ҳолвани ўзи олиб келишга қарор қилиб, изғирин тонгларнинг бирида отасидан яширинча Бухоро шаҳрига жўнади.

У совуқдан дийдираб, бир аҳволга тушиб кечга томон уйга қайтди. Аччиқ изғириндан боланинг қўл-оёқлари қарахт бўлаётган эсада, унинг кўзлари мамнун ялтирарди. Ҳеч кимга билдирмай, бобосининг ғарибона хужрасига кирди. Чол безоргина пишиллаб, ухлаб ётарди.

— Бобо бобожон, туринг! — деди бола қувончдан юраги ҳапқириб. Мен сизга оби-новвот олиб келдим! — Одилбек қўлидаги тугунчани дастурхонга қўйди.

Носир бобо нурсиз кўзларини секин очди, бир муддат ҳеч нимани тушунмай, гарангсиди. Бола шодон қўйқирик билан сўзларини такрорлади.

— А-а, нима, оби-новвот дейсанми, болам? Қасрдан топдинг? — сўради чол хушёр тортиб.

— Амаким ҳам, янгам ҳам уйларида йўқ эканлар. Учта бозорни изладим. Охири топдим, ман! — Одилбек тугунчани очиб, нон ушатди.

Бобосининг ёрдамида қўл-бетини чайиб олгач, иштаҳа билан оби-новвот еди. Бола ҳам умрида биринчи бор бу ажойиб неъматни татиб кўрди.

— Оҳ-оҳ, — дерди чол кўзларини юмганича тамшаниб, — мана буни ҳолва деса бўлади. Умрингдан барака топ, болам!..

Шу оқшом чол яйраб, очилиб кетди. Ҳовлига чиқиб, кўк қўчқорни ўзи арпа билан сийлади. Ҳамма бу ўзгаришдан жуда ҳайрон, лекин унинг сабабини билмасдилар...

Тонгда бобосининг хужрасига кирган Одилбек уни узоқ вақт уйғота олмагач, онасини чақириб келди. Катта келин қайнотасининг очик қолган кўзларига тикилгач, гап нималигини дарҳол тушунди.

— Ўғлим, сен қўчқорингга қара, мен ҳозир, — деди у.

Лекин бола онасига қулоқ солмади. У бобоси томон талпиниб, йиглаб юборди...

Марҳумнинг кўзларида алам, ўкинч ва шунинг баробарида аллақандай мамнунлик аломатлари зоҳир эди.

Отанинг таъзия маросимига тумонат одам йиғилди. Кўк қўчқор сўйилиб, юртга ош берилди. Ўғиллар, куёв, неваралар “во-отам”лаб йиғлашар, лекин Одилбекдан бўлак бирортасининг кўзида йилтираган ёш кўринмасди.

Совуқ тобора заптига олар, йўл-йўлкалар музлаган, бўғотларда сумалаклар осилиб турарди...

Жўра ФОЗИЛ

ҚАРОҚЧИЛАР ХАЗИНАСИ СИРЛАРИ

Қадим юнон афсоналарида зикр қилишларича, денгиз ўртасида жойлашган мўъжазгина оролчада ажаб-товур бир қўл тегирмони бўлиб, унинг қулоғи сал буралса, ичидан опшоқ ош тузи булоқдай қайнаб чиқаверар экан. Кунлардан бир кун очкўз бир киши оролдан тегирмонни ўғирлаб, қайиғида қуруқлик томон сузиб кетибди. Бироқ қирғоққа етгунча очкўзнинг сабри чидамай, денгизнинг қоқ ўртасида тегирмон қулоғини бурабди. Қайиқнинг ичига оқ марвариддек туз доналари шовуллаб тўкила бошлабди. Бойнинг қувончи ичига сигмай, лапанглаётган қайиқнинг ичида сакрай бошлабди. Аммо... унинг бу қувончи узоққа чўзилмабди. Негаки, тегирмон қулоғини бурашга бураб, уни тўхтатиш йўлини билмагани сабабли, ҳалемай қайиқ тузга тўлиб, денгиз қаърига чўкиб кетибди...

Ровийларнинг ҳикоя қилишларича, сув остида ўша тегирмон ҳамон тинимсиз айланар ва шу сабабли денгиз суви шўр эмиш...

Албатта, бу шунчаки эртақ, холос. Аммо ҳаётда бойлик ортидан қувиб, охир-оқибат ажал топган таваккалчилар ҳам учраб туради. Айниқса, яширилган улкан хазинага эга бўлишни ким ҳам орзу қилмайди дейсиз? Шу пайтгача дунёдаги энг катта хазина, бу — қароқчилар хазинаси ҳисобланади.

Узоқ ўтмишда денгизчилар катта бойликка эга бўлиш илнжида номаълум ўлкаларга йўл олганлар. Улар ўз сафарлари чоғида йўл-йўлакай олтин тўлдирилган қироллик кемаларига ҳужум қилганлар. Бир неча юз йиллар давомида Америка ва Ҳиндистондан олиб кетилаётган олтинлар учун жанубий денгизларда шафқатсиз жанглар кечган. Қароқчиларнинг доимий яшаш жойи бўлмаган. Улар денгиздан денгизга, уммондан-уммонга сузиб, қароқчилик қилганлар.

Шу боис, кемаларни талаб, одамларни шафқатсиз қириб ташлаш эвазига топган олтинларини махфий жойларга бекитиб қўйганлар. Аммо ушбу олтинларни топишга орзуманд кишилар ўз мақсадларига ета олмаган, улар-

нинг аксарияти сирли вазиятларда ҳалок бўлган.

Хўш, қароқчилар хазинасининг сир-асрори, махфийлиги сабаблари нимада?

Гапни тарихда бутун Европани танг аҳволга солган ўта даҳшатли, қиргинбарот воқеалар тафсилотидан бошлаймиз.

Христофор Колумб Америка қитъасини кашф этгач, маҳаллий аҳолидан тортиб олинган олтинлар Атлантика океани орқали Европа томон оқиб кела бошлайди. Юзлаб кемаларга юкланган тонна-тонна олтинлар ҳар қандай кишининг ақлини шошириб қўйиши тайин.

Бундан хабар топган қароқчилар галаси Кариб денгизи ва Азор ороллари яқинида олтинлар юкланган Испания кемаларига ҳужум қилишар эди. Баланд ўрқачли тўлқинлар орасида ҳаёт-мамот жанглари бошланар, қароқчилар шафқат нималигини билмасди. Замбараклар ўқидан кемалар ловуллаб ёниб кетар, минглаб одамлар кемалари билан қўшилиб денгиз тубига фарқ бўлар эди.

Бизгача етиб келган маълумотларга кўра, Тич, Морган ва Кид исмли қароқчиларнинг ўмарган махфий хазинаси бир неча миллиард АҚШ долларига тенг, деб баҳоланган. Аммо ажабланарли томони шундаки, асрлар давомида уюштирилган экспедиция вакилларининг саъй-ҳаракатларига қарамай, улкан афсонавий хазинадан ҳамон дарак йўқ. Аксинча, бундай таҳликали ишга жазм этган олтин қидирувчиларнинг кўпчилиги сирли равишда ҳалок бўлган. Тўғрироғи, ҳеч қандай сабабларсиз, сирли тарзда йўқолган.

Хазина қидирувчилар ҳақида ёзилган ўнлаб китобларда бундай сир-синоатлар тўғрисида бири-бирдан қизиқарли маълумотлар келтирилади. Хусусан, қароқчилар инсон қадами етмайдиган оролларга олтинларини яширигач, хазина тепасида саф тортишиб қуйидаги сўзларни алам билан такрорлашган:

“Агар кимда-ким бу ерга яширилган (кўмилган) олтинларимизга қўлини теккизишга жазм қилса, унинг ортга қайтиш йўли шамшир тиғидан-да қисқароқ бўлсин!”

Бундан ташқари, ҳаётда минг марта ажалга чап бериб, ёши бир жойга бориб қолган айрим қароқчилар хазиналарини кўмиб қўйган жойга қайтиб борган ҳоллар ҳам бўлган. Бироқ бундай бахт камдан-кам одамга насиб этган. Бунинг устига, олтин кўмилган махфий жойга бир вақтнинг ўзида икки нафар қароқчи тўқнаш келиб қолса, табиийки, уларнинг жисмонан кучлироғи заифроқ рақибини ўлдирган. Гўё уларнинг ўзи бир пайтлар алам билан такрорлаган сўзлар энди ўз кучини кўрсатаётгандек.

Шу ўринда ҳаёлингизга бир лаҳза эрк беринг:

Ер қаърида абадий тўнган хазина атрофидаги ҳаводан қон — инсон қони ҳиди уфуради. Ҳали қоқ пешин бўлишига қарамай, атроф-жавониб шафақдай қип-қизил. Алвон рангли чангалзорлар ёнгинасида инсон ақл-заковатига зид ҳодисалар содир бўлаётганидан ўксингандай, мунгли чайқалади. Бутун оролга қабристон суқунати чўккан. Лекин бу суқунат салтанати чақмоқ сақинидан, момақалдироқ гумбирлашидан-да оғирроқ. Тирик қолган кекса қароқчининг қўлида белкурак, кўзлари қон-талаш, қўллари шилинган. Бироқ у буларнинг барчасига бепарво, жон-жаҳди билан ер қазимокда! Хазина тепасида, кўмилган олтинлар учун жон берган минглаб инсонларнинг руҳлари оқ капалак сингари чир-чир айланади. Ҳа, хазиналар ороли ўз қурбонлари билан ҳисоб-китоб, савол-жавоб қилаётгандек қаҳри қаттиқ, турқи совуқ, қовоғи солинган...

Бу қароқчиларнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бойликларини ўз бағрига яширган орол — Кокос ороли бўлиб, у Тинч океанининг шимолида жойлашган. Бу орол шунчалик хатарлики, унга қадам қўйган қароқчилар ҳам ушбу даҳшатли маскандан тирик қайтишларига шубҳа билан қарашган.

Бу мўъжаз, аммо қаҳри қаттиқ оролчага биринчи бўлиб Генри Морган исм-шарифли қароқчи ўз олтинларини яширган. Моргандан кейин яна уч нафар энг машҳур қароқчи — Вильям Дампир, Скот Томпсон ва Александр Грэхем (унинг лақаби Бахтли Бенито бўлган) ўз бойликларини ушбу орол бағрига кўмганлар. Бироқ

улар бир-бирларининг хазинаси яширинган жойдан мутлақо беҳабар бўлишган.

Дунёда яхши ният билан қўйилган ном, бошланган эзгу иш ҳам ҳамиша бирдек ўзини оқлайвермас экан. Бахтли Бенито тақдирида ҳам айнан шундай ҳодиса юз берди. Қароқчилар сардорлари орасида унинг обрўйи баланд, талон-тарож жангларида доимо омади юришарди. Бироқ машҳур қароқчи ушбу оролга қадам қўйиши билан омад ундан юз ўгирди. Сирли-сеҳрли, айниқса, қаҳрли орол унинг “бахтли” деган лақабини ўзига сингдира олмади. Бахтли Бенитонинг тақдири ўзидек шафқатсиз ва даҳшатли оролда хотима топди...

Воқеа мана бу тахлитда юз берган эди.

XIX аср бошларида испанлар Жанубий Америкадаги Лима қабиласи хазинасини катта куч билан қўлга киритгач, олтинларни шоша-пиша Испанияга жўнатиш пайига тушишади. Шу боис улар бир кечада тўпланган бойликларни кема тағхонасига жойлаб, очиқ денгизга чиқишади.

Бироқ улар Панама кўрфазига кираётган пайтда Бенито бошлиқ қароқчилар ҳамласига дуч келишади. Икки ўртада ҳаёт-мамонт жанги бошланади. Бундай пайтда Бенито шу қадар ёвузлашиб кетар эдики, у ҳатто бир сиқим олтин учун ўз отасининг бошини танасидан жудо қилишдан ҳам тап тортмасди. Унинг яна бир лақаби — “Қонли қилич” Бенитонинг бераҳмлигини айнан ифода этар эди.

Қисқаси, худонинг газабига учраган ўша кун қароқчилар испанларни ошпазларигача қиличдан ўтказгач, кемани олтинлари билан Кокос оролига олиб кетишади. Улар қирғоқ яқинидаги ер ости горига олтин тўла сандиқларни апил-тапил яширишади. Қароқчилар ўз ишларига шу қадар устаси фаранг эдики, горга бош суққан одам бу ерда олтин яширилганини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмасди.

Олтинларни саранжом қилгач, Бенито гуруҳининг икки елканли кемаси қирғоқдан энди узоқлашаётган чоғ, қутилмаганда, англияликларнинг икки тезюрар кемаси ҳамла қилиб қолади. Оқибатда, бир неча соатга чўзилган қонли жанглардан сўнг, қароқчиларнинг ҳаммаси қўлга олинади...

Ҳа, омад Бенитодан илк марта юз ўгиради. Бу ҳодиса каллакесарнинг Кокос оролига илк марта қадам қўйган кунга тўғри келди. Сирли оролга унинг биринчи қадами ёқмади. Шу пайтгача бирор марта душман қўлига тушмаган, бошқача айтганда, ўтда ёнмас, сувда чўкмас Александр Грэхем ўзига ўхшаган қонхўр сафдошларининг кўз ўнгида дорга осилади.

Бу — сир-синоатга тўла хазиналар оролидаги биринчи ўлим эди.

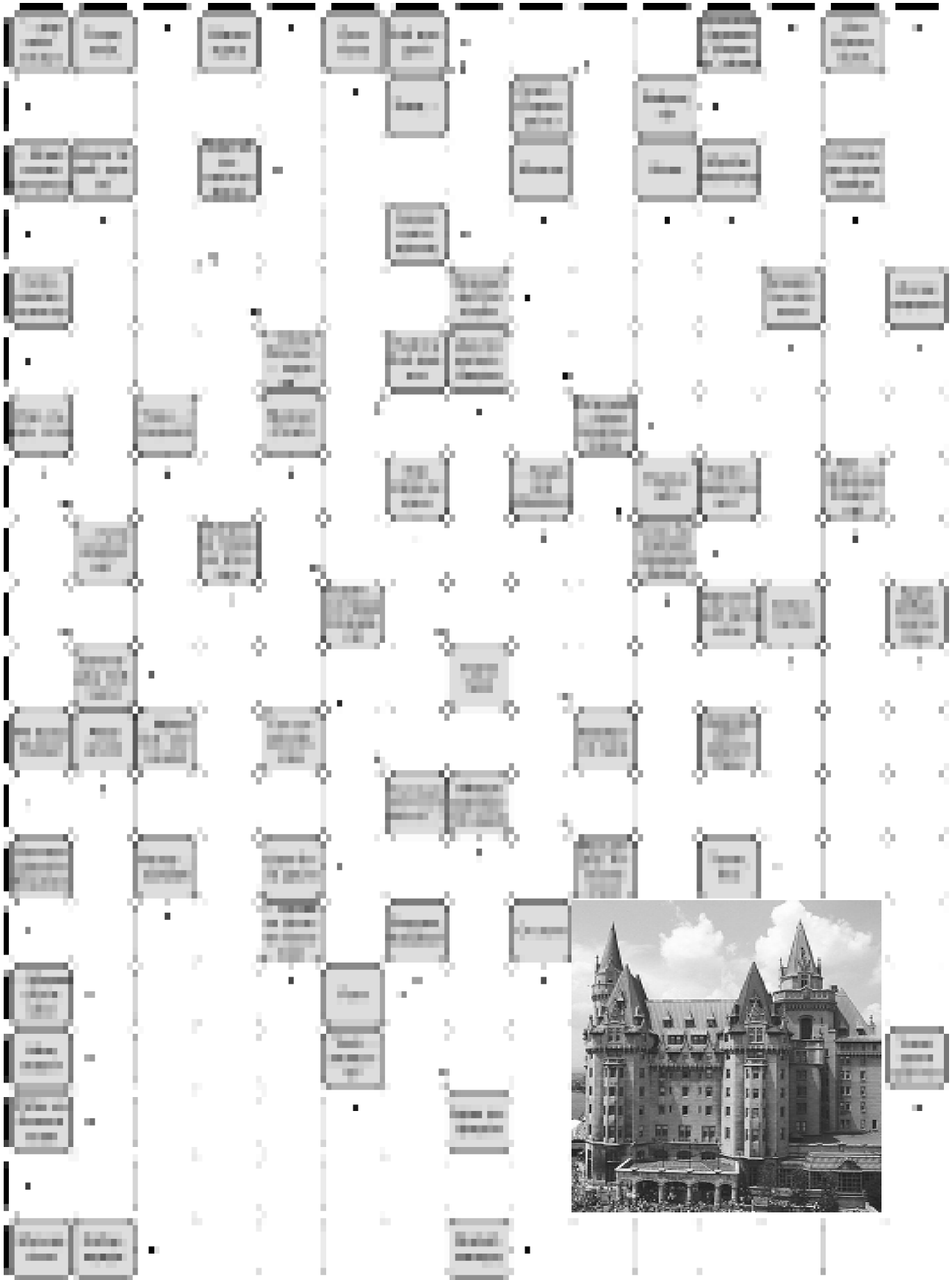
Иккинчи томондан, жуда катта бойликни қўлдан чиқармаган испанияликлар ўзларича шумлик ишлатмоқчи бўлишади.

Гап шундаки, ўзаро тортишув чоғида испанларнинг кичикроқ лавозимдаги бир офицери қизиқ бир таклифни ўртага ташлайди. Қутилмаганда бу таклиф ҳаммага маъқул тушади. Бироқ ишлаб чиқилган бу режа қанчалик пухта бўлмасин, соддадил испанлар қароқчилар бир кунмас-бир кун ўзларини яна доғда қолдириши мумкинлигини ҳозирча билишмасди...

(Давоми бор.)

Комил ЖОНТОВЕВ
тайёрлади

↓	Автомат русуми	Авто русуми (Япония)	→			↓	Бир мазхабга мансуб кишилар	Ж. Верди операси	↓	Кават қат	↓	Савдо қатори			
				"Яхши ният ... давлат"	"... Уза- ла" (А. Куросава фильми)					↓		Лўлилар тўдаси			
				Ташкилот, маҳкама	"Бўлма- сам-чи!"			Тарона, оҳанг, куй	"Дил ба ёру ... ба қор"					↓	
								Балиқ уруғи (увилди-рик)	Кулф очиш ас- боби, очкич	Чўччай- тирила- диган юз аъзоси					
					Кафт хо- лати, муштум		Уй жи- хози							Эр	
	Уқув юрт бир йил- лик босқичи	Чەхра, юз	↓	Ғва ёри			Жан ... ("Фанто- мас" актёри)	Шаҳар ҳокими			↓				
				Августда- ги инсти- тут инти- ҳони	Тўрт мав- сумнинг бири			Кўшни миллат	Узун думли тўтиқуш			Реклама, эълон			
	Саҳрода- ги обод, сувли ўлка	Овора, сарсон, саргар- дон	↓			Намозда бошни эгиш	Одиссей ватани								
				Муш- кетёрлар- дан бири	Музыка- ли овқат- ланиш жойи										
	Шифохо- на хо- наси	Юнон файласу- фи (Арис- тотель)	↓			Эманлар оиласига мансуб дарахт	Тўтиқуш тури								
					"... қил- ганлар паст бўлсин!"	Ойна, шиша ёриғи						Овқат (болалар тилида)			
	Гок учун сўри, во- йиш	Шоҳ Эдип хо- тини ва онаси	↓	Салла, дастор	Келин- куёв ота- оналари			Оид, мансуб, тегишли							
						Бошдан ўтган во- қеалар	Сафар- даги ки- ши, сайёҳ		Патрисия ... (хо- нанда)	Олов, оташ		Ов ити			
	Молнинг кам чиқа- диган қисми	Вулкон суюқлиғи	↓	Доим, ҳамма вақт	"... бўйи мулама, қўй гўшти- ни тузлама"										
						Аёлларга мурожа- ат	Украина парла- менти		Адабий тур ичи- даги бўлиғиш						
	Купидон, Эрот				Устки кийим	Хинд амал- дори						Лаос халқи			
						Эшак минган қизиқчи									
	Оғирлик ўлчов бирлиги	Сомали пойтахти	↓	Достон айтувчи бахши		Австра- лия ити						"Дилим яна дил- бар ... ига тушди"			
					"... Тургун- боева (рақоса)"										

Отангга тортигансан

Латиф бобо бир куни жияни Зиёвуддинни тоқзорлар орасини чопиқ қилиш учун кўмакка чақирибди. Бундай қараса, Зиёвуддин ёш, авж билан ўсаётган токни чопиб қўйиб, нима қиларини билмай хижолатдан бошини қашиб ўтирибди.

Уни койиш бефойдалигини билган Латиф бобо ёнидаги ўғлига кўз қисиб

қўйиб, уни койий бошлади:

— Сен қилмаган ишни Зиёвуддин қилди. Мускат ток тойфи тоқлар орасида нима қилади, чопиб ташла дегандим. Шуниям бажармабсан. Баракалла жиян, чопиб тўғри қилибсан, мускат ток эканлигини қандай билдинг?

— Биламиз-да, — деб Зиёвуддин гердайиб қўйибди.

— Раҳматли отанг ҳам билағон деҳқон эди. Отангга тортибсанда, жиян, — дермиш Латиф муаллим сир бой бермай.

Чипта нархи арра

Латиф бобо автобусга ўтириб, Бухоро шаҳрига йўл олибди. Автобус Вобкентдан ўтгач тўхтабди. Шофёр йўловчилардан пул тера бошлабди. Латиф бобо бундай қараса, шофёр йигит одамлардан пул олиб, чипта бермаяпти. Шофёр яқин келгач, унга 350 сўм узатибди.

— Қаердан қаергача, отахон, — дебди шофёр.

— Шофиркондан Бухорогачада, ўғлим.

— Унда яна 300 сўм беринг.

— Давлат автобусига чипта бермай келаяпсан. Мен бу 350 сўмни тежай, болам, — дебди Латиф бобо.

Кесилган ер

Танобчилар Латиф бобонинг томорқасини қайта ўлчашди.

— Уч сотихи ортиқча экан. Кесамиз, — деди танобчиларнинг каттаси Рўзвой.

— Майли, кесинлар, — деб рози бўлди Латиф бобо.

Март ойи ўтди, апрель ойи ярим бўлди. Танобчилардан бошқа дарак бўлмади. Ахири тоқати тоқ бўлган Латиф бобо раис ҳузурига кирди.

— Раисжон, — деди қўлини кўксига қўйиб Латиф бобо, танобчиларингиз бир ой олдин 3 сотих еримни кесинган эди. Айтинг, кесган жойларини олиб кетишин. Мен тагига ул-бул экиб олай. Зора эшагимга хашак бўларди.

Раис кулиб юборди.

Ўзбек чапани Бўлади-да!

Латиф муаллим жияни Зиёвуддиннинг дарсига таҳлилга кирибди. Саводдан нўноқроқ бўлган Зуёвуддин болаларга дарслик китобидан бошдан-оёқ ўқиб берибди. Дарс сўнггида орқа партада ўтирган ўқувчилардан бири савол берибди.

— Муаллим, Чапаев ўзбекми ёки русми?

— Ўзбек у, билдингми!

Дарсдан сўнг Латиф муаллим Зиёвуддинга танбех берибди.

— Китобдан ўқиб берганинг бир сари. Чапаевни нега ўзбек дединг, у рус-ку! Зиёвуддин бошини қашиб дебди:

— Мен Чапаниев деб эшитибман. Чапани бўлгандан сўнг, албатта, ўзбек бўлади-да! Латиф муаллим жиянининг топқирлигига қойил қолиб кулиб қўйибди.

Газетада: «Магазинда сотувчилик қилиш учун ёш ва чиройли бир хоним керак» деб эълон чиққан эди. Эълонни ўқигач, бир хоним магазин мудири номига ариза ёзиб, ёшликда олдирган суратини бирга қўшиб юборди.

Бир неча кундан кейин хонимни магазинга чақирдилар. Хоним дунё-дунё орзулар билан магазин мудирининг олди-га кирди.

— Кечирасиз, хоним, бир оз кеч қолибсиз, — деди бир суратга, бир хонимга қараб ҳайрон бўлган мудир.

— Нега? Хатингизни олган заҳоти етиб келдим-ку! — деди хоним. Мудир мийигида кулиб:

— Тўғри айтасиз, хоним, лекин шу суратни олдирган вақтингизда келсангиз, бошқа гап эди, ҳозир кеч қолдингиз, — деди.

**Нигина ҚОДИРОВА,
Комил ЖОНТОВЕВ
тайёрлади**